خوږه ژبه

پښتو معاني، بیان، بدیع او د شعر ډولونه

عبدالرحیم مسلم دوست

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم : خوره ژبه

ليکوال : عبدالرحيم مسلم دوست

شمېر : ۱۰۰۰ ټوکه

د خپرېدو نېټه : ذوالحجة/ ۱٤۲۱ هـ سپوږمیز، کب/ ۱۳۷۹ هجري لمريز

کمپوزر : رفيع الله

کمپيوټر : نصير ليزر کمپيوټر، ۱۲٤ اتاق، دوهم منزل، گل حاجي پلازه، يونيورستي روډ، پېښور، فون: 43861 او 294861 -0320.

چاپځی : سبا کتابتون، ډهکي نعلبندي، قصه خواني بازار، پېښور.

فون: 2565520 U. P.O.Box# 795

Emil: nlcc@pes.comsats.net.pk

پته: G.P.O.Box# 532 پېښور.

ټېلفون: ۸٤٤٤٥٥ -۰۹۱ / 091- 844455.

بسم الله الرحمن الرحيم

خوږه ژبه

دالۍ

هغو پښتنو ته چې اسلامي احساس لري،
پښتو وايي، پښتو لولي او پښتو ليکي.

لړلیک

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى خلق الانسان علمه البيان و الصلاة و السلام على من أرسل بجوامع الكلم فبلغ الرسالة و أدى الأمانة محمد و على آله و اصحابه الذين ساروا على نهجه القويم. أما بعد:

انسان له نورو حيواناتو څخه په عقل او علم جلا كيږي، عقل د علم لپاره وسيله ده، د عقل مظاهر حواس دي، علم په زده كړه كيږي، زده كړه په افهام او تفهيم سره كيږي، د افهام او تفهيم لپاره ښه آله او وسيله خبرې دي خبرې د خولې په مخارجو (وتوځايو) سره كيږي؛ په مخارجو كې مهم او اساسي رول دژبې دى چې انسان پرې مختلف غږونه ادا كوي، د دې غږونو له تركيب او تأليف څخه كلمې او لفظونه جوړيږي، د كلمو له يو ځاى كولو څخه كلام او جمله جوړيږي، دې جملې او كلام ته خبرې ويل كيږي او دا خبرې په ژبې او لغت سره يادېږي. څرنگه چې كائنات او موجودات گڼ او مختلف دي نو د دې لپاره چې هريو وپيژنو او يو له بله يې توپير وكړو، نومونه يې هم جلا جلا دي، چې جمادات، مائعات، غازونه، هواگانې... پكې شامل دي، ځينې ذي روح (ژوندي) دي او ځينې بې روحه دي، ځينې ذوى العقول (د عقل والا) دي او

ځینې غیر ذوي العقول دي...

د کائناتو په دې ګڼې ګوڼې کې د انسانانو د افهام او تفهیم لپاره ژبې پیدا شوې دي د وخت په تېرېدو سره هرې ژبې پرمختګ کړی دی. د ژبو د سم لوستلو لپاره بنسټونه، ژبدودونه او قوانین جوړ شوي دي، کله چې یوه ژبه روغه وي او د ډول ډول لاملونو له کبله تاواني شوې او یا رنګه شوې نه وي بلکه په لومړني فطري حالت پاتې وي. د هغې خپلو ویونکو لپاره د دې قوانینو اړتیا کمه لیدل کېږي په هره ټولنه کې چې څوک زېږي او لویږي هغه ژبه په اورېدلو او ویلو زده کوي، د بېلګې په توګه: یو ماشوم چې کله په خبرو راشي او افهام او تفهیم وکولای شي هغه وایي: بابا راغی، ابی راغله. هغه مذکر او مؤنث نه پېژني خو په خبرو کې یې خپله توپیر کوي. ژبدود او ژبنیو قوانینو ته په درې صورتونو کې زیاته اړتیا لیدل کېږي:

۱ - هغه وخت چې ژبه ګډه وډه شوې وي او د رنګېدو او تغیر ویره یې وي.

۲ - د یوې ژبې ادیبانو او د ادبي ارزښتونو رابرسېره کوونکو ته د دې زیاته اړتیا ده چې د هغې ژبې په ټولو ژبنیو بنسټونو پوه وي.

۳ - کله چې پردی ژبه زده کوي نو د هغې ژبې ژبدودونه او بنسټونه به اړومرو زده کوي.

د دې لپاره چې انسانان سره وپېژني، د نړۍ په ابادۍ او د علومو په استنباط او ترویج کې زیات ابتکارات، انکشافات او اختراعات منځ ته راشي، اللّه تعالی انسانان په مختلفو پرګنیو، قبیلو، پښو، خېلونو او

قومونو ویشلي دي او جلا جلا ژبې او لغتونه يې ورکړي دي چې د هر چا لپاره د جلا شخصیت او تشخص لامل ګرځېدلی دی.

هره ژبه دوه ډوله ژبدودونه او ممیزات لري:

۱- هغه چې د نورو ژبو سره مشترک وي.

۲- هغه چې د یوې ژبې ځانګړي وي او په نورو ژبو کې نه وي.

دا یوه فطري غریزه ده چې د هرې ژبې ویونکي په خپله ژبه ویاړي، اند پکښې کوي، خوبونه پکښې ګوري، پرې ښه پوهېږي هغه تعبیر او د زړه او ذهن ترجماني چې په خپله ژبه یې کولای شي په پردۍ ژبه یې نه شي کولای، نو له همدې امله هرڅوک غواړي چې د هغه ژبې ته خدمت وشي، او دا د تحسین، تقدیر او ستاینې کار دی، یوې ژبې ته کارکول هغه وخت د غندنې وړ وي چې نورې ژبې یا د هغې ویونکي یواځې د ژبې له امله سپک وګڼل شي، وغندل شي، تېری پرې وشي او حقوق یې تلف شي؛ که دا نه وي نو د هرې ژبې ویونکي دا حق لري چې خپلې ژبې ته خدمت وکړي او له حقوقو څخه یې دفاع وکړي.

نو زه هم د فطرت له دې پنځونې څخه جلا او مستثنا نه یم چې وغواړم خپلې ژبې (پښتو) ته خدمت وکړم.

اګر چې له ما څخه مخکې ډېرو نومیالیو پښتو ژبې ته د یادونې او قدر وړ خدمتونه کړي دي او کوي یې خو خدمت کې هڅه او هاند هیڅکله پای نه لري؛ زه هم غواړم هڅه وکړم چې په دې خدمت کې د وس مناسب ونډه واخلم.

په دې وروستیو کې ځینو شاغلیو په شعوري او غیر شعوري توګه هڅه وکړه چې پښتو ته د خدمت په نامه د هر څه په پښتو کولو کې افراط وکړي او خپله ټوله توجه یې همدې خواته ورکړې ده چې هر څه په کولمو را ایستلو او تکلف وژباړي او پېچلي، نامأنوس او نامألوف نومونه پرې کښېږدي او ځینو خو لا دومره افراط کړی دی چې په دیني شعائرو او ارزښتونو پورې یې ملنډې وهلې دي.

ځینې نور بیا دومره تفریط کې واقع شوي دي چې پښتو یې بیخي شاته غورځولې ده او د پښتو مألوف، اسان او روان لغتونه پرېښې دي او پردي لغتونه استعمالوي، پرې ویاړي او حتی په ساده پښتو شرمېږي او ځینې خو لا د اعتدال د پولو نه دومره تېر شوي دي چې په خپلو لیکنو کې د پردیو لغتونو د زیات استعمال له أمله که یو کال وروسته خپله لیکنه وګوري نو پرې نه پوهېږي او دې ته اړتیا پېښېږي چې کومه ډکشنري او قاموس ورپسې وګوري.

زما په اند که څوک غواړي چې یوې ژبې ته خدمت وشي او ژبه پرمختګ وکړي، لاندې مواردو ته په پاملرنه کیدای شی:

١ - د ژبې لرغوني ادبي ارزښتونه دې رابرسېره شي.

٢ - د ژبې او ژبویونکو ناوړه دودونه دې اصلاح شي.

٣ - لغتونه، متلونه، شعر او نثر دې را ټول شي او جلا جلا قاموسونه، مو سوعات او معاجم دې پکښې ولیکل شي.

٤- زیات او معیاري لیکل دې پکښې وشي.

٥- له نورو ژبو نه دې ارزښتناک آثار ورته را وژباړل شي.

٦- دا ژبه او د دې ادبي ارزښتونه دې نورو ژبو ته وژباړل شي.

٧- د خپرونې ټولې وسیلې لکه، ورځپاڼې، مجلې، راډیو، ټیلوېژن، کمپیوټر، انټرنټ... دې د دې ژبې په خپرولو کې په کار راوستل شي.

٨- نوي اسان، روان، مألوف او مأنوس لغتونه دې پکښې را زرغون او مروج شي.

٩- پردي عام فهمه، مألوف او مأنوس لغتونه دې پکښې پرېښودل شي ځکه چې هغه د دې ژبې یوه برخه ګڼل کېږي او د ډېر استعمال له کبله مشترک ګرځېدلي دي.

١٠- دیني ارزښتونو ته دې پوره پاملرنه وشي، له ژبې څخه دې جلا و نه ګڼل شي او را ودې ژباړل شي.

١١- د لرغوني او معیاري استعمال په بنسټ دې ژبدودونه، قوانین او ضوابط ورته کېښودل شي.

١٢- له نورو ژبو سره دې پرتله شي او له مشترکو ارزښتونو څخه دې یې ګټه پورته شي.

١٣- د ژبویونکیو اقتصادي ودې (تجارت، صنعت، زراعت له مځکنیو زېرمو څخه ګټه اخیستلو، صادراتو...) ته دې پاملرنه وشي.

١٤- رکود او جمود دې پکښې نه وي او تل دې د رغنده اصلاح، نوښت

او ابتکار جوګه وي.

۱۵- د ژبوپوهنکیو رسمي او تعلیمي ژبه دې شي او تعلیم (ښوونې) ته دې پکښې زیاته وده ورکول شي.

۱٦- حکومتي سرپرستي دې ولري او سیاسي حقونه دې یې ترلاسه شي.

۱۷- د ژبپوهانو یو شامل کتونکی پلاوی دې ولري چې تل د ژبې او ژبوپوهنکیو سره کلک اړیکي ولري او پورتنیو مادو ته د عمل جامه ور واغوندي.

هره ژبه د معنا او تأدیې له مخې توپیر لري، ځینې خبرې خوږه، څرګنده او اغېزناکه او ځینې ترخه، مبهمه او پېچلې وي.

د دې لپاره چې د ژبې له معنا او تأدیې نه عیوب لیرې شي، خوږه، اغیزناکه او څرګنده شي، ژبپوهانو ځینې قوانین او بنستونه ایښي دي چې زده کړې پورې اړه لري او د معاني او بیان علم بلل کېږي چې شعر او نثر دواړو ته شامل دی.

د پښتو د صرفي او نحوي بنستونو په هکله ډېرو پوهانو ډېر څه لیکلي دي او لیکي یې؛ که مونږ ته فرصت میسر شو په راتلونکي کښې به مونږ هم إنشاء الله د جهد المقل په حیث پکښې برخه واخلو او یو ژبښود به ولیکو.

په دې بحث کې مونږ د پښتو معاني، بیان، بدیع او د شعر ځینې اړخونه څېړو او دا په دوه ډوله دي:

۱- هغه چې د پښتو، عربي او نورو ژبو ترمنځ د ژبو د فطري جوړښت له

املې یو شان او مشترک دي.

۲- هغه چې د پښتو ځانګړتیاوې ګڼل کېږي.

په دې کتاب کې چې د بېلګو په توګه کوم شعرونه راوړل شوي دي که د نورو شاعرانو دي نومونه یې په خپل خپل ځای کې یاد شوي دي او له کومو سره چې نوم نشته هغه د راقم الحروف دي. (پرته له لنډیو ځکه چې د لنډیو شاعر معلوم نه وي) اګر چې ما ته دا ښه برېښېده چې ګرد مثالونه او بېلګې د نورو پخوانیو او اوسنیو شاعرانو وای خو دا کار څه ناڅه ستغ او پېچلی ؤ ځکه چې زیاتې پلټنې ته پکښې اړتیا وه په تېره بیا د بدایعو صنایعو په بحث او انتخاب کې د پلټنې ډېرې ستړیا او سرګردانۍ ته اړتیاوه نو د اسانۍ لپاره مو په اکثرو مواردو کې خپل مات ګوډ شعرونه د بېلګې په توګه وړاندې کړي دي.

او هڅه مو کړې ده چې هر مفهوم او صنعت لږ ترلږه یوه بېلګه ولري، په ځینو ځایو کې مو ځینو مفاهیمو ته د پښتو نوي نومونه ایښي دي او ځینې نور مو له دې وړې پرې ایښي دي چې پېچلي او بې خونده نه شي.

اګر چې له ما څخه مخکې ځینو ښاغلیو د پښتو بیان او بدیع په هکله لیکنې کړې دي او په خپل وخت او خپل ځای کښې د قدر وړ دي خو هیڅ لیکنه له نیمګړتیاوو خالي نه وي، زه هم خپله لیکنه له نیمګړتیاوو خالي نه بولم خو دومره اړومرو ویلای شم چې د دې او له دې نه مخکنیو لیکنو ترمنځ توپیر شته چې د کمیت او کیفیت کچ یې زه د هغو لوستونکیو پرېکړې ته پرېږدم چې د دې او نورو لیکنو پر تلیزه مطالعه وکړي.

په دې وروستيو کې ځينې خلک د معلوماتو د نيمګړتيا له امله د معانيو، بيان او بديع علم ته پاملرنه نه کوي او ښه ورته نه بريښي خو دا خبره صحيح نه ده او په دې علومو پوهه ډېره زياته ګټوره ده.

که مونږ د مخکنيو نومياليو لکه: عبدالرحمن بابا، خوشحال ختک، عبدالحميد بابا او نورو د کتابونو ژوره مطالعه وکړو دا به راته جوته شي چې هغوی له دې علومو څه خومره ګټه پورته کړې ده!؟

په وروستنيو کې هم د مشهورو شاعرانو کلام له دې څخه خالي نه دی، نو په کار دا ده چې ليکوالان او شاعران له دې علومو سره اشنا وي ترڅو ترې ګټه پورته کړي.

د معاني، بيان او بديع بنسټونه په هرې ژبې کې شته څه نسبي توپير ارومرو لري خو اساسي بنسټونه د ډيرو ژبو تر ډيره حده يو شان دي د ژبې څرګندوالی، خوږوالی، د معنا تحسين او ښکلا په دوه ډوله ده:

۱- هغه چې د لفظ سره اړيکي لري.

۲- هغه چې د معنا سره اړيکي لري.

د لفظ سره چې اړيکي لري «فصاحت» بلل کيږي.

او د معنا سره چې اړيکي لري «بلاغت» بلل کيږي.

د دې لپاره چې ښکلې، څرګندې او د وخت او موقع سره برابرې خبرې وپېژنو بايد چې «فصاحت» او «بلاغت» وپېژنو.

فصاحت

د فصاحت لغوي معنا :

فصاحت د عربي ژبې کلمه ده او مصدر دی ماضي يې فَصُحَ او مضارع يې يَفْصُحُ راځي په لغت کې څرګندوالي، وضاحت او ښکاره کېدو ته ويل کېږي.

فصاحت لرونکي سړي ته فصيح ويل کېږي مذکر جَمع يې فُصحاء، فِصاح او فُصُح ده او مؤنث يې فصيحة دی، مؤنث جمع يې فِصاح او فصائح ده، فصاحت د شخص، ژبې او خبرې درې واړو صفت کيدای شي.

لکه: فصيح سړی، فصيحه ښځه، فصيحه ژبه او فصيح کلام يا فصيحه خبره او وينا. په کومه ورځ چې اسمان شين وي او څه وريځ او ګرد نه وي نو هغې ته يوم فصيح او يوم فِصح ويل کېږي.

د لنګې ورګه چې کله ختم شي او خالص شېدې شي نو عرب وايي:

« أفصح اللبن » شېدې خالص او څرګندې شوې همدا رنګه کله چې له شېدو څخه زګ لېرې شي نو وايي: فَصُح اللبن او مُفصِح او فصيح هم ورته ويل کېږي. مېږه، اوزه يا اوښه چې کله لنګه شي، ورګه يې ختم شي او خالص شېدې پېل شي نو وايي: افصحت الشاة يا فصحت الناقة، عرب وايي: افصح

الصبح سبا څرګند شو ، هر شی چې څرګند ، واضح او خالص وي هغه ته فصيح ويل کېږي.

د فصاحت اصطلاحي معنا :

فصاحت په کلمه ، کلام او متکلم درې واړو کې راځي چې د هريو د په پېژندلو سره يې اصطلاحي معنا څرګندېږي.

۱- په کلمه (مفرد) کې فصاحت:

په مفرد يا کلمه کې فصاحت دا دی چې غږونه يا توري يې له درې عيبونو څخه خالي وي:

(الف) تنافر.

(ب) غرابت.

(ج) د قياس مخالفت.

۱- تنافر: داسې غږونو ته ويل کېږي چې په ژبه سخت او دراندہ وي او په غوږونو هم دراندہ لګي لکه:

ګرود مې هغه لرغونی دی
اوس هم کروړ په لرغونه يم

تـورانـی دښـمن چې وايـي

زه لـه ګـروهـه پـه اړه يـم (۱)

۲- غرابت: داسې نا اشنا، وحشي، نامأنوسو او نامألوفو کلمو او الفاظو ته ويل کېږي چې يا ډېرې معناوې ولري او يوې خواته هم څه قرينه او نخښه نه وي او يا لغوي پلټنې ته اړتيا پېښېږي.

لکه:

چې له برمه يې زمري رپي ځنګلو کې

له اوکو به يې ډاري تيرو جبار (۲)

۳- د قياس مخالفت: دې ته ويل کېږي چې د ژبې د قانون او ژبدود نه خلاف وي.

لکه:

لاړ د ځواني لاړ د ځواني په هوسونو کې

حال د زړه به وايمه ساړه ساړه آهونو کې (۳)

دلته «ساړه ساړه» که د آهونو صفت وي نو سړو سړو په کار ؤ او د بل شي صفت هم سم نه راځي.

۱- پټه خزانه: ۷۲- ۷٤

۲- پټه خزانه: ٤.

۳- سپينې خبرې: ۷٤.

۲- په کلام کې فصاحت:

په کلام یا جملې کې فصاحت دا دی چې له څلورو عیبونو څخه خالي وي:

(الف) د ترکیب ضعف.

(ب) د کلمو تنافر.

(ج) تعقید.

(د) د تکرار او اضافتونو زیاتوالی.

۱- د ترکیب ضعف: دا دی چې د ژبې د صرفي او نحوي بنستونو نه مخالف وي.

لکه:

دا قطعــــه به مطو له وه حنانه
د اشنای له غمه نه یم زه او زگاره[۱]

دلته میرزا حنان مذکر دی او «اوزگاره» د مؤنث لپاره راځي نو ترکیب نا سم دی.

۲- د کلمو تنافر: د هغو کلمو استعمال دی چې په ژبه سختې او درندې وي او په غوږونو هم درندې لگي.

لکه:

۱- د میرزا حنان بارکزي دیوان: ۲۳٤.

دایې تـور داســــــــې د ر وهـوي
زه مـؤمن ســتـاســې په تله یم[۱]

۳- تعقید: په خبرو کې داسې پېچلتیا او غوټه وي چې معنا یې څرګنده نه وي او زیاتې پلټنې ته پکښې اړتیا پېښېږي.

لکه:

په ویرژلو لورنه کـــړې په زړه کـــراړ یه
پـرنـتـلیـــــــــــو اوروې د غـم نـاتـار

***

هغـه غـور په ویرناتار د واکـمن کښیـوست
هغـه غـورشـو د جـاندم غـوندې سـوراړ[۲]

٤- تکرار او د اضافتونو زیاتوالی:

لکه: ستاسو د باغ د ختیځ لور ته د دیوال د کوز سر د پښتۍ د خوا سره د زلمي د ماما د ځوی د کتابونو د بکسې تسمه پرته وه.

۳- په متکلم (وینا کوونکي) کې فصاحت:

په متکلم کې فصاحت دا دی چې: داسې ځواک او ملکه ولري چې د خپل مقصود نه پرې څرګند تعبیر وکړای شي او ددې مثال په لیکلو کې نه راځي

۱- پټه خزانه: ۷٤.
۲- پټه خزانه: ٤۲.

بلکه د اوریدلو پورې اړه لري لکه چې متکلم تېتنې نه وي. بند بند نه کېږي او څرګند روانه او بې تکلفه وینا وکړای شي.

او دا د اوریدلو پورې اړه لري په لیکلو کې نه راځي. فصاحت د ژبې د تلفظ سره تعلق لري چې په کلمه، کلام او متکلم د ری واړو کې مخکې څرګند شو.

د بیان او معانیو کتابونو کې د فصاحت په تعریف کې د نورو شروطو په ترڅ کې د تنافر الحروف او تنافر الکلمات د نشتوالي شرط هم لګېدلی دی چې بیا یې معنا داسې کوي: په ژبه سخت او درانده توري او الفاظ یکې نه وي لکه مخکې مو چې وویل. ځینو صاحبانو د تنافر نه د نظافت او اخلاقو کرکه اخیستې او مثال کې یې د خوشحال ختیک دا بیت راوړی چې:

لږ خوراک تنکی کولمې بویه د ښځې
نر هغه چې ډیر خوراک کا ډېرې خړې

یا د عبدالرحمن بابا دا بیت یې راوړی:

چې هنر ګــــنې یاري د زوره ورو
زه رحـــمان کــومــه بول په دا هنر

لکن دا صحیح نه ده په دې دواړو بیتونو کې هیڅ تنافر نشته ځکه چې تنافر نه مقصد لغوي تنافر او کرکه د د نظافتي او اخلاقي تنافر مطلب نه دی (خړې) او (بول) اګر چې د نظافت په لحاظ د کرکې وړ الفاظ دي خو لغوي تنافر نه لري او د فصاحت خلاف نه دي ځکه چې روان، په ژبه اسان او مفهوم

يې څرګند دئ کله کله يو شی ناولی او د کرکې وړ وي او ډېر لاندې او بې کاره وي خو لغوي تنافر نه لري او يو بل شی به ډېر معزز ، اوچت او شريف وي خو نسبي لغوي تنافر به لري لکه: (خر) او (پړانګ) د خر کلمه نسبت پړانګ ته افصحه ده ځکه چې په ژبه ډېره اسانه او روانه ده او نسبت خر ته د پړانګ کلمه په ژبه سخته ده اګر چې د نظافت او شرافت په لحاظ خر پړانګ سر د نه پر تله کيږي او پړانګ پرې ښه دی.

بلاغت

د بلاغت لغوي معنا :

بلاغت د عربي ژبې یو د کلمه ده او مصدر دی ماضي یې بَلُغَ او مضارع یې یَبلُغُ ده لغوي معنا یې ښه والي او کره والي ته رسیدل ده چې د ژبې په عبارت د زړه تل ته ورسیږي. بلاغت لرونکی سړی « بلیغ » بلل کیږي جمع یې « بُلَغَاء » ده مؤنث یې « بَلیغة » دی جمع یې « بِلاغ » او « بلائغ » ده، وینا ته بلیغه وینا ویل کیږي او کلام ته « بلیغ » ویل کیږي.

د بلاغت اصطلاحي معنا :

په اصطلاح کې بلاغت هغو فصیحو خبرو ته ویل کیږي چې د حال، مقام او موقع د مقتضا او غوښتنو سره موافق او مناسبې وي او بلاغت په کلام او متکلم کې وي.

١ – په کلام کې بلاغت:

په کلام کې بلاغت دې ته ویل کیږي چې:

(الف) د ژبې د قوانینو مخالفت پکې نه وي.

(ب) په معنا کې سختې او درندې خبرې پکې نه وي.
(ج) داسې خبرې پکې نه وي چې معنا يې څرګنده نه وي او يا د مقام او حال سره مناسبې نه وي.
(د) پېچلې خبرې پکې نه وي

۲- په متکلم کې بلاغت:

په متکلم کې بلاغت داد ی چې: داسې ځواک او ملکه ولري چې بليغې خبرې را ټولې کړي او زړه پورې تأليف او ترکيب ورکړي او د حال او مقام سره مناسب يې استعمال کړي.

د مخکنيو تعريفونو څخه څرګنده شوه چې فصاحت د لفظ پورې اړه لري او بلاغت د لفظ او معنٰى دواړو پورې اړه لري او د دې دواړو منځ کې نسبت د عموم خصوص مطلق دی نو هر بليغ فصيح دی او هر فصيح بليغ نه دی بلکه ځينې فصيح، فصيح او بليغ دواړه وي او ځينې يې فصيح وي خو بليغ نه وي.

نو د معانيو او بيان په اعتبار کلام ته فصيح او بليغ ويل کيدای شي.

پښتنو ليکوالانو او أديبانو کې ځينو صاحبانو بديع د بلاغت يوه نوعه ګڼلې ده خو دا خبره صحيح نه ده بلکه بديع يو خارجي شی دی چې د کلام د ښکلا او خايست پوری اړه لري چې تفصيل به يې وروسته راشي.

او د دی لپاره چې کلام بليغ او ښکلی شي د ځانګړيو بنسټونو

پېژندلو ته اړتيا ده.

مونږ په دې بحث کې د پښتو ژبې معاني، بيان او بديع څه
د څرګندې معنا او د تحسين د أدا علم په درې ډوله دی:

۱ - د معاني علم.

۲ - د بيان علم.

۳ - د بديع علم.

معاني

د معاني لغوي معنا:

معاني جمع ده او مفرد يې معنا دی معنا په لغت کې ښکاره کول، اسانول، د يو شي انجام او اخر، او مقصد ته ويل کيږي.

د معاني اصطلاحی معنا:

په اصطلاح کې معاني هغه علم دی چې د هغه په واسطه متکلم خپله خبره په داسې انداز کې وکړي چې کومه معنا يې مطلوبه وي هغه ښکاره شي او اوريدونکی د معنا په استنباط کې خطا نه شي بلکه د خبرې نه هماغه معنا واخلي کومه چې د متکلم مراد وي. د بېلګې په توګه:

ذکي او بيدار مخاطب سره لنډې او د مطلب خبرې په کار وي او زيات تفصيل او اوږدولو ته اړتيا نه پېښيږي، خو غبي او ناپوه لپاره تفصيلي او اوږدو خبرو ته اړتيا ليدل کيږي نو که همداسې وشول دا د حال او مقام د مقتضا مطابق خبرې دي او بليغې دي که د دې خلاف وشول نو د حال او مقام د مقتضا خلاف دي او بليغې خبرې نه دي.

د کلام ډولونه

د حکم په اعتبار کلام په دوه ډوله دی:

۱- خبر.

۲- انشاء.

۱- خبر

خبر هغه کلام یا خبروته ویل کېږي چې د اثبات یا نفې حکم پرې شوی وي او په یوه وخت کې د ریښتیا او دروغو احتمال لري. لکه: احمد راغی، گل نواز ناروغ دی، شین گل نه ځي.

خبر د ډېرو غرضونو او گټو لپاره ویل کېږي چې په سالم عقل او ذوق سره پېژندل کېږي او ځینې یې په لاندې توگه یا دوو:

۱- د ناخبر خبرول: لکه یو نا خبره شخص ته ووایې: کابل د افغانستان پلازمېنه ده.

۲- د تساهل، غفلت او سستۍ مخنیوی: کله خبر د دې لپاره وي چې متکلم مخاطب ته دا ښایي چې زه هم خبریم. لکه یو زوی خپل پلار ته د خپل بریالیتوب حال نه وي ویلای او پلار یې له بلې لیارې خبر شوی

وي او خپل زوی ته ووايي: ته بريالی شوی يې.

۳- د مهربانۍ غوښتنه: لکه چې يو څوک ووايي: ای ربه زه ستا مهربانۍ ته محتاج يم.

٤- هڅونه: لکه: عالم او جاهل برابر نه دي.

٥- د عاجزۍ څرګندونه: لکه: ای ربه زه بوډا او کمزوری يم.

٦- د افسوس څرګندونه: لکه: د يوه سړي د تاوان نه خلک خبر وي خو هغه وايي: ما تاوان کړی دی.

۷- د خوښۍ څرګندونه: لکه: ګرمي ولاړه، هوا ښه شوه.

۸- توبيخ اورټنه: لکه: خلک سپوږمۍ ته وختل، ته لا ويده يې!

۹- د توپير څرګندونه: لکه: تور او سپين برابر نه دي.

۱۰- ويرول: لکه: د درواغو عواقب ډېر بد دي.

۱۱- فخر: لکه: زه پښتون يم.

۱۲- ستاينه: لکه: ستا خو اخلاقو په ما ډېره ښه اغيزه کړې ده.

۱۳- غندنه: لکه: روسان په افغانستان باندې د يرغل له امله د لوي جرم مرتکب شوي دي. او داسې نور.

مخاطب سره د خبرو کولو څرنګوالی

څرنګه چې د خبرو نه مقصد د مخاطب پوهول وي نو خبرې کوونکی باید د مخاطب په حالاتو داسې ځان پوه کړي لکه ډاکټر چې د ناروغ تشخیص کوي، بیا مناسب دارو ورکوي.

خبرې باید د حاجت او ضرورت په اندازه وي نه دومره زیاتې اوږدې وي چې هسې بې ګټې وخت ضائع کړي او نه دومره لنډې وي چې غرض افاده نه شي کړای او مخاطب پرې و نه پوهېږي.

مخاطب په درې ډوله دی:

۱- تش ذهنی.

۲- متردد.

۳- منکر.

او خبر هم په درې ډوله دی:

۱- ابتدائي.

۲- طلبي.

۳- انکاري.

۱- تش ذهنی یا خالي الذهن: هغه چا ته ویل کېږي چې د خبر په هکله

هیڅ معلومات نه لري او نا خبره وي په دې صورت کې تأکید ته هیڅ حاجت نشته نو په خبرو کې باید د تأکید توري استعمال نه شي لکه یو ناخبر شخص ته وایې: .

الف: أحمد د محمود ورور دی.

ب: جلال آباد د ننګرهار مرکز دی.

دې ډول خبر ته (ابتدائي) ویل کېږي، او دا ځکه چې مخاطب سره په دې هکله مخکې هیڅ سوچ نه وي.

۲- متردد: هغه چا ته ویل کېږي چې د یوه خبر په هکله شکمن وي او غواړي چې باور یې راشي، نو په دې وخت کې باید په کلام کې د تاکید توري استعمال شي. لکه:

الف: زه ارومرو تاسره مرسته کوم.

ب: زه هیڅکله ستا خلاف نه کوم.

دې ډول خبر ته (طلبي) ویل کېږي او دا ځکه چې مخاطب د شک د لېږې کېدو او د باور راتلو په طلب کې وي.

۳- منکر: هغه چاته ویل کېږي چې د یوه خبر نه منکر وي او د متکلم د نظر سره خلاف ولري په دې وخت کې په خبرو کې زیات تأکید ته ضرورت پېښېږي لکه:

الف: ستا ورور خامخا او ارومرو راځي!.

ب: و اللّه چې ماستا پوښتنه کړې ده!.

دې ډول خبر ته (انکاري) ویل کېږي او دا ځکه چې مخاطب منکر وي د هغه د قناعت لپاره زیات تأکید ته ضرورت وي.

نو متکلم چې کله دا درې ډوله مخاطب و پېژني او د هغه د تشخیص نه وروسته ورسره د خبر د درې ډولونو نه یو استعمال کړي دا د حال او مقام د مقتضا مطابق خبره شوه او بلیغه شوه او دا کار د معاني د علم په واسطه وشو.

تأکید (ټینګار)

تأکید یا ټینګار په خبرو کې د دریځ د کلکوالي، څرګندونې، ښکلا، مبالغې او ژبدود لپاره راوړل کېږي.

پښتو کې تأکید په درې ډوله راځي:

۱- تکرار (غبرګول).

۲- غبرګیز.

۳- د تأکید برخیزونه.

اول- تکرار (غبرګول): لکه: مه مه یا: کوه کوه.

دویم- غبرګیز: چې په دوه ډوله دی:

۱- پرتلیز غبرګیز: چې د هر لفظ، کلمې او برخیز اول توری غور ځېږي او

په ځای یې «م» راوړل کېږي لکه: کتاب متاب، قلم ملم، دېوال مېوال، سړی مړی، ډوډۍ موډۍ... چې د هرې کلمې دوهمه، غبرګیز بولو او دا یو داسې بحر دی چې ساحل نه لري خو په هغو لفظونو کې راوړل کېږي چې د سر توری یې «میم» نه وي که د سر توری یې میم وي نو ځینې تکرار برې او ځینې سماعي او دودیز غبرګیزونه لري.

۲- دودیز او سماعي غبرګیز: دا هغه غبرګیز وي چې د قاعدې او قانون په بنسټ نه پرتله کېږي بلکه پښتو کې له پخوا نه همداسې اوریدل شوي او راپاتې دي لکه: کوږ وږ، سوړ پوړ، یخ پخ، شخ پخ، مال هال... پښتو د تینګارد بر برخیزونه لري چې وروسته به راشي.

إنشاء

انشاء هغه کلام یا خبروته ویل کېږي چې د ریښتیا او دروغو احتمال پکې نه وي بلکه په هغې کې چې کوم مطلب نغښتی وي د متکلم د تلفظ نه مخکې نه معلومېږي او د ریښتیا یا دروغو حکم پرې نه شي کېدای.

إنشاء په دوه ډوله ده:

۱- طلبي.

۲- غیر طلبي.

د معاني او بلاغت په علم کې غير طلبي انشاء نه څېړل کېږي ځکه چې غير طلبي إنشاء أصل کې د خبر نه انشاء ته نقل شوې ده او اجمالي ډولونه يې دا دي:

۱- د مدحې او ذم (ښه او بدستايلو) توري (برخيزونه).

۲- عقود. (د اخيستلو او خرڅولو...) توري (برخيزونه).

۳- د قسم توري (برخيزونه).

٤- د تعجب صيغې.

٥- د رجاء توري (برخيزونه).

د معانيو په علم کې يوائې د طلبي انشاء څخه بحث کېږي.

طلبي انشاء هغه انشاء ده چې متکلم پرې د داسې مطلب غوښتنه کوي چې د هغه په اند د غوښتنې په وخت کې نه وي حاصل شوی.

طلبي انشاء په پنځه ډوله ده:

۱- أمر: (د يوه کار د کولو غوښتنه).

۲- نهي: (د يوه کار د نه کولو غوښتنه).

۳- استفهام: (پوښتنه).

٤- تمني: (ارزو کول).

٥- نداء: (اواز يا غږ کول).

اول- أمر

أمر د يوه کار د کولو غوښتنې ته ويل کېږي. او دا په (۱۹) ډوله دی:

۱- استعلاء: کله چې أعلى په أدنى (د اوچتې مرتبې والا پر لاندې) الزامي امر وکړي چې مطلب يې د هغه کار په کولو مجبورول وي نو دا أمر استعلاء بلل کېږي لکه الله تعالى چې خپلو بنده گانو ته امر کوي يا پيغمبر امتيانو ته امر کوي يا آمر مأمور ته امر کوي يا بادار مزدور ته امر کوي.

۲- دعاء: کله چې ادنى أعلى ته امر وکړي دعاء بلل کېږي لکه: ای ربه زمونږ گناهونه را وبخښه مونږ ته روزي راکړه...

۳- إلتماس: کله چې همزولي يا په مرتبه کې مساوي ته امر وکړې دا أمر التماس بلل کېږي.

٤- إرشاد: هغه امر ته ويل کېږي چې څه لارښوونه پکښې وي لکه: هر کار په کلکه اراده او سره سينه کوئ!.

٥- تهديد: کله چې په يوه أمر کې سختي او زجر وي تهديد بلل کېږي لکه: کوئ کوئ زه به درسره گورم!.

٦- تعجيز: هغه أمر ته ويل کېږي چې د متکلم اراده د مخاطب پاتې

راتلل وي لکه چې الله تعالی فرمايي: «او که تاسو د هغه کتاب په هکله شک لرئ چې ما په خپل بنده نازل کړی دی نو ددې په څېر يو سورت خو راوړئ... »

۷- إباحت: لکه چې الله تعالی فرمايي: «کله چې تاسو (په حج کې د احرام نه) حلال شواست نو ښکار وکړئ!. »

۸- تسويه (برابرول): لکه: ته لاړ شه يا مه ځه زه خو ځم!.

۹- تمني (ارزو کول): لکه: ای د ازادۍ سبا! را وخېژه!.

۱۰- إکرام (عزت کول): لکه: مهرباني وکړه دلته کښېنه!.

۱۱- دوام: لکه: د مېلمه احترام کوه!.

۱۲- إمتنان (د احسان څرګندونه): لکه يو پلار ځامنو ته وايي: کرئ! ريبئ! او خورئ! ډېره مځکه مې درته ګټلې ده.

۱۳- إعتبار: لکه يو څوک چا ته ورپېژني او أهميت يې ورښيې: دا وپېژنه!.

۱٤- إهانت (سپکاوی): لکه يو چا ته وايې: زمری شه! پړانګ شه!، زه دې پروا نه لرم!.

۱۵- إذن (اجازه ورکول): لکه چې څوک دروازه ووهي او ورته ووايې: راځه! يا را ننه وځه!.

۱٦- تعجب: لکه: وګوره څومره ښه ښکاري!.

۱۷- تکوین (کېدل، جوړېدل او پیداکېدل): لکه چې الله تعالی فرمايي: «وشه يا جوړ شه نوکېږي».

۱۸- تأدیب (ادب ورکول): لکه: خپلې مخې کې خوراک وکړه!، وړه مړی واخله!، ځان پاک کړه!.

۱۹- تخییر (اختیار ورکول): لکه: یا سبق ووايه او یا کار وکړه!.

دوهم: نهی

نهی د یوه کار د نه کولو غوښتنې ته ویل کېږي او دا په ۱٤ ډوله ده:

۱- إستعلاء: کله چې اعلی أدنی له یوه کار نه الزامي منعه کوي چې مطلب يې د هغه کار په نه کولو مجبورول وي دې ته د استعلاء نهی ویل کېږي لکه الله تعالی چې خپل بنده ګان، پیغمبر امتیان، آمر مامور، بادار مزدور او پلار زوی منعه کوي.

۲- دعاء: لکه: ای ربه مونږ مه نیسه مونږ په عذاب مه هلاکوه!....

۳- إلتماس: کله چې مساوي منع کړې دا د التماس نهی ده.

٤- إرشاد: کله: چې منعې کې لارښوونه وي ارشاد بلل کېږي لکه: د بداخلاقو خلکو ملګرتیا مه کوئ!. چې اړتیا ورته نه لرئ هغه کار مه کوئ!.

۵- تأديب: هغه منع ده چې ادب ورکول پکښې وي لکه: د بل چا مخکې

خوراک مه کوه، چاته کنځل مه کوه!.

۶- تیئیس (نا أمیده کول): لکه چې الله تعالی فرمايي: «عذر مه وړاندې کوئ تاسو د ایمان نه وروسته کفر کړی دی.»

۷- دوام: لکه: «په الله د ناخبره گمان مه کوه!».

۸- د پایلې (نتیجې) بیان: لکه: دروغ مه وایه رسوا به شې!.

۹- تمني (ارزو کول): لکه: د ځوانۍ عمره!، مه تېرېږه!.

۱۰- تهدید (سختي او زجر): لکه چې آمر مأمور ته وايي: زما مه منه خوند به درکړي!.

۱۱- تحقیر (سپک گڼل): لکه: ځان مه ستړی کوه ته دا کار نه شې کولای!.

۱۲- کراهت (نامناسب گڼل): لکه: د سرکونو په غاړو خوراک مه کوئ! د چا سخې ته تو گانې مه تو کوئ!.

۱۳- إئتناس (مینه تسلي او الفت ورکول): لکه: خفه نه شې زه دې ملگری یم!.

۱٤- توبیخ (رټنه): لکه: چې نه یې شې کولای مه یې وایه!.

دریم: إستفهام (پوښتنه)

استفهام پوښتنې ته ویل کېږي او پوښتنه د دې لپاره وي چې مجهول شی معلوم کړي.

پوښتنه کله د غږ او خبرې د لهجې نه څرګندېږي او کله د تورو په واسطه کېږي د پوښتنې برخیزونه دا دي:

۱- «آیا»: د اثبات او نفې د څرګندولو لپاره راځي لکه: آیا کله مو د پسرلي په هکله مقاله لیکلې ده؟!

۲- «کله»: د وخت د څرګندولو لپاره راځي او تفصیل به یې لږ وروسته راشي.

۳- «کوم»:

الف- په متعددو (ګڼو) کې د یوه د تعین (ټاکنې) د څرګندولو لپاره راځي لکه: په ګلانو کې ستا کوم یو خوښ دی؟

ب- د إدعا د څرګندولو لپاره راځي لکه یو څوک ووایي: ماسره قلم شته. او ورته ووایې: کوم دی؟.

٤- «څنګه»: د کیفیت د څرګندولو لپاره راځي لکه: د افغانستان د

ستونزې حل څنګه کېدای شي؟

۵- «څرنګه»: د «څنګه» په ځای راوړل کېږي چې د کیفیت پوښتنل پرې کېږي.

۶- «څه»:

الف- د یوه شي حقیقت پرې پوښتل کېږي لکه: دا څه دي؟ یا: دا څه شی دی؟

ب- د «لامل» د څرګندولو لپاره راځي لکه: د څه لپاره هلته تللی وې؟

ج- د «کوم» په معنا راځي لکه: ستا څه شي په کار دی؟

د- د «ولې» په معنا راځي لکه: ستا څه کار ؤ چې داسې دې وکړل؟

هـ- د رټنې او منعه کولو لپاره راځي لکه: ته یې څه کوې؟! (پرې یې ږده).

و- د «پلټنې» لپاره راځي لکه: څه شو؟

۷- «چېرته» یا: «چرته» یا: «چېرې» یا: «چرې»:

الف- د ځای د څرګندولو لپاره راځي لکه: ته چېرته اوسېږې؟

ب- د «استبعاد» (لرې ګڼلو) او تعجب لپاره راځي لکه: چرته للمه او چرته شولې؟!

۸- «څومره»:

الف- د وزن، حجم، مساحت، اندازې، دېروالي او لږوالي د کمیت د څرګندولو لپاره راځي لکه له یوه بزګر نه پوښتنه وکړې چې: سږکال

دې څومره غله لاسته راوړه؟.

٩- «څو»: د عدد (شمېر) د کميت د څرگندولو لپاره راځي لکه يو شاگرد ته ووايې: ستاسو په ټولگي کښې څو تنه شاگردان دي؟

١٠- «ولې»:

الف- د دليل او علت (لامل) د څرگندولو لپاره راځي لکه: ولې دې دا کار وکړ؟ يا ولې داسې نه کوې؟

ب- نفې په اثبات اړوي لکه: آيا دا کار نه کوې؟ جواب: ولې نه؟!.

١١- «چا»: د شخص د څرگندولو لپاره راځي چې زيات پرې فاعل پوښتل کېږي لکه: دا کار چا کړی دی؟

١٢- «څوک»: د شخص د څرگندولو لپاره راځي لکه: دا کار به څوک وکړي؟ يا ته څوک يې؟ هغه څوک دی؟

کله کله پوښتنه د أصلي معنا څخه (چې د مجهول معلومول دي) وځي او د نورو غرضونو لپاره کېږي لکه:

١- امر: لکه چې الله تعالى فرمايي: «ايا تاسو منع کېږئ؟» (منعه شئ).

٢- نهی (منع کول): لکه: آيا له دښمن نه ډارېږئ؟. (مه ډارېږئ).

٣- نفې (نشتوالی): لکه: آيا له علم نه ښه شی بل شته؟ (نشته).

٤- تسويه (د دواړو خواوو برابري): لکه: که زه لاړ شم او که نه؟ دا کار نه کېږي.

۵- تشـویق (هڅـونه او رغـبت ورکـول): لکه: آیا زه تاته یو ښـه کـار وښایم؟

٦- إنکار: لکه: «آیا په الله کې شک شتـه؟» بلکه په حقیقت کې نشتـه او تاسو یې چې کوئ نو بد کوئ.

۷- تقریر (دیوه کار ثابتول): لکه: آیا ما تا سره نیکي نه ده کړې؟.

۸- إستئناس (مینه ورکول او ځان سره پلدول): لکه پلار ماشوم ته وایي: دا څه دي؟ هغه څه دي؟ یا لکه الله تعالی چې موسی علیه السلام ته وویل: «ای موسی ستا په دې ښي لاس کې څه دي؟»

۹- إستبعاد (لیرې ګڼل): لکه: جنګي ډلې چې تقویه کېږي او وسلې ورکول کېږي څنګه کېدای شي چې له جنګ نه لاس واخلي؟!.

۱۰- تهویل (لوی ګڼل او ویرول): لکه: آیا پوهیږې چې قیامت څه شی دی؟

۱۱- تحقیر (سپک ګڼل): لکه: هغه تا چې راته ډېر یاداوه هغه دا دی؟

۱۲- تعظیم (لوی ګڼل): لـکه: روسـانوتـه له افغـانانو پرته چا مـاتې ورکولای شوه!؟.

۱۳- تهکم (په استهزاء د چا کار عبث ګڼل): لکه: ستـا پوهه همدا وه چې داسې کار دې وکړ!؟.

۱٤- تعجب (اریانتیا): لـکه: دا څـومـره لـوی ښـار دی او څومره ګڼ خلک دي!؟.

۱۵- استنباط (د خبر او پوهې طلب): لکه: د الله مرسته کله راځي! ؟.

۱۶- وعید (ویرول): لکه: «آیا ته نه ګورې چې ستا رب عادیانو سره څه وکړل! ؟.

۱۷- په خطا تنبیه (خطا او سهوې ته متوجه کول): لکه: آیا ښه کار پرېږدې او بد کوې! ؟.

۱۸- په باطل تنبیه (باطل ته متوجه کول): لکه: آیا ته کڼو ته اورول کولای شې ؟ یا ړندو ته لیار ښوولای شې ؟.

۱۹- په ګمراهۍ تنبیه: لکه: څوک په خطا لیار روان وي او ورته ووایې: چېرته ځې ؟

۲۰- تحسر (افسوس کول): لکه: ولې مې څوک له حاله نه پوښتي ؟ زه خو لا دومره خوار نه وم.

۲۱- امتحان (ازموینه): لکه استاذ چې د شاګردنه پوښتنه کوي.

ځلورم- تمني

تمني د داسې يوه محبوب شي غوښتنې ته ويل کېږي چې:

الف- حصول يې هيڅ ممکن نه وي بلکه مستحيل (نه کېدونکی وي) لکه چې يو بوډا ووايي: کاشکې ځوان شم!.

ب- حصول يې مستحيل نه وي بلکه ممکن وي خو ډېر ګران او سخت وي لکه يو بې چاره ووايي: کاشکې باچا شم!. د «تمني» لپاره «کاشکې» کلمه استعمالېږي.

او که د يوه محبوب شي ارزو وکړې خو د حصول اميد يې وي نو دې ته «ترجي» ويل کېږي او د «ترجي» لپاره «کېدای شي» الفاظ استعمالېږي لکه: کېدای شي چې عالم شم. يا: مالدار شم. يا بريالی شم. همدارنګه د «اميد» کلمه هم د «ترجي» لپاره استعمالېدای شي.

لکه: اميد لرم چې الله تعالی به راته بخښنه وکړي.

پنځم- نداء

نداء غږ او اواز کولو ته ویل کیږي چې مخاطب پرې د ځان خواته را متوجه کیږي.

د نداء برخیزونه په درې ډوله دي:

۱- یوائې «الف» د نوم په اخر کې راوړل او اوږدول لکه: بریالیا! چې «الف» یې په ږاږد خوله اوږدیږي.

۲- د نوم نه مخکې «وا» راوړل او وروسته «الف» راوړل او اوږدول، لکه: وابریالیآ!.

۳- د نوم نه مخکې «یا» راوړل او وروسته «الف» لکه: یا بریالیآ!.

کله کله ځینې د «الف» نه وروسته «واو» هم راوړي لکه:

الف- بریالیآو!.

ب- وا بریالیآو!.

ج- یا بریالیآو!.

او کله کله ځینې د «ای» کلمه یوائې هم استعمالوي او د مخکنیو جملو سره یې هم لګوي لکه:

الف- «أي!»

ب- ای انور خانا! ، ای انور خاناو!.

غږ اکثر د لیرې لپاره کېږي خو کله کله نږدې لپاره هم کېږي خو:

۱- اواز پرې نه اوږدېږي.

۲- په اول کې د «وا» او «یا» کلمې نه راوړل کېږي.

۳- په اخر کې «واو» نه راځي.

٤- یوائې د «ای» کلمه ورته راوړل کېږي.

٥- کله ورسره «د» هم په اخر کې زیاتېږي لکه: اي انور!.

٦- کله یوائې اخر کې «د» ورسره زیاتېږي او «ای» په سر کې نه راوړل کېږي لکه: انوره!.

د مؤنث توپیر:

مخکې چې موکوم غږونه یاد کړل د مذکر لپاره وو د مؤنث (ښځې) لپاره یې توپیر دا دی چې:

الف- په اخر کې د «الف» په ځای «ې» راوړل کېږي او اوږدېږي لکه: زینبې (چې «ې» ډېره اوږدېږي او راښکل کېږي).

ب- د نوم نه مخکې «یا» او وروسته «ې» راوړل کېږي لکه: یازینبې.

ج- د نوم نه مخکې «وا» او وروسته «ې» راوړل کېږي لکه: وازینبې!.

د - د نوم نه مخکې « ای » او وروسته « ې » راوړل کېږي لکه: ای زینبې!.

هـ- د ځینو نومونو د اخري حرف نه مخکې « الف » زیاتېږي لکه: وا گلالآی!. شیرینآی!.

مبتدا او خبر یا مسند الیه او مسند

مبتدا د خبرې هغه پیل دی چې د هغې په هکله پرېکړه کېږي. او خبر هغه پای دی چې د همدې پرېکړې لامل وي.

بېلګې:

۱ - احمد ولاړ دی.

۲ - ستوري ډېر دي.

۳ - وریځ نشته.

پورتنیو دري جملو کې: « احمد » ، « ستوري » ، « وریځ » هر یو مبتدا بلل کېږي چې د خبرې پیل پرې شوی دی خو خبره پوره نه ده؛ که مونږ د « احمد » سره « ولاړ دی » یوځای کړو او ووایو: احمد ولاړ دی؛ نو خبره پوره شوه او مونږ د یو کار نه خبر شو چې هغه د احمد ولاړ ده. او که یواځې « ستوري » ووایو خبره پوره نه ده او د ستورو په هکله مو کومه پرېکړه نه ده کړې خو که « ډېر دي » ورسره یوځای کړو او ووایو: ستوري ډېر دي. نو خبره پوره شوه او مفهوم یې افاده کړ چې د ستورو ډېروالی دی همدارنګه که ووایو: « وریځ » نو

زمونږ ذهن ته د يو د نوم مسمی راځي خو د هغې په هکله کومه پرېکړه نه څرګندېږي خو که «نشته» مو ورسره يوځای کړ او وموويل: «وريځ نشته» نو جمله پوره شوه او مونږ ته يو مفهوم څرګند شو چې د وريځ نشتوالی دی.

د مبتدا او خبر نور نومونه هم شته لکه: «محکوم عليه او محکوم به» يا د معانيو د علم په اصطلاح: «مسند اليه او مسند» يا د منطق په اصطلاح: «موضوع او محمول».

څرنګه چې زمونږ زياتې خبرې په مبتدا او خبر مشتملې دي نو له همدې امله يې د ځينو احوالو او احکامو يادونه کوو:

ذکر او حذف

«ذکر» يادونې ته ويل کېږي او «حذف» غورځونې ته ويل کېږي د يوه معنا لرونکي لفظ يادونه کله ضروري وي او کله کله د يوې قرينې له امله د جملې نه غورځېږي.

هغه ځايونه چې د مبتدا ذکر پکې لازمي دی دا دي:

۱- ټينګار او څرګندونه: لکه: احمد ښه سړی دی، احمد وفادار دی.

۲- په مخاطب رد: لکه يو ملحد ووايي: الله نشته او ته ورته په جواب کې ووايې: الله شته.

۳- کله چې مخاطب په خبره پوه نه شي: نو په دې صورت کې هم بايد

مبتدا او خبر دواړه بيا ذکر شي او پوره جمله تکرار شي.

٤- تلذذ (خوند اخيستل): لکه: الله يو دی، الله زما رب دی.

٥- کله چې اورېدونکی غبي (ړوند مغزی) وي او زرنه پوهېږي.

٦- تعجب: لکه چې يو څوک ووايي: آيا بريالی دا کار کولای شي!؟
جواب کې ووايي: بريالی دا کار کولای شي.

٧- دليل او اثبات لپاره: لکه چې قاضي د گواه نه پوښتنه وکړي: آيا احمد ستا په مخکې دا اقرار کړی دی چې د محمود پرې دا حق دی؟
هغه ووايي: هو احمد زما مخکې اقرار کړی دی.

٨- تعظيم (درنښت): لکه: آيا معلم صاحب په ځای دی؟ ځواب کې وويل شي: هو معلم صاحب په ځای دی.

٩- اهانت (سپکاوی): لکه قاضي پوښتنه وکړي: مجرم دادی؟ په ځواب کې ورته وويل شي: مجرم دا دی.

او هغه ځايونه چې مبتدا پکې حذفېږي دا دي:

١- ځواب: لکه څوک ووايي: احمد څه شو؟ ځواب کې ورته وويل شي: شته. اصل کې جمله داسې وه چې: احمد شته لکن د اختصار لپاره مبتدا (احمد) حذف شوه او يواځې شته وويل شو چې خبر دی.

٢- پتول: لکه ستا او د مخاطب په منځ کې يو څوک معلوم وي. خو يو بل څوک ناست وي او د هغه نه يې نوم پټوې نو ورته ووايې: څه شو؟ هغه ووايي: کور کې دی.

٣- بیړه: د ډېر تلوار او بیړې په وخت کې غواړې چې فرصت له لاسه ورنه کړې نو مبتدا حذف کړې. لکه یو ښکاري د هوسۍ پسې ګرځي او ته ناڅاپي هوسۍ وګورې او ورته ووایې: هاغه دد. په اصل کې داسې وه چې: هوسۍ هاغه دد.

٤- ازموینه: لکه استاذ غواړي چې د شاګرد وینښتیا او توجه معلومه کړي نو ووایي: لمر څخه رڼا اخلي. او مطلب یې دا وي چې: سپوږمۍ له لمر څخه رڼا اخلي.

همدارنګه نور داسې ځایونه هم شته چې مبتدا پکې حذفیږي او دا په سالم ذوق معلومیږي. د «خبر» د ذکر او حذف ځایونه هم په همدې ډول دي.

د کلام جوړښت

جمله یا کلام په جوړښت کې «توکیو» ته اړتیا لري او هغه توکي چې کلام ترې جوړېږي دړې دي:

۱- نوم.

۲- فعل.

۳- برخیز یا توری.

په کلام کې چې څومره لفظونه استعمالېږي د دې دریو ولونو نه به د باندې نه وي ځینې لیکوالان د انګلیسي ګرامر یا کټ مټ پښتو ته ژباړي او د پښتو ګرامر ترې جوړوي او ځینې ورځخه اغیز من شوي وي او دا صحیح نه ده لکه ځینې د کلام توکي شپږ بولي:

نوم، ضمیر، صفت، فعل، قېدونه او ادات. دا سمه ده خو یوائې دا نه. ځکه چې ضمیر، صفت او قېد د اسم عارضي صفتونه دي اسم کله مضمر (پټ) وي او کله ظاهر (ښکاره) وي. کله عام وي، کله خاص وي، کله مقید وي، کله مطلق وي، کله مبتدا وي، کله خبر وي، کله ظرف وي، کله مظروف وي، کله اسم اله وي، کله اسم زمان وي، کله اسم مکان وي، کله اسم تفضیل

وي، کله فاعل وي کله مفعول وي... دا ټول د اسم عارضي صفتونه دي چې کله يو او کله ورته بل پېښېږي.

کله مو چې وويل: کلام له: نوم، فعل او برخيز څخه جوړېږي نو د دريو واړو ټولو ډولونو ته شامل شو او د دې اړتيا پاتې نه شوه چې يو يو يې ياد کړو.

د اسم، فعل او توري يا برخيز ډېر ډولونه او صفتونه دي چې دلته پرې بحث نه اوږدوو او هغه د «صرف» او «نحوې» د علم سره اړيکي لري چې ان شاء الله يو ځانګړی کتاب به پرې وليکو. دا او داسې نور اړوند بنسټونه به پکې وڅيړو. دلته زمونږ مقصد د معانيو ځينو قواعدو ته لاره اوارول دي نو ځکه صرفي او نحوي څېړنه نه کوو او يواځې په ځينو اشارو بسنه کوو او د هغه څه، يادونه کوو چې زمونږ د بحث پورې اړه لري.

نوم

نوم هغه لفظ دی چې ځانګړې معنا لري او د زمانې سره هېڅ تړاو او اړيکي نه لري.

لکه: ديوال، کتاب، احمد، قلم، غر، هغه، زه، ښه، ډېر، خوښي، خفګان، خوړل، تلل (چې دا دواړه مصدر نوم دی) او داسې نور.

فعل (کړ)

هغه لفظ دی چې ځانګړې معنا لري او د زمانې ښکارندوی وي یعني تیره شوې، حال او راتلونکې زمانه ښايي پښتو کې ورته «کړ» او «کړنه» هم ویل کیږي او دا په پنځه ډوله دی:

١ - تیره زمانه: لکه: لیکلی، خوړلي او داسې نور.

٢ - حال: لکه: راغی، لاړ، ولیکل او داسې نور.

٣ - راتلونکې زمانه: لکه: لیکي، ځي، ځم، ځو وړو او داسې نور.

٤ - امر: لکه: وکړه، ولیکه، وکړئ، راځئ، او داسې نور.

٥ - نهی: لکه: مه کوه، مه کوئ، مه ځئ او داسې نور.

ضمير (گوتلک یا گوته لک)

ضمير هغه لفظ دی چې د نوم ځای نیسي او د اوږدوالي او تکرار مخنیوی کوي لکه:

هغه، هغوي، ته، تاسو، زه، مونږ، مې، يې، مو، دې.

برخيز (ویگی یا نیم گړ یا ادات)

د پښتو توري په دوه ډوله دي:

١- د هجا توري یا الف، با تر «ی» پورې.

٢- برخیزونه. او دا هغه لفظونه او توري دي چې نوم او فعل نه دي؛ ځانگړې او مستقله معنا هم نه لري خو کله چې له نورو کلمو سره په ترکیب کې واقع شي نو د خبرو یوه معنا لرونکې برخه تشکیلوي لکه: خو، څخه، که، بې، له او داسې نور.

عربي کې د هجا تورو ته هم حروف ویل کېږي او ځینو برخیزونو ته هم. لکه: من، انی، عن او داسې نور او ځینو برخیزونو ته «ادات» ویل کېږي لکه: د تشبیه ادات او داسې نور.

د دې لپاره چې د هجا او نورو تورو ترمنځ توپير وشي نو هغه توری چې د کلام په ترکيب کې معنا ولري «برخيز» يې بولو او دا ځکه چې: «برخيز» د کلام يوه معنا لرونکې برخه دﻩ. ځينې ورته «ويګی» وايي او ځينې يې «نيمګړ» بولي.

پښتو ګڼ برخيزونه لري چې ځينې لاحق او ځينې سابق دي ځينې تاکونکي او ځينې تړونکي او کومکي دي چې د هريوه د معنا او په جمله کې د استعمال په ترڅ کې څرګنديږي چې دلته د هريوه د خپلې معنا او يا معنا وو سره يادونه کوو او هغه څېړنې څخه تېرېږو چې د صرف او نحوې پورې اړه لري دلته يواځې د معاني اړوند څېړنه کوو:

د تأکيد (ټينګار) برخيزونه

پښتو کې د تاکيد برخيزونه په لاندې ډول دي:

١- «خامخا»: لکه: زه خامخا کورته ځم.

٢- «ارومرو يا هرومرو»: لکه: ارومرو دا کار وکړه.

٣- «ضرور»: لکه: ضرور ولاړ شه (عربي ده خو پښتو کې استعماليږي).

٤- «ببخي»: لکه: په کورکې خوراکي شيان ببخي نشته.

٥- «يواځې»: لکه: يواځې زه دا کار کولای شم.

٦- «**همدا**»: لکه: همدا زه یم چې د ی کار ته مې تن ورکړی دی.

٧- «**هیڅ**»: لکه: زه هیڅکله د رواغ نه وایم.

٨- «**قسم اخیستل**»: لکه: والله چې دا کار وکړم یا ونه کړم.

٩- «**بې شکه**»: لکه: الله(ج) بې شکه یو دی.

١٠- «**پام**»: لکه: پام کوه چې دا کار ونه کړې.

١١- «**زخت**»: لکه: زخت ډېر باران وشو، زختې ډېرې اوبه راغلې.

١٢- «**کنه**»: لکه: زه داسې کوم کنه.

١٣- «**خورا**»: لکه: خورا ډېرې اوبه مې وڅښلې.

١٤- «**چور**»: لکه: غنم چور ختم شول.

١٥- «**هر**»: لکه: ښه خوی هر څوک خوښوي.

١٦- «**سوچ**»: لکه: زمری سوچ لېونی دی.

١٧- «**پخپله**»: لکه: زه پخپله دا کار کوم.

١٨- «**هو به هو**»: لکه: زلمی هو به هو بزیالي غوندې دی.

١٩- «**کټ مټ**»: لکه: دا کټ مټ هغه غوندې دی.

٢٠- «**په ځان**»: لکه: دا په ځان هماغه دی.

٢١- «**تک**»: لکه: تک سور، تک شین. (د «ت» په زور کي).

٢٢- «**هډو**»: لکه: هډو نه راځم. (د ښکښنیو پښتنو اصطلاح ده).

٢٣- «**د سره یا له سره**»: لکه: د سره بې چې ونه کړې.

۲٤- «کورټ» (ښخي): لکه: د رېدي خان مومند دې شعر کې:

وې ای سپين ږيريه نور څه غم مه کوه
قوم دې خلاص سو کورټ ماتم مه کوه(۱)

د پښتو ځينې نورو برخيزونه او معناوې يې

پښتو کښې د هر داسې برخيزونه شته چې يواځې معنا نه څرګندوي او د خبرو په ترڅ کې د ګنو او مختلفو معانيو لپاره راځي چې په لاندې ډول دي:

۱- «خو»:

الف- د استدراک لپاره راځي لکه: ته راځې خو زه به نه يم.

ب- د تحضيض (تېزولو) او هڅونې لپاره راځي لکه: ته خو يو ځل دا کار وکړه بيا وګوره.

ج- د اصرار او سخت دريځي لپاره راځي لکه: ته دا کار کوې او که نه زه خو يې کوم.

د- د استثناء لپاره راځي لکه: ټول راغلل خو احمد رانه غی.

هـ- د شرط لپاره راځي لکه: د رته وايم خو چا ته به نه وايې.

۲- «او»: د عطف (يوځای کولو) لپاره راځي لکه: زه او ته دواړه انسانان يو.

۱- محمود نامه: ٤١.

٣- «بیا»:

الف- د عطف او ترتیب لپاره راځي لکه: اول یو بیا دوه بیا درې... دي.

ب- د تکرار لپاره راځي لکه: که غواړې چې درس یاد کړې بیا بیا یې ولوله.

ج- د «وروسته» په معنا راځي لکه: زه بیا راځم. یعنی زه وروسته راځم.

٤- «په»:

الف- د «باندې» په معنی راځي لکه: په کټ کښېنه یعنی کټ باندې کښېنه.

ب- د ظرف برخیز دی د «دننه» په معنا راځي لکه: په منګي کښې اوبه دي.

ج- د دلیل او مطابق په معنا راځي لکه: د هغه په خبره (د هغه د خبرې مطابق).

د- د لامل لپاره راځي لکه: د ګل جان په خبره دا کار مه پرېږده. یعنی د هغه د خبرې له امله دا کار مه پرېږده.

٥- «کې، کښې»: د ظرف برخیز دی چې د زمان او مکان دواړو لپاره راځي د زمان بېلګه لکه: پېښور او جلال آباد په اوړي (دوبي) کې ګرم وي.

د مکان مثال لکه: په کتاب کښې لیک کول ښه کار نه دی.

٦- «د» (په زوره کي): الف- د اختصاص او ملک لپاره راځي لکه: دا

قلم د بريالي دی.

ب- د اضافت لپاره راځي لکه: د احمد کتاب.

ج- د طرف (لور) د څرگندولو لپاره راځي لکه: د احمد نه مې قلم واخيست.

د- د لامل د څرگندولو لپاره راځي لکه: د دې نه دا څرگنده شوه.

هـ- د غايې د پيل لپاره راځي لکه: د دې نه وروسته به کوښښ کوم.

۷- «ته»: الف- د تبليغ (رسولو) لپاره راځي لکه: ما ورته وويل. يعنی خبره مې ور ورسوله.

ب- د «لپاره» په معنا راځي لکه: نا ته مې کتاب واخيست.

يعنی نا لپاره مې کتاب واخيست او په ځينو لهجو کې د «ته» په ځای «له» هم ويل کېږي.

ج- د «باندې» په معنا راځي لکه: محمود ته مې پور دی. يعنی محمود باندې مې پور دی.

د- د ظرف لپاره راځي لکه: ښي خواته، چپ خواته، ونې ته، دېوال ته.

۸- «پاره» چې مخکې ورسره «د» يا «ل» راځي لکه: د پاره يا لپاره.

الف- د اختصاص او ملک لپاره راځي لکه: بريالي لپاره مې څپلۍ واخيستې.

ب- د تعليل (لامل) لپاره راځي لکه. د دې لپاره کوښښ کوم چې بريالی شم. يعنې له دې امله کوښښ کوم چې بريالی شم.

۹- «سره»:

الف- د مصاحبت (ملګرتیا) لپاره راځي لکه: غمی د خپلو ملګرو سره د جهاد سنګر ته لاړ.

ب- د استدراک او تأسف لپاره راځي لکه: سره له دې چې دېرې خبرې مې ورته وکړې خو پوه نه شو!.

ج- د «یو تربله» په معنا راځي لکه: شین ګل او بازمیر سره ورونه دي. یعنی یو تر بله ورونه دي.

۱۰- «له»:

الف- د سبب (لامل) لپاره راځي لکه: له دې امله یا له دې کبله.

ب- د مصاحبت (ملګرتیا) لپاره راځي لکه: له هغه سره روان شوم.

ج- د مجاوزت (تېرېدلو) په معنا راځي لکه: له سیند څخه اخوا زمونږ کور دی.

د- د طرف (لور) او دلیل د څرګندولو لپاره راځي لکه: له دې څخه دا څرګنده شوه.

هـ- د غایې د پیل لپاره راځي لکه: له دې وروسته به داسې نه کوم.

و- د (جملې) په معنا راځي لکه: له دې نه دا هم دی یعنې له دی جملې نه.

۱۱- «چې»:

الف- د وخت د ټاکنې لپاره راځي لکه: ته چې راغلې زه نه وم.

ب- د بیان لپاره راځي لکه: ما ورته وویل چې: خلکو سره ښه سلوک

کوه.

ج- د شرط لپاره راځي لکه: څوک چې کوښښ کوي بری مومي.

د- د نتيجې (پايلې) لپاره راځي لکه: زده کړه کوم چې عالم شم.

۱۲- «که»:

الف- د شرط برخيز دی لکه: که تا راسره ښه وکړل زه به هم د رسره ښه وکړم. يعنی زه به په دې شرط درسره ښه وکړم چې ته راسره ښه وکړې.

ب- د برابرۍ او تنوع لپاره راځي لکه: گل که سوروي که سپين وي او که زيړ، ښکلی وي.

ج- د اختيار لپاره راځي لکه: ستا خوښه چې دا أخلې که دا او که دا.

د- د تردد لپاره راځي لکه: ته ځې او که نه زه خو ځم.

۱۳- «يا»:

الف- د تنوع لپاره راځي لکه: يا ازادي، يا جهاد او يا شهادت.

ب- د مقابلې او بدل په معنا راځي لکه: يا کوښښ وکړه او يا ناکامی نه غاړه کښېږده.

ج- د اختيار لپاره راځي لکه: يا دا واخله يا دا او يا دا.

د- د تردد په معنا راځي لکه: يا به راغلی وي او يا نه. او په يوې لهجې کې «ليا» ويل کېږي.

۱٤- «تر»:

الف- د غايې د پای لپاره راځي لکه: د علم او زده کړې وخت له ځانگو نه

تر مرگه دی. او کله کله مخکې ترې «ان» راځي. لکه: ان تر مرگه.

ب- د استمرار او دوام لپاره راځي لکه: تر څو چې ژوندی یم موخې ته د رسېدو کوښښ به کوم.

ج- د (نه) په معنی راځي لکه: منگی تر کټ لاندې ایښی دی.

د- د (کې) په معنا راځي لکه: د جاهل او عالم تر منځ زیات توپیر دی.

او دلته د (په) معنا هم ورکوي.

هـ- د پورې په معنا راځي او د شرط معنا هم څرگندوي لکه: تر څو بندنه نه ءوي ازادي نشته. یعنی څو پورې.

و- د (د) او (له) په معنا راځي لکه: تر تا ځار شم یعنی له تا یا د تا نه.

١٥- «را»:

الف- د (ما) په معنا راځي لکه: را ته یې وویل یعنی ما ته یې وویل.

ب- د ځان خواته د جلب لپاره راځي لکه: راکړه، راځه، راوړه.

١٦- «در»:

الف- د مخاطب (تا) په معنا راځي لکه: ما در ته وویل یعنی ما تا ته وویل.

ب- د مخاطب خواته د جلب لپاره راځي لکه: در واخله، در وړه.

١٧- «ور»:

الف- د غائب (هغه) یا غائبې (هغې) په معنا راځي لکه: ما ورته وویل یعنی ما هغه یا هغې ته وویل.

ب- د بل خواته د جلب لپاره راځي لکه: ورکړه، ور وړه، ورشه.

۱۸- «پورې»:

الف- د غايې د پای لپاره راځي لکه: هغې پورې به جنګېږم ترڅو ازادي وګټم.

ب- د (ته) او (باندې) په معنا راځي لکه: احمد پورې مې پور دی يعنی احمد ته يا احمد باندې.

ج- د (سره) په معنا راځي لکه: ډوډۍ مې د شېدو پورې وخوړه يعنی شېدو سره.

د- د (هغې غاړې) په معنا راځي لکه: زمونږ کور د سيند نه پورې دی. يعنی هغې غاړې ته دی.

۱۹- «نه»:

الف- د غايې د پيل لپاره راځي لکه: د کور نه روان شوم.

ب- د مقابلې او بدل په معنا راځي لکه: د جهل نه علم ښه دی.

ج- د (څخه) په معنا راځي لکه: له هغه نه مې پوښتنه وکړه يعنی له هغه څخه.

د- د نفې او انکار برخيز دی چې د (هو) ضد معنا ورکوي. لکه چا ته ووايې: دا کار کوې هغه ځواب کې ووايي: نه. يعنی نه يې کوم.

او قندهاری لهجه کې د (نه) په ځای (يه) ويل کېږي.

۲۰- «څخه»:

الف- د خوا (لورې) په معنا راځي لکه: زه له خپل ځان څخه پوره ډاډ درکوم. يعنی د ځان له لوري او د ځان له پلوه.

ب- د (نه) په معنا راځي لکه: له دښمن څخه مه وېرېږه. يعنی د دښمن نه.

ج- د ځينو پښتنو په لهجه کې د (سره) په معنی راځي لکه: زمونږ کورد جومات څخه دی. يعنی سره دی.

د- د «جملې» (ډلې) په معنا راځي لکه: سيد جمال الدين افغاني د ختيځ له پوهانو څخه يو ستر نابغه ؤ. يعنې د ختيځ د پوهانو په جمله کې.

هـ- د غايې د ښيل لپاره راځي لکه: له روغتون څخه تر پوهنتون پورې دوه کيلومتره لار ده.

۲۱- «نه»: (د نون په زور کي) د نفې او انکار برخيز دی لکه: دا کار نه کوم، احمد نه راځي، باران و نه شو. گرمي نشته.

۲۲- «مه»: (د ميم په زور) «مه» (د ميم په زور کي): د نهی برخيزونه دي چې د نه کولو امر لپاره راځي لکه چې يو څوک د کوم کار نه منع کوې نو ورته وواييې: «مه» يا چاته وواييې، مه کوه، مه راځه.

۲۳- «هو، آو، وو، هوکې»: د ايجاب برخيزونه دي چې د اثبات، اعتراف او اقرار په وخت کې ويل کېږي لکه چاته وواييې: درس ته

تللی وې؟ یا: درس وایې؟ یا: احمد راغلی دی؟ چې ځواب مثبت وي نو هو، یا وو او ځینو لهجو کې هو کې ویل کېږي.

۲٤- «ولی نه»: د ایجاب برخیز دی خو د هغه اثبات لپاره راځي چې پوښتنه په نفي شوې وي لکه: احمد خو نه دی راغلی؟ یا نه راځي؟ ځواب کې ووایې: ولی نه. یعنی راغلی دی یا راځي چې د عربي د «بلیٰ» معنا ورکوي.

۲۵- «لکه، غوندې په شان دود، ډول، څېر»: د تشبیه (ورته والي) برخیزونه دي چې تفصیل یې وروسته راځي.

او «لکه» د مثال او بېلګې په معنا هم راځي لکه په مخکې ټولو مثالونو او بېلګو کې چې مو ولیدل.

۲٦- «پرته»: د استثناء (جلاکولو) برخیز دی چې د «غیر» او «سوا» په معنا راځي لکه: په کلنۍ ازموینه کې له محمود پرته نور ټول محصلین بریالي شول. یعنی له محمود نه غیر یا له محمود نه سوا.

ځینې خلک د «پرته»، «سر بېره» او «برسېره» تر منځ توپیر نه کوي او ټول په یوه ډ پ کې ولي. خو د دې درې واړو ترمنځ توپیر شته چې:

۱- «پرته»: د «غیر» او «سوا» په معنا راځي.

۲- «سربېره» د علاوه په معنا راځي.

۳- «برسېره» د «پاسه»، «باندې»، «ښکاره» او «څرګند» په معنا راځي.

۲۷- «نو»: د شرط د ځواب (جزا) لپاره راځي لکه: که زيار مو وويست نو ګټه به لاس ته راشي.

۲۸- «کله»:

الف- د وخت په معنا راځي لکه: کله چې باران (اورښت) وشي هوا پاکه شي. يعنى هغه وخت.

ب- د تقليل (لږوالي) لپاره راځي لکه: زه کله کله د احمد کورته ځم او دروغ رنځور پوښتنه يې کوم.

ج- د استفهام (پوښتنې) برخيز دى لکه چې مخکې تېر شو.

د- د استبعاد (ليرې ګڼلو) لپاره راځي لکه: زه کله داسې کوم؟!

هـ- د مستحيل (نه کېدونکي) کار لپاره راځي لکه يو بوډا و وايي: ځواني کله بيا راځي!؟.

۲۹- «کاشکې»: د تمني برخيز دى د أفسوس، حسرت او پښېمانتيا لپارد راځي؛ که ماضي لپاره استعمال شوى ؤ د پښېمانتيا معنا ورکوي لکه: کاشکې مې دا کار کړى واى.

او که مستقبل (راتلونکي وخت) لپاره استعمال شوى ؤ نو د ارزو معنا ورکوي لکه: کاشکې مسلمانان متحد شي؛ «دريغه» او «ارمان» هم د کاشکې غوندې دي خو دريغه يواځې د افسوس معنا ورکوي.

۳۰- «څنګه»:

الف- د پوښتنې برخيز دى لکه مخکې چې تير شو.

ب- د «هغه وخت» یا «کله» په معنا راځي لکه: څنګه چې هوسۍ را ښکاره شوه ډز مې پرې وکړ. یعنې هغه وخت یا کله چې هوسۍ را ښکاره شوه.

۳۱- «څرنګه»:

الف- د پوښتنې برخیز دی لکه مخکې چې تېر شو.

ب- د لامل لپاره راځي لکه: څرنګه چې د هندوستان او پاکستان ترمنځ حالات ترینګلي دي، سوداګر هم ډاډمن نه ښکاري.

۳۲- «چرته، چېرته، چېرې، چرې»: (بېلې بېلې لهجې دي).

الف- د پوښتنې توري دي لکه مخکې چې تېر شو.

ب- د «کله» په معنا راځي لکه: که چرته راغلې زما پوښتنه وکړه. یعنې که کله راغلې.

ج- د احتمال لپاره راځي لکه: چرته باران و نه شي!؟.

۳۳- «وای»:

الف- په وجود (شته والي) باندې د حکم کولو لپاره راځي لکه: که کوښښ مو کړی وای بریالي شوي به واست.

ب- په عدم (نشتوالي) باندې د حکم کولو لپاره راځي لکه: که اوبه نه وای ژوند به نه ؤ. او په دې دواړو کې د هیلې معنا هم ورکوي.

۳٤- «کنه»:

الف- د ټینګار لپاره راځي لکه چې مخکې تیر شو.

ب- د تصديق د غوښتنې لپاره راځي لکه چې يوه خبره وکړې او بل چا نه د دې غوښتنه کوې چې د ګواه په حيث ستا تصديق وکړي نو ورته وايې: «کنه» هغه ووايي: هو يا نه.

ج- د تعجب (اريانتيا) لپاره راځي اواز پرې لږ اوږدېږي او د «ښه» معنا ورکوي چې د «نه» ضد دی.

۳۵- «هکله»: د «باره» او «په حق کې» معنا ورکوي لکه: استاذ شاګردانو ته د ښو اخلاقو په هکله توصيه وکړه.

۳۶- «به»: د راتلونکي زمانې توری دی چې:

الف- د استعجال (تلوار) لپاره راځي لکه: زه به لاړ شم.

ب- د دوام لپاره راځي لکه: بيا به داسې نه کوم.

ج- د رټنې لپاره راځي لکه: داسې به دې نه کول. يا: بيا به داسې نه کوې.

۳۷- «لا»:

الف- د «تراوسه» په معنا راځي لکه:

لا خـــومـــې روح له تنه تللی نه دی
غليـمـه څنګه دې اميـد شـو پيـدا!؟

ب- د انتقال او ترقی لپاره راځي لکه: وهل لاځه چې وژنم دې.

ج- د استبعاد او حسرت لپاره راځي لکه: مونږ په انتظار ستړي شو ته به لا راځې!

د- د «نور» په معنا راځي لکه څوک ووايي: څومره ډېر کار دې کړی دی. په ځواب کې ووايې: لا خو به يې کوم.

٣٨- «بې»: د استثناء برخيز دی لکه د خوشحال په دې بيت کې:

بې زحمته راحت نشته زما وروره
که راحت غواړې زحمت د رلره بويه

٣٩- «څومره»:

الف- د پوښتنې برخيز دی لکه چې تير شو.

ب- د شرط لپاره راځي لکه: څومره چې ښه کوې هغومره به ښه مومې.

ج- د تعجب لپاره راځي لکه: اوداود څومره ډېر!.

د- د تحسين لپاره راځي لکه: څومره ښه!.

٤٠- «هغومره، هومره، اومره»: (مختلفې لهجې دي).

الف- د شرط د جزا (ځواب) لپاره راځي لکه چې لږ مخکې (٣٩- ب) کې تير شو.

ب- د «ترهغې» په معنا راځي لکه: چې ما درته ځواب نه وي درلېږلی اومره مه راځه.

ج- د مقدار او کميت (څومره والي) لپاره راځي لکه: ما چې گومان کاوه هغومره نه ؤ.

٤١- «دومره»: د مقدار او کميت د ځرگندولو لپاره راځي لکه: دومره وړه چې په وس دې پوره وي. يا چاته د يوه شي اندازه ښايې او په

لاسونو اشاره وکړي یا یو ظرف یا اندازه ورته وښايي چې: دومره.

٤٢- «هر»:

الف- د ټول په معنا راځي لکه: هرشئ الله پیدا کړی دی. یعنی ټول شیان. چې دلته د تأکید معنا هم ورکوي.

ب- د «هغه» په معنا راځي لکه: هر کله چې اذان وشي لمونځ به کوو. یعنی هغه وخت.

ج- د مبالغې لپاره راځي لکه: هرڅومره چې ځان ستړی کړې نه کېږي.

٤٣- «څو»:

الف- د پوښتنې برخیز دی لکه چې مخکې تیر شو.

ب- د «کوم وخت» په معنا راځي لکه: ترڅو به داکړا او ونه ګالو!؟.

ج- د غايې د پای لپاره راځي لکه: مخکنی ښلګه.

د- د شرط لپاره راځي لکه: ترڅو چې زیار و نه باسو پرمختګ نه شو کولای.

٤٤- «ځکه»: د علت (لامل) د ښرګندولو لپاره راځي لکه: کوښښ ځکه کوم چې بریالی شم.

٤٥- «پر»: د «باندې» په معنا راځي لکه: کتاب پر مېز ایښی دی. یعنی مېز باندې یا میز د پاسه.

٤٦- «ښه» یا د قندهار په اصطلاح «شه»: د منلو او اطاعت برخیز دی. لکه چې څوک ووايي: دا کار وکړه. په ځواب کې ورته ووایې: «ښه»

يا «شه» يعنى ستا خبره مې ومنله او دا كار كوم.

٤٧- «ز» د «ما» او «موږ»: سره چې سر كې يو ځاى شي د ملكيت او اضافت معنا وركوي لكه: زما كتاب، زموږ كور.

٤٨- «س» د «تا» او «تاسو» سره چې سر كې يو ځاى شي د ملكيت او اضافت معنا وركوي لكه: ستا قلم، ستاسو كلى.

٤٩- «يږي»: د صفت او ځينو مصدرونو په اخر كې راځي چې كله لام او كله ورسره مخكى توری د مصدر نه غورځوي؛ دواړو (صفت او مصدر) نه د مضارع (حال او راتلونكې) فعل جوړوي؛ كله مطلق وي او كله كله د استمرار معنا وركوي چې د سياق او سباق او برخيزونو نه ځرګنديږي.

لكه: لوييږي، غتيږي، شرميږي، كيږي.

٥٠- «و»:

الف- د امر لپاره راځي لكه: وكړه، ووايه، ومينځه، وليكه، وشړه.

ب- د اخبار لپاره راځي لكه: ويې كړ، ويې نه كړ، ودريده وغږيده، وخوږل شو، و نه خوړل شو، ووهل شو، وشو، و به يې كړي، و به شي و به نه شي.

٥١- «لره»:

الف- د «ته» په معنا راځي لكه: هغه لره مې قلم وركړ.

ب- د «لپاره» په معنا راځي لکه د خوشحال په دې بیت کې:

بې زحمته راحت نشته زما وروره
که راحت غواړې زحمت د رلره بویه

۵۲- «نا» د نفي په معنا راځي لکه: ناکاره، ناخوښ، ناروغ.

۵۳- «هم» د عطف برخیز دی لکه: قلم هم واخله کتاب هم واخله او کوښښ هم وکړه.

۵٤- «پسې»:

الف- د وروسته په معنا راځي لکه: د لمانځه پسې کور ته راشه.

ب- د عطف برخیز دی او د بیا په معنا راځي لکه: د اودس پسې لمونځ دی د لمانځه پسې، ډوډۍ ده، د ډوډۍ پسې کار دی او د کار پسې خوب دی.

۵۵- «ګنې» یا «ګوندې»:

الف- د احتمال او امېد لپاره د «کېدای شي» په معنا راځي لکه: زه د سپین ګل کورته ځم ګنې راغلی وي.

ب- د «لکه چې» په معنا د مخاطب د ګومان د ردولو لپاره راځي لکه: زه ګوندې نه پوهېږم؟

ج- د «که نه» په معنا راځي لکه: زه اوزګار نه یم ګنې ما به کړې وای.

۵٦- «هی هی»: د افسوس او حسرت لپاره راځي لکه: هی هی دا څه

وشو!؟.

٥٧- «اخ»، «وخ»:

الف- د مفاجات (نابېرتيا) سره د حسرت لپاره راځي لکه: اخ دا څه وشو!؟.

ب- د درد او غم معنا هم ورکوي لکه چې څوک درد مند شي او وايي «اخ يا وخ».

٥٨- «ويش»:

الف- د نابهره ظاهري (ښکاره) درد د څرګندولو لپاره راځي او يواځې ويل کېږي لکه: ويش يا ويش ويش.

ب- د چا په حال د معنوي دردېدلو د احساس د څرګندولو لپاره راځي او يواځې ويل کېږي.

٥٩- «وی وی»: د درد په وخت کې ويل کېږي.

٦٠- «أف» (د همزې په پېښن سره):

الف- د درد او سوې په وخت کې ويل کېږي.

ب- د افسوس او حسرت په وخت کې ويل کېږي.

٦١- «واوا، وه وه، واه واه، آها»: د تحسين او خوښۍ د څرګندولو لپاره راځي او يواځې ويل کېږي.

٦٢- «يره»:

الف- د تنبيه لپاره راځي لکه: يره چې دا احمد به چرته تللی وي؟.

ب- د پښېمانتيا او رجوع لپاره راځي لکه:

چا سره هېڅکله ښېګړه نه کړم
يره کوم يې پرېږده څه به وشي

٦٣- «اوه اوه»: د تعجب او اريانتيا سره د يوه شي يا يوه کار ډېر ګڼلو لپاره راځي لکه چې ډېرې اوبه يا لوی سېلاو وګوري او ووايې: «اوه اوه» (واو اوږد ويل کېږي).

٦٤- «اوهو»: د حسرت او پښېمانه کولو لپاره راځي لکه: اوهو دا دې څه وکړل.

٦٥- «ايله»:

الف- د لږ ګڼلو لپاره راځي لکه: ايله همدومره دې وکړل!؟.

ب- د شرط د جزا لپاره راځي لکه: که داسې دې وکړل ايله به مې زړه يخ شي.

٦٦- «بلکه»: د استدراک لپاره راځي لکه: زه کورته نه ځم بلکه ښار ته ځم.

٦٧- «هله»: د شرط د جزا لپاره راځي او د «هغه وخت» معنا ورکوي لکه: زه به هله دا کار کوم چې ته يې وکړې. يا: هله به خبر شې چې تا روجبی له ورشې.

٦٨- «له» (د لام په زور): د «ته» په معنا راځي لکه نږدې مثال چې تېر شو.

٦٩- «ځنې» د څخه په معنا راځي لکه:

له هغه ځنې ځارېږم

چې دردمند په خپل ملت وي

او د «بعضې» په معنا چې راځي هغه «ځينې» دی.

٧٠- «وال، واله»: د نسبت لپاره راځي لکه: کوټوال: کوټ ته منسوب. کوټواله: مؤنث لپاره.

٧١- «نی، نۍ»: د نسبت لپاره راځي لکه: بېګاني، پخواني، لواړګيني، اوسني، بېګانۍ، پخوانۍ، لواړګينۍ، اوسنۍ.

٧٢- «ی، ۍ» د نسبت لپاره راځي لکه: افغاني، پېښوري، کابلي، افغانۍ، پېښورۍ، کابلۍ.

٧٣- «ور، وره» د «والا» په معنا او د مصاحبت لپاره راځي لکه: سره ور، ځنه ور، ګيره ور، خېټه ور، ژبه ور. د مؤنث لپاره «وره» راځي (وراو ورد دواړد د «و» په زور کيږدی).

٧٤- «والا»: د نسبت او مصاحبت لپاره او د خاوند په معنا راځي لکه د پګړۍ والا، کابل والا، موټروالا، د قلم والا.

٧٥- «جوړ»: د احتمال لپاره راځي او د «لکه چې» معنا ورکوي لکه: جوړ خوښ دی شو. (د ښکښيو پښتنو اصطلاح ده.)

٧٦- «بويه»: د احتمال لپاره راځي او د «وګڼه» او «وکړه» په معنا دی لکه د خوشحال دا شعر:

بې زحمته راحت نشته زما وروره
که راحت غواړې زحمت درلره بويه

٧٧- «گنه»: د احتمال برخيز دی چې د شمېر، فرض کړه او بويه معنا ورکوي. لکه: ما حاضر وگنه. داسي وگنه چې زه نه يم راغلی.

٧٨- «ښايي»: د احتمال برخيز دی چې د کېدای شي معنا ورکوي لکه: ښايي چې احمد راغلی وي.

٧٩- «کېدای»: د احتمال برخيز دی. لکه: کېدای شي چې باران وشي.

٨٠- «راسې»: د غايې د پيل لپاره راځي لکه: زمری د خالي ورځې راسې ښوونځي ته نه دی راغلی. او راهيسې هم ويل کېږي.

٨١- «ولې»:

الف- د پوښتنې برخيز دی چې مخکې تېر شو.

ب- د استثنا لپاره راځي لکه: هغوي راغلل ولې زلمی را نه غی.

ج- د استدراک لپاره راځي لکه: هغه راته وويل ولې زه يې نه منم.

٨٢- «زی»: د نسبت لپاره راځي لکه: نورزی، علی زی، چې د «خېل» معنا ورکوي.

٨٣- «خېل»: د نسبت لپاره راځي لکه: سليمانخېل، نور خېل، حسن خېل.

٨٤- «ين»: د نسبت لاحقي برخيز دی لکه: وزمين، سنگين وربښمين.

٨٥- «جن»: د نسبت او فاعليت لاحقي برخيز دی لکه: کبرجن،

غمجن، دروغجن.

٨٦- «ونه، گان، گاني، ان، انې، يان، ياني، وې، ې»: د جمعې برخيزونه دي لکه: قلمونه، الوگان، غواگانې، طالبان، دوستانې، غويان، پرېشانيانې، غلاوې، کوتې.

٨٧- «دوی، دویه، گړی، گړې، ونکی ونکې، گر، گره، گری، ي، من، مند، والا، وان، يالی، ناک»: د نسبت او فاعليت برخيزونه دي چې د «والا» او «کوونکي» په معنا راځي لکه: ښارندوی، ښارندويه، ژرنده گړی، ژرنده کړې ساتونکی، ساتونکې، زرگر، زرگره، ملگری، ملگرې، ښکاري، کړومن، دولت مند، کوروالا، گاډيوان، توريالی، خطرناک.

٨٨- «غالی، تون، غلی»: د مکان برخيزونه دي چې د ځای په معنا راځي لکه: پنډغالی، مېړتون، خرغلی.

٨٩- «ښخن، والی، ښت، توب، تيا، تون، گلوي، ولي»: د صفت برخيزونه دي چې ديوه شي وصف پرې بيانېږي.

لکه: توربخن، تورروالی، نوښت، بوډاتوب، زړورتيا، ښېلتون، ورورگلوي، ورور ولي.

٩٠- «م، مه»: د عدد د ټاکنې لپاره راځي لکه لسم کال، لسمه پېړی.

د تصغیر (وړکښود) برخیزونه

تصغیر د یوه شي وړوکي ښکاره کولو او ښوډلو ته ویل کېږي چې مونږ یې په پښتو کې په «وړکښود» نوموو پښتو کې د وړکښود برخیزونه په لاندې ډول دي:

١- «گی»: د نارینه وړکښود لپاره راځي لکه: کورگی، دیوالگی، زړگی، چې د کور، دیوال او زړه وړکښودونه دی.

٢- «گۍ»: د ښځینه وړکښود لپاره راځي لکه: رعنا گۍ، شاروگۍ، کوتره گۍ: چې د رعنا، شارو او کوترې وړکښودونه دي.

٣- «کی»: د نارینه وړکښود لپاره راځي لکه: خوارکی، ډبوسکی، پنډوکی، تیتکی. چې د خوار، ډبلي، پنډ او تیټ وړکښودونه دي.

٤- «کۍ»: د ښځینه وړکښود لپاره راځي لکه: خوراکۍ، ډبوسکۍ، پنډوکۍ، تیتکۍ، چې د خوارې، ډبلۍ، پنډې، او تیټې وړکښودونه دي.

٥- «گوټی»: د نارینه وړکښود لپاره راځي لکه: کمیس گوټی، ډاکټر گوټی، خرگوټی، چې د کمیس، ډاکټر، او خر وړکښودونه دي.

۶- «**ګوټې**»: د ښځينه وړکنبود لپاره راځي لکه: غواګوټې، ستن ګوټې، ښځګوټې، چې د غوا، ستنې او ښځې وړکنبودونه دي.

۷- «**ټی**»: د نارينه وړکنبود لپاره راځي لکه: منګوټی زلموټی چې د منګي او زلمي وړکنبودونه دي. او کله کله د تحقير (سپکاوي) لپاره هم راځي لکه: سموټی، شفوټی، رفوټی. چې د سميع الله، شفيق الله او رفيق الله وړکنبودونه او تحقير دی.

۸- «**ټې**»: د ښځينه وړکنبود لپاره راځي لکه: واوروټې، سپينوټې، پښغلوټې، چې دواورې، سپينې او پيغلې وړکنبودونه دي. او کله کله همدا تحقير هم ګڼل کېږي.

۹- «**ټۍ**»: د ښځينه وړکنبود لپاره راځي لکه: زانګوټۍ او پښغلوټۍ، چې د زانګو او پښغلې وړکنبودونه دي او د تحقير لپاره هم راځي.

۱۰- «**ړی**»: د نارينه وړکنبود لپاره راځي لکه: کدوړی چې د کدو وړکنبود دی.

۱۱- «**ګوړی**»: د نارينه وړکنبود لپاره راځي لکه چرګوړی، انارګوړی چې د چرګ او انار وړکنبودونه دي.

۱۲- «**ړۍ**»: د ښځينه وړکنبود لپاره راځي لکه: کوزړۍ چې د کوزې وړکنبود دی.

۱۳- «**ګټی**»: د نارينه وړکنبود لپاره راځي لکه: زوم ګټی چې د زوم

ورکنبود دی.

۱٤- «گی»: د ښځینه ورکنبود لپاره راځي لکه: لورګتی چې د لور ورکنبود دی.

۱۵- «نی»: د ښځینه ورکنبود لپاره راځي لکه: کوتنی چې د کوتې ورکنبود دی.

یادونه:

د پښتو ورکنبودونو کې: «گی، گی، گوتی او گوتې» پرتلیز (قیاسي) ورکنبودونه دی او نور سماعي دي چې د کوم ځانګړي بنسټ لاندې نه راځي.

نیمګړي فعلونه یا نیمخېزونه

ځینې نیمګړي فعلونه هم د برخیزونو په څېر یوازې معنا نه لري او په جملې کې معنا ورکوي نو له دې امله برخیزونه دي او چې د زمانې سره اړیکي لري نو له دې امله فعلونه دي؛ مونږ یې نیمګړي فعلونه یا نیمخېزونه نوموو او د برخیزونو په ترڅ کې یې راوړو چې په لاندې ډول دي:

اول: په حال او نږدې ماضي کښې د شته والي او نشتوالي حکمي نیمخېزونه

۱- «شو»: د مفرد مذکر غائب لپاره راځي لکه: باران وشو یا ونه شو.

۲- «شوه»: د مفردې مؤنثې غائبې لپاره راځي لکه: کوټه رنګه شوه یا رنګه نه شوه.

۳- «شو»: د یوه نه زیاتو مذکرو غائبو لپاره راځي لکه: شاګردان بریالي شول. او «شو» (په دروند واو) ویل کېږي.

٤- «شوې»:

الف- د یوې نه زیاتو مؤنثو غائباتو لپاره راځي لکه: شاګردانې بریالۍ

شوې (شولې).

ب- د مفرد مخاطب مذكر لپاره راځي لكه: ته بريالى شوې.

ج- د مفردې مخاطبې مؤنث لپاره راځي لكه: ته بريالۍ شوې.

٥- «شواست، شوئ، شولئ»:

الف- د جمعې مخاطبو لپاره راځي لكه: تاسو بريالي شواست.

ب- د جمع مخاطباتو لپاره راځي لكه: تاسو بريالۍ شوئ.

٦- **«شوم»**: د مفرد متكلم مذكر او مؤنث لپاره راځي لكه: زه بريالى شوم يا زه بريالۍ شوم.

٧- **«شو، شولو»** (په درووند واو): د جمعې متكلم مذكرو او مؤنثو لپاره راځي لكه: مونږ بريالي شو يا مونږ بريالۍ شو. (شولو).

٨- **«شوى»** (په شين خج او زور كى): د غائب مفرد مذكر لپاره راځي لكه: احمد بريالى شوى دى.

٩- **«شوې»** (په شين خج او زور كى): د غائبې مفردې مؤنث او غائباتو لپاره راځي لكه: سعيده بريالۍ شوې ده. شاگردانې بريالۍ شوې دي.

١٠- **«شوي»** (په شين خج او زور كى): د غائبو مذكرو لپاره راځي لكه: شاگردان بريالي شوي دي.

١١- **«دى»**: په اثبات او نفى د حكم كولو نيمخيز دى چې د مفرد مذكر غائب لپاره راځي لكه: دا سړى دى يا دا قلم نه دى.

۱۲- «دي»: په اثبات یا نفی د حکم کولو نیمخیز دی چې:

الف- د یوه نه زیاتو مذکرو لپاره راځي لکه: هغوی سړي دي، هلکان ولاړ دي، کورونه نړېدلي نه دي.

ب- د یوې نه زیاتو مؤنثو لپاره راځي لکه: هغوی ښځې دي، جنکۍ ولاړې دي، کوټې رنګې شوې نه دي.

۱۳- «ده»: په نفې او اثبات د حکم کولو نیمخیز دی او د مفرد مؤنث لپاره راځي لکه: دا کوزه ده، هغه ښځه ولاړه ده، دا و نه زړه ده، تورپېکۍ راغلې نه ده.

۱۴- «یې»: په نفې او اثبات حکمي نیمخیز دی چې:

الف- د مفرد مذکر مخاطب لپاره راځي لکه: ته بریالی شوی یې، ته ناروغ نه یې.

ب- د مفرد مؤنث مخاطبې لپاره راځي لکه: ته بریالۍ شوې یې، ته ناروغه نه یې.

۱۵- «یاست، یئ»: په اثبات او نفې حکمي نیمخیز دی چې د جمعې مذکرو مخاطبو لپاره راځي لکه: تاسو بریالي شوي یاست یا یئ. نه یاست یا نه یئ.

۱۶- «یاستئ، یئ»: په اثبات او نفې حکمي نیمخیز دی چې د جمع مؤنث مخاطباتو لپاره راځي لکه: تاسو بریالۍ شوې یاستئ یا یئ. نه یاستۍ یا نه یئ.

١٧- «یم، یمه»: په اثبات او نفی حکمي نیمخیز دی چې د مفرد متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه: زه ناروغ یم یا زه ناروغ نه یم یا زه ناروغه یم یا زه ناروغه نه یم یا (یمه).

١٨- «یاستو، یو»: په اثبات او نفي حکمي نیمخیز دی چې د جمعې متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه: مونږ ډاکټران یاستو یا یو، مونږ ډاکټران نه یاستو یا نه یو. مونږ ډاکټرانې یاستو یا یو، مونږ ډاکټرانې نه یاستو یا نه یو.

دوهم: په لیرې ماضي کښې د اثبات او نفي حکمي نیمخیزونه

١- «ؤ» «شوی» (په شین خج او زوره کی): د اثبات او نفي حکمي نیمخیزونه دي چې د مفرد غائب مذکر لپاره راځي لکه:

الف- گل نواز راغلی ؤ یا گل نواز راغلی نه ؤ.

ب- محمود ناروغ شوی ؤ یا محمود ناروغ شوی نه ؤ.

٢- «وو» «شوي»: دیوه نه زیاتو غائبو مذکرو لپاره راځي او د اثبات او نفي حکمي نیمخیزونه دي. لکه:

الف- شاگران راغلي وو یا شاگردان راغلي نه وو.

ب- د تکر له أمله څو تنه زخميان شوي وو يا نه وو.

۳- «وه» «شوې»: د اثبات او نفې حکمي نيمخيزونه دي چې د مفرد مؤنث غائبې لپاره راځي لکه:

الف- گلالۍ راغلې وه يا گلالۍ راغلې نه وه.

ب- ملالۍ ناروغه شوې وه يا ناروغه شوې نه وه.

٤- «وې» «شوې»: د اثبات او نفې حکمي نيمخيزونه دي چې:

الف- د جمع مؤنث غائباتو لپاره راځي لکه:

۱- جنکۍ راغلې وې يا راغلې نه وې.

۲- جنکۍ ناروغه شوې وې يا ناروغه شوې نه وې.

ب- «وې» د مفرد مذکر مخاطب لپاره هم راځي چې مخکې ترې کله کله «شوی» هم راځي لکه:

۱- ته راغلی وې يا راغلی نه وې.

۲- ته ناروغ شوی وې يا نه وې.

ج- «وې» «شوې» د مفرد مؤنث مخاطبې لپاره هم راځي لکه:

۱- ته راغلې وې، يا ته راغلې نه وې.

۲- ته ناروغه شوې وې يا ته ناروغه شوې نه وې.

٥- «واست، وئ» «شوي»: د اثبات او نفې حکمي نيمخيزونه دي چې:

الف- د جمعې مذکر مخاطبو لپاره راځي لکه:

۱- تاسو راغلي واست یا نه واست.

۲- تاسو ناروغ شوي واست یا نه واست.

ب- د جمعې مؤنث مخاطباتو لپاره راځي لکه:

۱- تاسو راغلې وئ یا نه وئ.

۲- تاسو ناروغه شوې وئ یا نه وئ.

٦- «وم» «شوی»: د اثبات او نفې حکمي نیمخیز دي چې:

الف- د مفرد متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه:

۱- زه راغلی وم یا نه وم. زه راغلې وم یا نه وم.

۲- زه ناروغ شوی وم یا نه وم. زه ناروغه شوې وم یا نه وم.

او کله کله د راتلونکي معنا هم ورکوي لکه: که وم وم که نه وم نه وم.

۷- «وو» «شوي»: د اثبات او نفې حکمي نیمخیزونه دي چې د جمعې متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه:

الف: ۱- مونږ راغلي وو یا نه وو.

۲- مونږ ناروغ شوي وو یا نه وو.

ب: ۱- مونږ راغلې وو یا نه وو.

۲- مونږ ناروغه شوې وو یا نه وو.

دریم: د امر او نهی نیمخیزونه

۱- «شه» «مه ږه»: د مفرد مخاطب مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه:

الف- وینښ شه، مهٔ اوده ږه.

ب- وینښه شه، مهٔ اوده ږه.

۲- «شئ» «مهٔ ږئ»: د جمع مخاطب مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه:

الف- وینښ شئ، مه اوده ږئ.

ب- وینښې شئ، مه اوده ږئ.

څلورم: د راتلونکي نیمخیزونه

د راتلونکي لپاره ورسره «به» یو ځای کیږي لکه:

۱: الف- افغانستان به اباد شي، هغه به راشي، یا افغانستان به وران نه شي هغه به را نه شي.

ب- هغوی (نارینه یا ښځینه) به راشي یا به را نه شي.

۲- الف: ته به روغ شې یا به روغ نه شې.

ب: ته به روغه شې یا به روغه نه شې.

۳- الف: تاسو به روغ شئ يا به نه شئ.

ب: تاسو به روغې شئ يا به نه شئ.

٤- الف: زه به لاړ شم يا به لاړ نه شم.

ب: زه به لاړه شم يا به لاړه نه شم.

٥- الف: مونږ به لاړ شو يا به لاړ نه شو.

ب: مونږ به لاړې شو يا به لاړې نه شو.

يادونه:

«به» د عربي ژبې د «س او سوف» معنا هم ورکوي چې د «ژرده» په معنا راځي کله د تأکيد لپاره ورسره «ژرده» ويل کيږي او کله نه ويل کيږي.

فعل او فاعل

«فعل د» یوه کار کولو ته ویل کېږي چې یا په تیره زمانه کې شوی وي یا حال او یا راتلونکي وخت کې کېږي.

او «فاعل» د یوه کار کوونکي ته ویل کېږي لکه: احمد راغی، احمد فاعل دی او راغی فعل دی.

عربي ژبې کې فعل مخکې راځي او پښتو کې فاعل مخکې راځي عربي کې داسې ویل کېږي: جاء احمد. که دد ې کټ مټ ژباړه وشي نو داسې به وویل شي: راغی احمد. او دا ژباړه حرفي (ټکي په ټکي) ژباړه بلل کېږي چې د پښتو په قالب کې برابره نه راځي خو که وغواړو چې د پښتو په قالب کې برابره راشي نو باید روانه ژباړه یې وکړو چې فاعل مخکې او فعل وروسته شي. نو داسې به شي چې: احمد راغی.

کله کله فاعل وروسته کېږي لکه:

١- د تعجب په وخت کې لکه: «کار احمد وکړ او ستړی محمود شو! ؟»

٢- د تخصیص (ځانګړتیا) په وخت کې لکه: «دا کار ته وکړه!». «ته» فاعل دی او وروسته راغی.

٣- د متل او شعري ضرورت په وخت کې.

مصدر

« مصدر » د هغه څه نوم دی چې نورې صیغې ترې جوړېږي او خپرېږي او په اخر کې یې ساکن « ل » راځي لکه: ویل، کول، لوستل، لیکل، تلل، خوړل، ګرول، ګنډل، څنډل او داسې نور.

د پښتو ځینو لیکوالانو د مصدر او فعل ترمنځ توپیر نه دی کړی او مصدر ته یې فعل ویلی دی حال دا چې د مصدر او فعل ترمنځ زیات توپیر دی چې مخکې د دواړو په تعریفونو او بېلګو کې څرګند شو او ځینې بېلګې یې په دې توګه دي:

« لیکل » مصدر دی، او ولیکه، مه لیکه، لیکلی، لیکې او لیکم، فعلونه دي.

« وړل » مصدر دی. او: وړی، وړي، وړې، وړم او وړو فعلونه دي.

« تلل » مصدر دی. او ځه، مه ځه، تللی، تللي، تللې، ځم، ځو، ځي، ولاړ، ولاړل او ولاړې فعلونه دي.

مفعول

« مفعول » کړای شوي ته ویل کېږي. (هغه څه چې څه کارپرې شوی وي) لکه: ما کتاب راوړی دی.

« ما » فاعل دی « کتاب » مفعول دی او « راوړی » فعل دی. پښتو کې اکثر اول فاعل بیا مفعول او بیا فعل راځي. عربي کې مفعول اکثر وروسته راځي لکه: « اکل زید تفاحا »

« اکل » فعل « زید » فاعل او « تفاحا » مفعول به دی. که د دې کتې مټ حرفي ژباړه وکړو نو داسې به ووایو: « وخوړه زید منه » چې دا د پښتو د ژبدود سره سمه نه ده که وغواړو چې روانه ژباړه یې وکړو نو فاعل به مخکې کړو ورپسې مفعول او بیا به فعل را وړو نو داسې به شي: « زید منه وخوړه »

کله کله مفعول مخکې راځي لکه: ۱- د تعجب په وخت کې لکه: کار ما وکړ او لافې ته وهې؟

۲- د أمر په وخت کې لکه: « ډوډی وخوره ».

۳- د نهی په وخت کې لکه: « درواغ مه وایه ».

٤- د ډاډ ورکو په وخت کې لکه: « کار مې کړی دی » (مطمئن اوسه).

۵- د متل او شعري ضرورت په وخت کې. لکه:

توري دې لالا وهي ډوډۍ دې عبدالله وهي.

٦- کله چې فاعل «مې، دې او مو» ضميرونه وي، لکه: کار مې وکړ، ښه کار دې وکړ، کار مو وکړ.

صفت او موصوف

صفت هغه نوم دی چې ستاينه غندنه او څرنګوالی څرګندوي او موصوف هغه چا يا هغه شي ته ويل کيږي چې ستايل شوی، غندل شوی او څرنګوالی يې څرګند شوی وي لکه: عالم سړی، چې عالم صفت دی او سړی موصوف دی يا اوږد قلم، اوږد صفت دی او قلم موصوف دی، يا ډېر غنم، ډېر صفت او غنم موصوف دی.

عربي کې موصوف مخکې راځي او صفت وروسته لکه: رجل عالم «رجل» موصوف دی او «عالم» يې صفت دی يا لکه: قلم طويل، «قلم» موصوف دی او «طويل» يې صفت دی.

که مونږ يې کټ مټ ژباړه وکړو او ووايو چې: سړی عالم. يا: قلم اوږد. نو ښه نه بريښي او د پښتو له قانون نه خلاف ده؛ که وغواړو چې د پښتو د قانون موافق ژباړه وکړو نو بايد صفت مخکې او موصوف وروسته کړو او داسې ووايو: عالم سړی، يا اوږد قلم.

کله کله موصوف مخکې او صفت وروسته راځي لکه:

١- د خبرولو وخت کې لکه: «اسمان شین دی»
٢- د تعجب په وخت کې لکه: «کمیس شین او پرتوګ سور!؟»
٣- د امر په وخت کې لکه: «جامې پاکې کړه».
٤- د متل او شعري ضرورت په وخت کې.
٥- کله چې «که» ورځخه مخکې یا وروسته راشي لکه: ګل که سور وي او که زیړ زما خوښ دی. یا: که ګل سور وي او که شین.

ژبدود ته پاملرنه

ځینې بنسټونه د ټولو ژبو سره یو وي؛ هره ژبه ځانګړي دودونه او قوانین هم لري چې د نورو ژبو سره څرګند توپیر لري د هرې ژبې قوانین او ځانګړتیاوې باید مراعات شي، د یوې ژبې نه بلې ژبې ته ژباړه په دوه ډوله ده:
١- حرفي ژباړه (ټکي په ټکي او کټ مټ).
٢- روانه ژباړه.

حرفي ژباړه کټ مټ او د هر لفظ وي او روانه ژباړه د ژبدود سره سمه وي ژباړه که روانه او د ژبدود سره سمه و نه شي نو:
١- ډېره بې خونده وي.
٢- مفهوم ترې ښه نه څرګند یږي.
٣- ډېر ځل کېدای شي چې غلط مفهوم ترې واخیستل شي.

٤- ډیر ځل کېداي شي جمله بیخي مهمله او بې مفهومه شي.

رواني ژباړې کې تکي په تکي ژباړه نه کېږي بلکه د یوې جملې مفهوم د بلې ژبې په قالب کې برابرېږي او د هغې د قانونونو مطابق لوستل کېږي.

د بېلګې په توګه:

فارسي کې د «بزدل» کلمې ژباړه که حرفي وکړو نو «بز» «اوزې» ته او «دل» «زړه» ته ویل کېږي نو که د «بزدل» ژباړه په: «اوزه زړه» سره وکړو نو هغه مفهوم یې څرګند نه کړ چې فارسي کښې ترې مطلوب ؤ او که روانه ژباړه یې وکړو نو «بزدل» ته پښتو کې «بې زړه» ویل کېږي او په همدې رواني ژباړې سره هغه مطلوب مفهوم څرګند شو.

که د دې دواړو ژبو نه همدا کلمه عربي ته وژباړو که حرفي ژباړه وکړو نو «بز» ته عربي کې «معز» ویل کېږي او «دل» ته «قلب» ویل کېږي نو «قلب المعز» یا «معز قلب» د بې زړه مفهوم بېخي نه څرګندوي بلکه غلطه ده؛ که د پښتو «بې زړه» په عربي کې حرفي وژباړو نو ویه وایو: «الذی لاقلب له» یا «معدوم القلب» بیا هم ژباړه غلطه ده او مفهوم یې هم بدل شو، خو که دا دواړه (فارسي او پښتو) لفظونه په روانه عربي وژباړو نو عربي کې «بزدل» یا «بې زړه» ته «جبان» ویل کېږي، ژباړه بېخي صحیح او روانه راځي او مفهوم هم صحیح څرګندوي.

د حرفي او رواني ژباړې نورې بېلګې:

«وإذا بشر احدهم بالأنثی ظل وجهه مسوداً وهو کظیم، یتواری من

القوم من سوء ما بشر به أيمسكه على هون ام يدسه فى التراب ألا ساء ما يحكمون. »(١)

حرفي ژباړه: «او هغه وخت چې زېرى وركول شي يو د دوى ته په ښځې وګرځي مخ د هغه تور او وي هغه غمجن پټېږي د قوم نه د بد هغې نه چې زېرى وركول شوى په هغې سره ايا و يې ساتي په سپكاوي او كه ومنډي هغه په خاوره خبردار ډېر بد دى هغه چې دوى يې فيصله كوي».

روانه ژباړه: «او كله چې دوى كې چا ته د لور زېږېدو زېرى وركول شي مخ يې تک تور شي او غمجن وي، د بد زېري له امله د خلكو نه پټېږي فكر كوي چې د پېغور سره يې وساتي او كه په خاورو كې يې ښخه كړي په دې هكله دوى ډېره بده پرېكړه كوي. »

عن معاذ بن جبل رضى اللّه عنه قال: كنت رديف النبى صلى اللّه عليه و سلم على حمار فقال لي: «يا معاذ! أتدري ما حق اللّه على العباد، و ما حق العباد على اللّه؟» قلت: اللّه و رسوله أعلم. قال: «حق اللّه على العباد: أن يعبدوه و لا يشركوا به شيئا، و حق العباد على اللّه: أن لا يعذب من لا يشرك به شيئا. »(٢)

حرفي ژباړه: «روايت دى د معاذ ځوى د جبل نه راضي دې شي اللّه د هغه نه ويلي دي هغه: ومه زه وروسته د پيغمبر نه رحمت دې ولېږي اللّه پر هغه او

١- د نحل سورت: ٥٨- ٥٩.
٢- بخاري، مسلم.

سلامتیا ، په خرباندې نو ویې ویل ماته: ای معاذه ایا پوهیږې ته چې څه دی حق د الله په بنده ګانو د هغه باندې؟ ، او څه دی حق د بنده ګانو په الله باندې؟ ، ما وویل: الله او رسول د هغه ښه پوه دي. هغه وویل: حق د الله په بنده ګانو د هغه باندې دا دی چې عبادت وکړي د هغه او شریک پیدا نه کړي د هغه سره هیڅ شي ، او حق د بنده ګانو په الله دا دی: چې عذاب ورنه کړي هغه چا ته چې شریک یې نه وي پیدا کړی د هغه سره هیڅ شی.

روانه ژباړه:

«د جبل زوی معاذ (رضی الله عنه) نه روایت دی چې: زه د پیغمبر (صلی الله علیه و سلم) پسې په خره سپور وم ، ماته یې وفرمایل: «ای معاذه! ایا پوهیږې چې الله په خپلو بندګانو څه حق لري؟ او بندګان په الله کوم حق لري؟ ما ورته وویل: الله او د هغه پیغمبر ښه پوهیږي. هغه وفرمایل: «د الله حق په خپلو بندګانو دا دی چې یوازې د هغه عبادت وکړي او هیڅ شریک ورسره و نه ټاکي ، او د بندګانو حق په الله دا دی چې چا ورسره شرک نه وي کړی ، هغه ته عذاب ورنه کړي».

په پورتنیو دوه ژباړو کې به تاسو ته توپیر څرګند شوی وي چې خوند په کومه کې دی او مفهوم کومې یوې ښه څرګند کړ.

حرفي ژباړه یوازې هغه وخت کېدای شي چې شاګرد له استاذ نه ټکي په ټکي ځان پوهول غواړي؛ په وعظ او تبلیغ ، د خلکو پوهولو ،کتاب ژباړلو او

مضمون ليکلو کې يواځې روانه ژباړه کېږي.

ژباړونکی چې هر کله ژباړه کوي هغه بايد د دواړو ژبو په قوانينو او قواعدو پوه وي بيا چې کله ژباړه کوي بايد د يوې ژبې پوره مفهوم را واخلي او د بلې ژبې د قانون او بنسټ په قالب کې يې ور واچوي تر څو اسانه، روانه او خوږه ژباړه را ووځي.

مضاف إليه او مضاف

مضاف اليه هغه چا يا هغه شي ته ويل کېږي چې د څه شي نسبت ورته شوی وي او مضاف هغه وي چې د هغه نسبت شوی وي لکه: د احمد کتاب. احمد مضاف إليه دی او کتاب مضاف دی.

عربي کې مضاف مخکې وي او مضاف إليه وروسته وي لکه: کتاب احمد. که موږ کټ مټ ژباړه وکړو او وايو: کتاب د احمد، نو دا جمله د پښتو په بنسټ صحيح نه ده؛ که وغواړو چې صحيح او روانه شي نو مضاف اليه بايد مخکې او مضاف وروسته کړو او داسې ووايو: د احمد کتاب.

کله کله مضاف إليه د متل او شعري ضرورت له أمله وروسته کېږي او مضاف مخکې کېږي.

همدا رنگه چې مضاف اليه «دې، مو او يې» ضمير وي هم وروسته کېږي لکه: زړه مې خفه دی. زړه مضاف دی او «مې» ضمير دی او مضاف اليه دی

او وروسته دی. یا: قلم دې واخله، کتابونه مو راوړئ، څادر یې ورکړه.
«دې»، «مو» او «یې» ضمیرونه دي مضاف إلیه واقع شوي دي او وروسته راغلي دي.

مطلق او مقید

مطلق په لغت کې خوشې شوي او ازاد شوي ته ویل کېږي او په اصطلاح کې: مطلق هغه لفظ یا خبرې ته ویل کېږي چې بې له قید او شرط نه د خپل جنس په مشهور فرد یا افرادو دلالت کوي.

لکه: وطن گران وي.

دلته وطن مطلق دی په هر چا خپل وطن گران وي.

مقید په لغت کې تړل شوي ته ویل کېږي. او په اصطلاح کې: مقید هغه لفظ یا خبرې ته ویل کېږي چې د یوه قید او شرط سره د خپل جنس په مشهور فرد یا افرادو دلالت کوي.

لکه: نیک سړی د هر چا خوښېږي.

سړی مطلق دی خو چې کله د نیک قید ورسره ولگېد نو مقید شو تقیید د زیات وضاحت، څرگندونې او ځانگړتیا لپاره راوړل کېږي له همدې أمله: څومره چې په یوې خبرې کې قیود زیات وي هغومره خبره ښکاره، ډاگیزه او څرگنده وي.

د بېلګې په توګه:

که څوک په ورځپانه کې اعلان وکړي چې:

«درې کسانو ته ضرورت دی چې مونږ سره کار وکړي غوښتونکي دې مونږ سره رابطه وکړي»

په دې اعلان کې کسان مطلق دي که نارینه وي، که ښځینه، ځوانان وی او که بوډاګان، باسواده وي او که بې سواده... خو که همدې اعلان سره نور قیدونه او شرطونه ولګوو او داسې ووایو:

«د بریښنا درې انجنیرانو ته ضرورت دی چې:

۱- نارینه وي.

۲- عمر یې له ٤٠ کلونو څخه زیات نه وي.

۳- لږ تر لږه لسانس شهادتنامه ولري.

٤- لږ تر لږه (۷) کاله عملي تجربه ولري.

۵- د تجربې لیکلی ثبوت ولري.

غوښتونکي دې مونږ سره رابطه وکړي»

نو دا مقید شو او په شپږو قیدونو خبره ښه روښانه او ښکاره شوه.

کله کله قید دومره ضروروي چې که خبرې نه قید لیرې شي درواغ ترې جوړیږي.

لکه:

الله تعالی فرمایي:

«مونږ اسمانونه، مځکه او ددې دواړو تر منځ (ټول شيان) عبث نه دي پيدا کړي»

دلته د «عبث» قيد ببخي فرض او ضروري دی ځکه چې که دا قيد ليرې شي نو بيا به داسی شي چې: «مونږ اسمانونه، مځکه او د دی دواړو ترمنځ (ټول شيان) نه دي پيدا کړي».

نو بيا به خبره دروغ شي ځکه چې دا ټول پيدا شوي دي.

وصل او فصل

(پیوستون او بېلتون)

وصل د عطف د برخیزونو «او»، یا «پسې» په واسطه د دوه یا ډیرو جملو یا کلمو تړلو ته ویل کېږي او فصل د دوه یا څو جملو د عطف په برخیز «او» نه راوړلو جلا کولو او بیلولو ته ویل کېږي.

هره دویمه جمله او کلمه کله د عطف په برخیز له لمړۍ جملې سره تړل شوې وي او کله کله د دې برخیز په نه راوړلو بېله شوې وي.

دوه جملې یا کلمې د عطف په برخیز له دې أمله تړل کېږي چې د دواړو په منځ کې څه یووالی او مناسبت وي او یا کله کله د توپیر لپاره د دواړو ترمنځ د عطف برخیز راوړل کېږي لکه:

۱- احمد او محمود دواړه د توریالي زامن دي.

۲- بریالیتوب او ناکامي د کوښښ پورې اړه لري.

۳- د وینا او عمل ترمنځ ډېر توپیر دی.

او فصل کله د جملو او کلمو د زیات یووالي او معنوي امتزاج له أمله وي چې «کمال إتصال» بلل کېږي، کله د بیخي بېلتون او جلا کېدلو له أمله وي

چې «کمال إنقطاع» بلل کېږي، کله د څواکمنو اړيکو او کله هم د کوم مانع له أمله د عطف برخيز پرېښودل کېږي لکه:

١- احمد، محمود، سعيد، بريالی او غمی په يو ټولګي کې درس وايي.

٢- راځئ چې خپلمنځي اختلافونه شاته ورغورځوو. ورورولي وکړو، دوستي وکړو، مينه وکړو، د مېندو او خويندو عفت خوندي کړو، زيار وباسو، کار وکړو، وطن اباد کړو، عدل او انصاف پلي کړو، هر چاته خپل حق وسپارو، تر څو د سپېڅلي جهاد ښې پايلې لاسته راوړو.

٣- د افغانستان مؤمن، مجاهد، غيرتي، پتمن او زړه ور ولس په مړانه جهاد وکړ.

٤- چې زړه يې مړوي، ذوق يې تت، احساس يې نه پاڅېږي
هغه د شعر په ارزښت او قيمت څه پوهېږي

ایجاز

ایجاز په لغت کې لنډولو ته ویل کېږي او په اصطلاح کې په لږو الفاظو او لنډ تعبیر د ډېرو او پوره معنا وو اداکولو ته ویل کېږي.

ایجاز په دوه ډوله دي:

۱ - د قصر (لنډولو) ایجاز

د قصر ایجاز ته د بلاغت ایجاز هم ویل کېږي او دا هغه لنډ الفاظ دي چې کومه محذوفه او مقدره کلمه یا جمله پکې نه وي بلکه په لنډ تعبیر لویه معنا څرگنده شي خو په دې شرط چې په فهم کې خلل واقع نه شي او پوره مطلب ترې واخیستل شي لکه:

«شعر د زړه ترجماني ده»

دا لنډ تعبیر دی او لوی مطلب او ډېرې معناوې پکښې نغښتې دي ځکه چې زړه کې: مینه او محبت، بغض او حسد، دوستي او دښمني کرکه او اغیزه، هیلې او احساس... ټول ځای لري او شاعر په خپل شعر کې د دې ټولو ترجماني

او ژباړه کوي.

یا لکه د عبدالرحمن بابا دا شعر:

په ښـه خـوی له بد خـواهانو بې پروایم
په نرمـــی لکه اوبه د اور ســـزایم

د دې شعر په لنډو الفاظو کې ډېر لوی مطلب پروت دی او هغه دا چې: که زما ډېر دښمنان او بدخواهان وي خو زما د ښه خوي او نیکو اخلاقو له أمله هغوی دومره اغیزمن دي چې ماته د بدو رسولو اقدام نه کوي نو له همدې امله ماسره هیڅ اندیښنه نشته او بې پروا ژوند ته دوام ورکوم. او لکه څنګه چې اوبه ډېرې نرمې او پستې دي خو سخت او سوزوونکی اور پرې له منځه ځي او مړکېږي نو همدارنګه زه ډېر سخت، سرکشه او کلک خلک په ډېره نرمۍ او ښو اخلاقو تابع کوم.

۲ - د حذف (غورځولو) ایجاز

د حذف ایجاز دې ته ویل کېږي چې د یوې جملې نه څه توري یا کلمې وغورځېږي خو په فهم او معنا کې څه خلل پیدا نه شي لکه:

۱ - «زه ورځم» په دې جملې کې «هلته» حذف شوی دی که دغه غورځېدلی لفظ بیرته پکښې ننه باسو نو داسې به شي: «زه هلته ورځم».

۲- «د احمد خبرو راباندې اغېزه وکړه». دلته د «ښه» کلمه غورځېدلې ده ځکه چې اغېزه ښه هم وي او بده هم اصل کې جمله داسې ده: «د احمد خبرو راباندې ښه اغېزه وکړه».

۳- «پرون د پسرلي ځای ته تللي وو د غرو ننداره مو وکړه کاشکې ته هم راسره وای» په دې کې وروستی جمله حذف شوې ده چې: «خوښ شوی به وای».

٤- پوښتنه وکړې چې دا کار چا کړی دی؟ څوک په ځواب کې ووایي: ما. چې په دې کې «کړی دی» حذف شوی دی؛ که محذوفه جمله ورسره یو ځای کړو نو داسې به شي: «ما کړی دی».

إطناب

إطناب په لغت کې اوږدولو ته ويل کېږي او په اصطلاح کې هغه ګټور اوږدوالي ته ويل کېږي چې په يوه جمله يا عبارت کې د لنډو الفاظو په ځای داسې زيات او اوږده الفاظ راوړې چې څه ګټه ولري او بې ځايه نه وي لکه: «بوډا» يوه لنډه کلمه او لنډ لفظ دی که مونږ ووايو: «احمد بوډا دی» نو دا: ايجاز شو خو که وغواړو چې همدې جملې کې اطناب وکړو او ګټور اوږدوالی پکې وکړو نو داسې به ووايو:

«د احمد ملا کږه په ده خو له يې کشره په ده، مخ يې ګونجې ګونجې دی، ګيره يې سپينه ده، د سترګو ديد يې کم دی او ډېر ضعيف دی.

د «بوډا» په لفظ کې دا ټولې معنا وې پرتې دي خو که په دې ډول اوږدوالی پکې وشي نو زيات ته څرګندېږي او بې ګټې نه دی. دې ډول ګټور اوږدوالي ته «اطناب» ويل کېږي.

د إطناب ډولونه

اطناب ډېر ډولونه لري چې په لاندې توګه یې یادونه کوو:

۱- د عام نه وروسته د خاص یادونه لکه: هره ورځ کار ته راځه د یکشنبې په ورځ هم راځه.

۲- د خاص نه وروسته د عام یادونه لکه: زه بریالی شوم، زمونږ د ټولګي ټول شاګردان بریالي شول.

۳- د إبهام او إجمال نه وروسته وضاحت او تفصیل لکه: د افغانستان په جنګ کې ښکېلو اړخونو په اړوندو مسائلو خبرې وکړې په مؤقت او دائمي اوربند، د بندیانو په تبادلې د حکومت په تشکیل او د وسلو په راټولولو یې مفصلې خبرې وکړې.

چې په دې کې «په اړوندو مسائلو» کې څه إبهام او إجمال ؤ او وروسته یې وضاحت وشو.

٤- «توشیع» دا په کلام کې هغه تفسیر ته ویل کېږي چې د مخکې عبارت افراد ښکاره کړي لکه: علم په دوه ډوله دی: د بدنونو علم او د دینونو علم.

٥- «تکرار» د یوه شي بیا بیا یادونه او تکرار د څو ګټو لپاره وي لکه:

۱- «استیعاب» (د یوې مجموعې ټولو افرادو ته شمول) لکه: کتاب مې پاڼه پاڼه وکوت او په لفظ لفظ یې پوه شوم.

۲- په عبارت کې د اوږدوالي له امله یوه کلمه یا جمله بیا راوړل لکه:

ما ولیدل چې هلته انساني ارزښتونه تر پښو لاندې شوي وو، اخلاقي ارزښتونه چا نه پیژندل، انسان د څاروي په څیر یوازې د نفسي غوښتنو د اشباع لپاره کار کاوه ما ولیدل چې هلته د ټولنیز ژوند د سلامتیا لپاره هیڅ بندیز نه ؤ.

چې په دې عبارت کې د: «ما ولیدل» جمله دوه ځله د عبارت د اوږدوالي له أمله تکرار راغلې ده.

۳- «هڅونه» لکه: مسلمانانو یو شئ، اختلاف، عداوت، کینه او جګړې پرېږدئ، مسلمانانو د ښمن توطئو ته ځیر شئ.

٤- «تردید» چې دیوه لفظ د څو نورو لفظونو پورې هم اړه وي او د هر یوه سره جلا جلا راشي لکه:

کوښښ او زیار ځان ته ګټه رسوي، کور ته ګټه رسوي، کورنۍ ته ګټه رسوي، کلي ته ګټه رسوي او ټولنې ته ګټه رسوي.

٥- «تلذذ» (خوند اخیستل) لکه یو ادیب چې د ادب د لفظ نه خوند اخلي او وایي: ادب زړونو ته لیار لري، ادب د زړونو ترجماني کوي ادب د ټولنې خدمت کوي، ادب د وګړو احساسات، عواطف، مشاعر او ولولې راپاروي او ادب ټولنه د پرمختګ لور ته سوقوي.

همدارنگه تکرار د نورو ډېرو مقاصدو لپاره هم راځي لکه: لارښوونه، ویرول، ټینګار، دعاء، مبالغه او داسې نور.

او اطناب هم د نورو ګڼو ګټو لپاره راوړل کېږي چې په ادبي ذوق پېژندل کېږي.

او که ګټور اوږدوالی نه وي نو هغه ته بیا «تطویل» او «حشو» ویل کېږي چې دا دواړه په کلام کې عیب ګڼل کېږي.

تطویل

تطویل هغه فاسد او بې ګټې اوږدوالي ته ویل کېږي چې د زیاتي کلمو ټاکنه پکښې نه وي شوې او که کومه زیاتي کلمه ترې لرې شي نو معنا کې کوم بدلون نه پېښېږي لکه: «ځلمي د شین ګل سره فریب، چل دوکه او ټګي کړې ده.

چې د دې ټولو کلمو یوه معنا ده او د هرې یوې په غور ځولو سره په معنا کې کوم بدلون نه راځي نو څرګند شوه چې په جمله کې هسې بې ځایه او بې ګټې اوږدوالی راغلی دی او دې بې ګټې غیر متعین اوږدوالي ته تطویل ویل کېږي.

حشو

حشو چې پښتو کې «حشوه» لوستل کېږي په لغت کې «ډکون» ته ویل کېږي لکه د بالخت ډکون: مالوچ یا داسې نور. او په اصطلاح کې د کلام هغه بې ګټې اوږدوالي ته ویل کېږي چې زیاتې کلمې او عبارت معلوم او ټاکلی وي که هغه ټاکلې کلمې یا ټاکلی عبارت وغورځول شي نو په معنا کې بدلون او خلل نه پېښېږي لکه:

نن مې هم درس لوستی دی پرون مې هم لوستی ؤ چې د نن نه مخکې دی سبا به یې هم لولم چې د نن نه وروسته دی. نو پرون معلوم دی چې د نن نه مخکې دی د «چې د نن نه مخکې دی» عبارت زیات دی او «حشو» ده همدارنګه سبا هم معلوم دی چې د نن نه وروسته دی نو «چې د نن نه وروسته دی» عبارت بې ګټې زیات دی چې «حشو» بلل کېږي.

مساوات

مساوات په لغت کې برابرۍ ته ویل کېږي کله چې دوه شیان یو تر بله برابر وي نو دواړه سره مساوي ګڼل کېږي. او په اصطلاح کې د کلام هغه عبارت ته ویل کېږي چې له معنا سره برابر وي. مساوات د «ایجاز» او «اطناب» ترمنځ مرتبه ده چې نه د ډېرې اوږدې معنا لنډ عبارت وي او نه د لنډې معنا اوږد عبارت وي بلکه عبارت او معنا دواړه سره مساوي وي؛ د مساوات بېلګې ته ضرورت نشته ځکه: هغه ټولې عامې خبرې او عبارتونه چې «ایجاز» او «اطناب» پکې نه وي «مساوات» دی.

التفات

التفات په لغت کې یو خوا ته کتلو، متوجه کېدلو او مخ اړولو ته ویل کېږي او په اصطلاح کې په خبرو کې د یوه حالت نه بل حالت ته اوښتلو او بدلون ته ویل کېږي چې کله کله یې د ادبي ذوق څښتن کوي.

التفات کله د مخاطب نه غائب ته وي لکه استاذ چې شاګرد ته وایي: بې

ځایه خبرې مه کوئ ناپوهه خلک بې ځایه خبرې کوي. یا: هغوی چې بې ځایه خبرې کوي نه پوهېږي.

او کله هم په نورو ډولونو وي.

تجاهل العارف (ناګاري)

پښتانه وايي: ځان يې ناګاره يا نانګاره کړ او عربي کې ورته «تجاهل العارف» وايي. ناګاري يا تجاهل العارف دې ته وېل کېږي چې يو څوک په يوه خبره يا يو کار ښه پوه او خبر وي خو ځان داسې وښايي چې ګنې نه پوهېږي او يا خبر نه دی. ناګاري يا عارفانه تجاهل ډېر اسباب او لاملونه لري لکه:

تعجب، په ښه او بد صفت کې مبالغه، رټنه، بې کچه مينه، فخر، خوند، ظرافت ښوونه، ازموينه، د زياتو معلوماتو غوښتنه، وېره، احترام، خير رسول، ضرر رسول، کينه او داسې نور. بېلګه يې دا ده:

په غليم چې غورځنګونه کړي دا څوک دی!؟
په دښمن چې تاړاکونه کړي دا څوک دی!؟
دا چې سر يې په خپل لاس کې دی نيولی
شپه او ورځ چې يرغلونه کړي دا څوک دی!؟

قلب (چپه کول)

کله کله د يوه غرض لپاره دوه خبرې يو د بل په ځای راوړل کېږي، يا دود، اصطلاح او محاوره جوړه شوې وي لکه:

۱- وياله بهېږي. چې په اصل کې اوبه بهېږي.

۲- ځپلی وباسه. چې په اصل کې بايد وويل شي چې: پښه وباسه ځکه چې تل د ظرف نه مظروف وځي، ننوتی شی له پاسني نه وځي لکه: له ځانه اوبه وځي، له بوجۍ نه شيان وځي له کوټې نه انسان يا نور څه وځي. نو پښه هم له ځپلۍ، بوټ او نورو پښې پوخونه وځي خو محاوره داسې جوړه شوې چې: بوټ وباسه ځپلۍ اوباسم...

دا هم د معانيو د علم او د بلاغت يوه برخه ده.

د مضارع په ځای ماضي

کله کله د راتلونکي په ځای تیر شوی وخت او زمانه یادیږي لکه چې څوک درته د داسې یو کار کولو ووایي چې ته یې کولو ته لېوال یې نو د ډېر باور نه ووایې چې:

ومې کړ. (ضرور یې کوم او په کولو یې وشمېره). دا هم د مقتضی الحال مناسب او د بلاغت یو د برخه ده.

تغلیب

کله کله یو لفظ د غلبې او شهرت له أمله په نورو نوعو راجح او غالب شي لکه چې پښتو کې د «انسان» یا د «څوک» په ځای «سړی» ویل کېږي کله کله ښځې هم وایي چې سړی داسې وکړي یا سړي داسې کړي وای، یا هر سړی پوهیږي، یا سړي ته دا ښه نه ښکاري یا ښه ښکاري یا نورې داسې محاورې شته... دا هم د بلاغت خلاف نه دی بلکه د بلاغت یوه برخه ده.

بیان

د بیان لغوي معنا:

بیان په لغت کې څرګندوالي، جلا کېدو وضاحت، فصاحت او ذکاوت ته ویل کېږي «بیِّن» ښکاره، ژبه ور او هوښیار ته ویل کېږي بیان مفرد دی او جمع یې «أبیِنَاء» ده او «بینه» دلیل ته وایي دلیل هم د مدعا څرګندوونکی دی. او بائن طلاق ته ځکه بائن وایي چې ښځه او مېړه سره جلا کوي او زړه بداوی یې ښکاره کوي.

د بیان اصطلاحي معنا:

په اصطلاح کې بیان هغه علم دی چې د هغه په واسطه انسان د خپل زړه مراد په داسې الفاظو سره څرګند کړي چې اورېدونکي ته زړه پورې وي اغېزه پرې وکړي، په معنا کې څه غوټه او پېچلتیا و نه لري او یوه معنا په مختلفو عبارتونو څرګنده شي. د همدې غرض لپاره ځانګړي بنسټونه ایښودل شوي دي.

هغه فنون او مباحث چې د بیان علم یې څېړي په لاندې توګه دي:

تشبیه

تشبیه په لغت کې تمثیل او ورته ګڼلو ته ویل کېږي او په اصطلاح کې: دورته والي هغه اړیکي دي چې د یوه ځانګړي غرض لپاره یې ویونکی د دوه یا ډېرو ترمنځ دیوه یا ډېرو مشترکو صفتونو له امله د برخیزونو په واسطه څرګندوي.

تشبیه په خبرو کې ښکلا، خوند، او کیف زیاتوي او څرګندوي که موږ دیوه شي لپاره یو صفت ثابتوونو که وغواړو چې دغه صفت ښه څرګند شي، په ذهن کې ښه مصور شي او لا د پیژندلو وړ شي نو یو بل داسې شی پیدا کوو چې دغه صفت پکې لا زیات څرګند وي او بیا هغه سره یې ورته بولو لکه: که وغواړو چې د علم ښه والی او رڼا وښایو او د ناپوهۍ تیاره او بدي څرګنده کړو نو وایو: علم لکه لمر غوندې روښانه دی او جهل د تروږمۍ په څېر تیاره دی.

د تشبیه بنسټونه

تشبیه په څلورو بنسټونو ولاړه ده:

۱- «مشبه» د کوم شي ورته والی چې بیانېږي مشبه بلل کېږي.

۲- «مشبه به» د کوم شي سره چې ورته والی لري مشبه به بلل کېږي.

۳- «د ورته والي وجه» د دواړو ترمنځ مشترک وصف ته د شبه وجه ویل کېږي.

٤- «د تشبیه ادات» (برخیزونه) هغه برخیزونه دي چې د هغوی په واسطه د مشبه او مشبه به ترمنځ د شبه وجه څرګندېږي.

د بیلګې په توګه:

احمد د ګل غوندې ښکلی دی.

۱- احمد (مشبه).

۲- ګل (مشبه به).

۳- ښکلا (د شبه وجه).

٤- غوندې (د تشبیه برخیز).

که ووایو: احمد ښکلی دی. دا یوه عادي خبره ده خو که ووایو: احمد د ګل غوندې ښکلی دی نو دا جمله د تشبیه له امله ډېره خوږه او څرګنده شوه.

په تشبیه کې اصل مشبه به وي په دې معنا چې د شبه وجه پکې نسبت مشبه ته ډېر د قوي وي.

مشبه او مشبه به ته د تشبیه دوه خواوې یا اړخونه هم ویل کېږي.

د تشبیه (ورته والي) برخیزونه

د تشبیه برخیز هغه لفظ ته ویل کېږي چې تشبیه ترې څرګندېږي او مشبه او مشبه به سره تړي. پښتو کې د تشبیه برخیزونه دا دي:

۱- لکه.

۲- غوندې.

۳- ورته.

٤- څېر.

٥- په شان.

٦- ته به وایې.

۷- په ډول.

۸- په رنګ.

۹- په دود.

۱۰- کټ مټ.

۱۱- داسې.

۱۲- هغسې.

۱۳- هسې.

۱٤- دغسې.

بېلګې يې دا دي:

۱- زلمی لکه زمری دی.

۲- ګلاب د ياقوت غوندې سور دی.

۳- د غمي ځيره سور ګل ته ورته ده.

٤- مځکه د هندوانې په څېر ګرده ده.

۵- چمن د زمرود په شان شين دی.

٦- مالوچ داسې سپين دی ته به وايې چې واوره ده.

۷- ماشوم د ګل په ډول ښه ښکاري.

۸- سوډانی د کارغه په رنګ توروي.

۹- ښينواري د مومندو په دود مېلمه دوستان وګړي دي.

۱۰- فيصل کټ مټ زبېر غوندې دی.

۱۱- په سپرلي کې غرونه او رغونه داسې ښه ښکاري لکه ګلدار ټوکر چې پرې غوړېدلی وي.

۱۲- بريالي هغسې نوم وګاټه لکه د پلار يې.

۱۳- هسې کار مه کوه لکه افتاب چې کړی ؤ.

۱٤- دغسې کار کوه.

د تشبیه ډولونه

لومړی ویش (د دواړو خواو له مخې)

د تشبیه دواړه خوا وې (مشبه او مشبّه به) په دوه ډوله دي:

۱- حسي.

۲- عقلي.

حسي تشبیه

حسي هغې ته ویل کېږی چې د هغې درک او پېژندنه په پنځو څرگندو حواسو کېدای شي. او عقلي هغې ته ویل کېږي چې درک او پېژندنه يې په عقل صورت مومي.

پنځه څرگند حواس دادي:

۱- باصره (د لیدلو ځواک چې په سترگو کې دی).

۲- سامعه (د اوریدلو ځواک چې په غوږونو کې دی).

۳- ذائقه (د څکلو ځواک چې په ژبه کې دی).

۴- شامه (د بویولو ځواک چې په پوزه کې دی).
۵- لامسه (د لګېدلو ځواک چې په ټول بدن کې دی خو د لاسونو په خپړو کې زیات دی).

نو تشبیه د دواړو خواو په اعتبار په څلور ډوله ده:

۱- چې مشبه او مشبه به دواړه حسي وي. لکه په ښکلا کې چې د مخ تشبیه د سپوږمۍ سره ورکړې.
۲- چې مشبه او مشبه به دواړه عقلي وي. لکه په ناپوهۍ کې چې د جهل تشبیه د مرګ سره ورکړې یا لکه: بې لاري د ړوند والي په څېر ده.
۳- چې مشبه حسي وي او مشبه به عقلي وي. لکه د ناپوه استاذ تشبیه چې د ولږې یا تندې سره ورکړې.
۴- چې مشبه عقلي وي او مشبه به حسي وي. لکه د علم تشبیه چې د رڼا سره ورکړې.

خیالي تشبیه

خیالي تشبیه د حسي تشبیه له جملې نه ده او دا هغه ده چې مشبه به وجود و نه لري خو ماده یې موجوده وي لکه:

ستا نری معتدل قد دی
ای د سپینو زرو سروې

دلته شاعر د ښکلي معتدل قد تشبیه د سپینو زرو د سروې سره ورکړه نو «مشبه به» چې د سپینو زرو سروه ده هیڅ وجود نه لري خو ماده یې شته چې د سروې و نه او سپین زر دي.

وهمي تشبیه

وهمي تشبیه د عقلي تشبیه له جملې نه ده او دا هغه ده چې په څرګندو حواسو د مشبه به ادراک نه کیږي بلکه اصلاً موجوده نه وي خو وهم جوړه کړې وي او که موجوده شي بیا به محسوسه وي لکه د بدرنګو غاښونو تشبیه چې د «ببو» د غاښونو سره ورکړي نو ببو خو نشته خو که وای محسوس به ؤ.

د تشبیه دویم ویش

د تشبیه دویم ویش د إفراد او ترکیب له مخې دی چې د تشبیه دواړه خواوې (مشبه او مشبه به) به یا:

۱- مفردې وي لکه: د کارغه غوندې مخ. چې مخ مشبه دی، کارغه مشبه به دی او دواړه مفرد دي.

۲- یا به مرکبې وي لکه: دوړو کتوب زده کړه لکه د کاڼي کرښه ده. «د وړکتوب زده کړه» مشبه دی او مرکب دی او «د کاڼي کرښه» مشبه به دی او دا هم مرکب دی.

۳- یا به مشبه مرکب وي او مشبه به مفرد وي لکه: د لیلا غاښونه د ږلی غوندې دي. «د لیلا غاښونه» مشبه دی او مرکب دی، «ږلی» مشبه به ده او مفرد دی.

٤- او یا به مشبه مفرد وي او مشبه به مرکب وي لکه: علم لکه د لمر رڼا ده، علم مشبه دی او مفرد دی «د لمر رڼا» مشبه به ده او مرکب دی.

د تشبيه دريم وېش

د تشبيه دريم وېش د تشبيه د دواړو خواو د شمېر له مخې دی او دا په څلور ډوله دی:

١- ملفوف.

٢- مفروق.

٣- تسويه.

٤- جمع.

١- ملفوف (يو ځای او تړلې): دا هغه تشبيه ده چې مشبه او مشبه به ګڼ او ديوه نه زيات وي خو د مشبه افراد يوې خواته وي او د مشبه به افراد په ترتيب سره بلې خواته وي لکه: علم او جهل لکه رڼا او تياره دي.

«علم» يوه مشبه ده «جهل» بله مشبه ده او دواړه يوې خواته دي «رڼا» يوه مشبه به ده او «تياره» بله مشبه به ده او دواړه بلې خواته دي.

٢- مفروق (جلا): دا هغه تشبيه ده چې دواړه خواوې يې متعددې (ګڼې) وي خو هرې مشبه سره خپله مشبه به يو ځای راغلې وي او هره مشبه او مشبه به ذ بل مشبه او مشبه به نه جلا راغلي وي لکه:

نفـــاق لکه تورتم دی جنګونه لکه کندې
شـیطان پکې دیکه کـړو غلیم وهي ملنډې

۳- **تسویه:** دا هغه تشبیه ده چې مشبه متعدده وي او مشبه به یوه وي په دې معنا چې د دوه یا ډېرو څیزونو تشبیه د یوه شي سره ورکول شوې وي نو د مشبه ټول افراد په تشبیه کې سره برابر وي لکه:

د بورې ویر د کـونډې آه د یتـیـمـانو فـریاد
چې ټول یوځای شي لکه تندر به مانۍ ړنګوي

« د بوري ویر ، د کونډې آه ، د یتیمانو فریاد » مشبه ده او ګڼ دي « تندر » مشبه به دی او یو دی.

٤- **جمع:** دا هغه تشبیه ده چې مشبه یو او مشبه به متعدد وي په دې معنا چې د یوه څیز تشبیه د ډیرو سره ورکول شوې وي لکه:

دا پارول به مـې د ظلم سلطه کـړي ډوبه
لکه څپـې او طوفانونه چې بهـړۍ ډوبوي

« پارول » مشبه ده او یوه ده ، « څپې او طوفانونه » مشبه به ده او ګڼ دي.

د تشبیه څلورم وېش

د تشبیه څلورم وېش د ورته والي د وجهې له مخې دی لکه مخکې مو چې وویل د دواړو خواو (مشبه او مشبه به) ترمنځ مشترک وصف د ورته والي وجه بلل کېږي او دا په شپږ ډوله ده:

۱- بېلگېزه (د تمثیل) تشبیه

دا هغه تشبیه ده چې د ورته والي وجه دا سې یو وصف وي چې د ګڼو څیزونو یا حالاتو او مراحلو نه اخیستل شوې وي.

لکه:

دا انسان لکه نبات دی چې پیدا شي.
را ټوکېږي بیا لویېږي بیا پناشي

دلته د ورته والي وجه پیدا ینبت او پناه ده چې د نباتاتو د زرغونېدو د مختلفو مراحلو نه اخیستل شوې ده؛ لومړی تنکی زرغونه وي بیا ورو، ورو لویه او کلکه شي بیا ببرته مخ په زوال او په پای کې پنا او له منځه لاړه شي.

بېلگیزه تشبیه تر ټولو بلیغه تشبیه ده.

۲- نابېلګیزه تشبیه

دا هغه تشبیه ته ویل کېږي چې د ورته والي وجه داسې وصف نه وي چې د ګڼو نه اخیستل شوی وي بلکه له یو د نه اخیستل شوی وي لکه:

د ادیب ژوندون معنا ده
له مادي ژوند نه محروم دی
دا قلم لکه امساده
ډوډۍ نه ګټي مظلوم دی

۳- شیندلې (مفصله) تشبیه

دا هغه تشبیه ده چې د شبه وجه (د ورته والي لامل) پکې څرګند یاد شوی وي لکه عبدالحمید بابا چې وایي:

لکه سرد پسه په اور غاښونه سپین کا
ما له نن له ډېره غمه خندا راغله(۱)

۱- دیوان عبدالحمید: ۹۹.

٤ - رېشلې (مجمله) تشبیه

دا هغه تشبیه ده چې د ورته والي لامل پکښې څرګند نه وي یاد شوی لکه: شین ګل لکه زمری دی.

٥ - نږدې سپکه (قریبه مبتذل) تشبیه

دا هغه تشبیه ده چې څرګنده وي او د مشبه نه مشبه به ته ذهن ډېر زر او په اسانۍ سره انتقال کوي او کوم دقت او فکر ته اړتیا نه لري لکه د ښکلي مخ تشبیه چې د سپوږمۍ سره ورکړې یا د اننګو تشبیه د ګلاب سره ورکړې.

ابتذال «سپکاوي» ته ویل کېږي نو دې تشبیه ته ځکه «قریب مبتذل» ویل کېږي چې د ورته والي لامل ډېر په اسانۍ سره او ډېر زر پېژندل کېږي نو په ذهن ډېره سپکه تمامېږي او د فکر او دقت درووند والي ته اړتیا نه پېښېږي.

٦- لرې نا اشنا (بعید غریب) تشبیه

دا د مبتذل تشبیه په خلاف دہ چې ډېره څرګنده نه وي او د مشبه نه مشبه به ته ذهن زر او په اسانۍ سره نه اوړي بلکه دقت او اند ته اړتيا پېښېږي لکه د جړو سوډاني ډول ويښتانو تشبيه چې د «افتيمون» (زېړتاري) سره ورکړې.

«افتيمون» هغه زېړ بې پاڼو نبات دی چې بيخ نه لري او د مزو په څېر د ځينو ونو د پاسه ډېر جړ جړ پروت وي نو د جړو ويښتانو تشبيه د جړ افتيمون (زېړتاري) سره څه فکر او دقت ته اړتيا لري نو له همدې امله دا لرې نا اشنا تشبيه ده. او د دې ډول تشبيه د ډولونو نه «خيالي» او «وهمي» تشبيه هم ده چې مخکې د حسي او عقلي په بحث کې وڅېړل شوې.

د تشبیه پنځم وېش

د تشبیه پنځم وېش د برخیزونو (اداتو) له مخې دی چې په درې ډوله دد:

۱- **مرسله تشبیه:** دا هغه تشبیه دد چې برخیزونه پکې یاد شوي وي لکه مخکې چې ګنې بېلګې تېرې شوې.

۲- **مؤکده تشبیه:** دا هغه تشبیه دد چې د تشبیه برخیزونه ورڅخه غورځېدلي وي او د ورته والي لامل یاد شوی وي لکه:

پـه ارزښـت کـــې تـه ســــره زریې
پـه ښـکلا کـــې تـه قـمـــــر یې

اصل کې داسې دی چې: تـه لـکه سـره زر یې او ته لکه قمـر یې. خو «لکه» چې د تشبیه برخیز دی غـورځېدلی دی خو د شبه وجه چې ارزښت او ښکلا دي یاد شوي دي.

۳- **بلیغه تشبیه:** دا هغه تشبیه دد چې برخیزونه او د ورته والي لامل (د شبه وجه) دواړه ورڅخه غورځېدلي وي لکه:

وعـدې دې ډېرې دي خو دوه توته ارزښت یې نشتـه
سر دې کدو دی خو له دې سوړه ده باور پرې نه کړم

په دې کې د سر تشبیه د کدو سره ورکول شوې ده او د خولې تشبیه د سوړې سرد؛ د تشبیه برخېزونه هم پکې نشته او د شبه وجه چې بې ارزښتې ده- هم غورځېدلې ده.

د تشبیه شپږم وېش

د تشبیه شپږم وېش نا پرتلیز دی چې په دوه ډوله ده:

۱- ترڅنې (ضمني) تشبیه: دا هغه تشبیه ده چې د مشبه او مشبه به وضع د تشبیه په معلومو صورتونو نه وي شوې بلکه د معنا په ترځ کې څرګندېږي لکه:

بې غـــېـرته او بې ننګ کله شـــرمـــېږي
د غــويي عــورت کــه ښکاري څــه باک نه کــا

۲- سرچپه یا اړولې (مقلوبه یا معکوسه) تشبیه: سرچپه تشبیه هغه ده چې مشبه او مشبه به یو د بل په ځای شي نو دلته ګټه او غرض د مشبه به خوا کې وي او دا هغه وخت راځي چې د ورته والي لامل (د شبه وجه) په مشبه به کې د مشبه نه زیات څرګند او ځواکمن وګڼل شي.

لکه: دا ګل داسې ښکلی دی لکه د لیلا اننګي.

د تشبيه گټې

تشبيه د ډيرو غرضونو او گټو لپاره راوړل کېږي او دا ټول په مشبه کې وي لکه: تحسين، د پټ حال او وصف څرگندول، نا اشنا اشنا گرځول د اوريدونکي په ذهن کې ښه کښېنول، دروند گڼل، سپکاوی، نادر او سخت گڼل او داسې نور.

د تشبيه ځينې بېلگې

تشبيه يو داسې بحر دی چې ساحل نه لري او ځينې مشهورې او مستعمل بېلگې يې دادي:

لکه: د ښکلي مخ تشبيه د سپوږمۍ سره، د بدرنگ مخ د تبۍ او کارغه سره، د زلفو مارانو سره، د زړه ور د زمري سره، د بې زړه د گيدړ سره، د مکر جن او چلباز د گيدړ سره، د کم عقل د خره سره، د جنگيالي او غورځنگي د باز سره، د غفلت د خوب سره، د علم او عدل د رڼا سره، د ناپوهۍ او ظلم د تيارې سره، د کلکوالي د تيگې، اوسپنې، فولادو او سندان سره، د نازکوالي د گل

او پېړوي سره، د لوړوالي د غره او اسمان سره، د ټيټوالي د کندې، کوهي او تحت الثرىٰ سره، د نه کېدونکي، نه پيداکېدونکي او نه راګرځېدونکي د مړي او عنقا سره، د پارېدنې او هيجان د طوفان سره، د غضب، غوسې او عصبيت د اور سره، د سوړوالي د واورې ږلۍ او اوبو سره، د تېز اس د باد سره، د ښو خبرو د مرغلرو سره، د بې ځايه مداخله کوونکي د مچ سره، د ضرر رسونکي د مار او لړم سره، د سخي د حاتم طائي سره، د حريص د کارغه او ګونګټ سره، د ګړندي د باد سره، د سست او سوړ د مېښې سره، د ګرم او تېز د مرچک سره، د بې شرم او سپين سترګي د سپي سره، د ضدي د أبوجهل سره، د رينښتوني د ابوبکر رضی الله عنه سره د عادل د عمر بن الخطاب او عمر بن عبدالعزيز رضی الله عنهما سره د سخي د عثمان رضی الله عنه سره د زړه ور د علي رضی الله عنه سره د ظالم د حجاج بن يوسف سره.

عيبجنه تشبيه

ښه تشبيه هغه وي چې بې تکلفه پرې اورېدونکی پوه شي او د شبه وجه ښکاره وي او عيبجنه هغه تشبيه ده چې د شبه وجه او لامل پکې څرګند نه وي؛ يا هغه وجه چې د متکلم مراد وي د تشبيه وجه نه شي ګڼل کېدای؛ يا د شبه وجه ډېره ناوړه سخيفه او بې خونده وي؛ يا په مشبه به کې داسې يو وصف د شبه وجه وښودل شي چې هغه په مشبه کې هيڅ نهٔ وي؛ يا د مشبه او مشبه به

تر منځ وصف سم وي خو د متکلم په وينا کې هغه قوت نه وي چې تعبير يې د شبه وجه څرگنده کړي؛ نور گڼ عيوب هم کېدای شي چې د أدبي ذوق څښتنان يې ښه پېژني.

بېلگې يې دا دي:

ميرزا حنان بارکزی وايي:

دا يې خال دی چې تر زلفو لاندې کښلی
که مېږی د مار په خوله کې ځای نيولی

دلته د تندي خال د مار په خوله کې د مېږي سره مشابه گڼل شوی دی چې د تشبيه وجه ښېخي ناسمه او بې خونده ده ځکه چې تندی او د مار خوله هيڅ ورته والی نه لري؛ که څوک يې په تکلف ورته والی ثابتوي نو دا سې به ښکاري لکه چې يو څوک ووايي: د ليلا په مخ خال داسې ښکاري لکه په تېپر باندې چې مچ کښېني؛ سره له دې چې تېپر هم سپين دی خو هر سپين ښکلی نه وي او د ليلا مخ هم سپين دی چې ښکلی دی او په تېپر چې مچ کښېني هم له ورايه ښکاري او د ليلا د مخ خال هم له ورايه ښکاري خو دا تشبيه بېخي ناسمه ده ځکه چې د ليلا د مخ خال ښکلی ښکاري او په تېپر مچ هېڅ ښکلی نه ښکاري نو څرگنده شوه چې دلته د شبه وجه او لامل هيڅ وجود نه لري.

يا لکه د ميرزا حنان دې لاندې بيتونو کې د تشبيه عيبونه:

(۱) قد دې راست دی همېشه تر رسا فکر
ځکه یم مشغول دا ستا د قد په ذکر

دلته د سم او ښکلي قد تشبیه د رسا فکر سره نه جوړېږي ځکه چې فکر جوهر دی او قد جسم دی د فکر سموالی د قد د سموالي په څېر په ذهن او تصور کې نه مجسم کېږي نو د ورته والي لامل هم سم نه برېښي. که د یوه کار، نظام او خبرې د سموالي تشبیه د رسا فکر سره ورکول شوې وای نو بیا سمه وه او د تشبیه هغه ډول بلل کېده چې مشبه حسي وي او مشبه به عقلي وي خو دلته یواځې سموالی نه بلکه د سموالي د ښکلا تشبیه ښه نه برېښي.

البته په دوهم بیت کې تشبیه ښېخي سمه او ښکلې ده چې وایي:

دا قد نه دی یوه سروه ده نازکه
په رفتار یې له هوښیاره کړه لار ورکه

دلته د سم قد او د سروې د ونې ترمنځ تشبیه ښېخي سمه ده او د شبه وجه بالکل څرګنده ده.

(۲) ساعد نه دی دوه ښاخونه د مرجان دي
خلقي یې په دیدن پسې حیران دي

دلته د دوه متهو تشبیه د مرجانو د دوه ښاخونو سره ورکول شوې ده خو افسوس چې مرجان ښاخونه نه لري نو ځکه تشبیه سمه نه برېښي. او که بوټی تری واخلې نو شاذ لغت دی او پښتو کې هېڅ استعمال نه لري.

(۳) وه څه غوړ دی او که ګل دی په چمن کې
که توی شوې شګوفه ده په چمن کې

دلته د غوړونو تشبیه د چمن کې ګل او پرېوتې شګوفې سره ورکول شوې ده چې هېڅ سمون نه خوري او تشبیه سمه نه برېښي.

مجاز

مجاز د بیان د علم یو ارزښتناک بنسټ دی چې د کلام د ښکلا او پراخوالي، د معنا څرګندولو او زیاتوالي، د تعبیر د باریکیو او نورو ګټو او غرضونو لپاره راوړل کېږي. د بیان علم مجاز څېړي نو له دې امله مونږ د مجاز عنوان کېښود او حقیقت ته مو په عنوان کې ځای ور نه کړ خو د مجاز د پېژندلو لپاره حقیقت هم باید و پېژنو.

د یوه لفظ نه هغه معنا اخیستل چې کومه ورته وضع شوې ده او بنسټیزه معنایې ده، حقیقت دی.

لکه هر شي لپاره چې د افهام او تفهیم له أمله یو ځانګړی نوم ایښودل شوی دی. او مجاز په لغت کې تېرېدونکي یا تېرشوي ته ویل کېږي.

په اصطلاح کې مجاز هغه لفظ ته ویل کېږي چې د څه مناسبت او اړیکو له أمله د أصلي وضع شوې معنا نه پرته په بلې معنا استعمال شوی وي خو داسې قرینه او نښه وي چې حقیقي معنا نه شي اخیستل کېدای.

د حقیقي او مجازي معنا تر منځ اړیکي او مناسبت به کله مشابهت وي چې دې ډول ته «استعاره» ویل کېږي او کله به نور مناسبتونه وي چې دې ډول ته «مرسل مجاز» ویل کېږي.

حقیقت او مجاز په لومړي وېش سره درې ډوله دي:

۱- لغوي.

۲- شرعي.

۳- عرفي.

خو کله چې مطلق مجاز یاد کړای شي او د لغوي، شرعي او عرفي قید ورسره نه وي نو مراد ترې لغوي مجاز وي. که د لغت (ژبې) په اصطلاح کې راوړل شوی وي لغوي حقیقت یا مجاز دی.

که د شریعت په اصطلاح کې راوړل شوی وي شرعی حقیقت یا مجاز دی.

که د دود او رواج په محاوره کې راوړل شوی وي عرفی حقیقت یا مجاز دی.

د بېلګې په توګه:

۱- «زمری» چې د یوه ځانګړي ځناور نوم دی د دغه ځناور په هکله لغوي حقیقت دی او د زړه ور انسان په هکله لغوي مجاز دی چې استعاره بلل کېږي.

۲- «لمونځ» د ځانګړي عبادت لپاره شرعي حقیقت دی او د ښې یادونې لپاره لغوي مجاز دی.

۳- «ځناور» د درنده ګانو لپاره عرفي حقیقت دی او د کم عقل انسان لپاره عرفي مجاز دی.

مجاز لومړی په دوه ډولو وېشل کېږي- نور ډولونه یې ډېر دي چې وروسته به راشي- هغه دوه ډله دا دي:

۱- مرسل مجاز.

۲- استعاره.

دا دواړه بیا مفرد او مرکب لري. مفرد یې په کلمه کې او مرکب یې په کلام کښې راځي.

لغوي مفرد مرسل مجاز

دا هغه کلمه ده چې د ځینو اړیکو له امله قصداً په أصلي معنا کښې نه وي استعمال شوې خو داسې څه قرینه او نخښه وي چې د متکلم اصلي معنا مراد نه ده.

او دا أړیکي ډېر زیات دي چې د سالم ادبي ذوق څښتن یې پېژني؛ ځینې یې دا دي:

۱ – د سبب نه مسبب اخیستل

سبب د یو د شي « کبل » ته ویل کیږي او مسبب هغه شي ته ویل کیږي چې د هغه بل له کبله منځ ته راغلی وي.

لکه: وریځ د باران لپاره سبب دی او باران مسبب دی؛ که څوک وایي: وریځ ووریده د وریدو نه مقصد باران وریدل دي. دا مرسل مجاز شو، یا ووایي: ژرنده مې را وړه او مقصد یې د اوړو راوړل وي نو ژرنده د اوړو سبب دی او اوړه مسبب دی؛ دلته سبب یاد شو او مراد ترې مسبب دی نو دا مفرد مرسل مجاز شو.

یا ووایي: سلیمان ته لاس ورکړه. نو دلته لاس سبب دی او مراد ورڅخه مدد او مرسته ده چې مسبب دی.

۲ – د مسبب نه سبب اخیستل

لکه څوک ووایي: ډېر غنم و وریدل. نو غنم نه وریږي بلکه باران وریږي چې د غنمو کیدو لپاره سبب دی او غنم مسبب دی خو دلته د مسبب نه چې غنم دي سبب واخیستل شو چې باران دی.

۳- د لازم نه ملزوم اخیستل

لازم هغه شي ته ویل کېږي چې د هغه وجود د یوه بل شي د موجودیت په وخت کې منع ته راځي لکه لمر ملزوم دی او ورځ لازم. که څوک وایي چې: ورځ را وخوته او مقصد یې د لمر راختل وي نو دلته د لازم نه ملزوم واخیستل شو.

٤- د ملزوم نه لازم اخیستل

لکه چې څوک وایي: سترګې یې پکې خښې کړې.

نو دې نه مراد د سترګو کتل او نظر دی نظر لازم او سترګې ملزوم دی دلته ملزوم نه لازم واخیستل شو او دا هم مفرد مرسل مجاز دی.

٥- د کل نه جزء اخیستل

کل ټول ته ویل کېږي او جزء یوې برخې ته ویل کېږي.

لکه چې څوک وایي: د چینې اوبه مې وڅښلې نو د چینې د ټولو اوبو

څښتل خو ممکن نه دي دلته مراد د چینې د اوبو یوه برخه ده نو کل چې ټولې اوبه دي یاد شو او مراد ترې جزء دی چې د اوبو یوه برخه ده.

٦- د جزء نه کل اخیستل

لکه چا ته ووایې: سترګې دې را واړوه نو یوائې سترګې خو نه را اوړي مراد ترې ټول مخ دی چې سترګې یې یو جزء یا برخه ده. دلته جزء یاد شو چې سترګې دي او کل ترې واخیستل شو چې مخ دی.

۷- د آلې نه د هغې اغیزه اخیستل

کله کله د یوه کار آله یادېږي خو مراد ترې د آلې اغیزه او کار وي لکه د پښتو متل دی چې:

ژبه هم کلا ده هم بلا ده.

نو دلته د ژبې نه مراد خبرې دي چې ښې خبرې کلا ده او انسان له کړاوونو او بدو عواقبو څخه ژغوري او بدې خبرې بلا ده انسان په کړاوو اخته کوي.

۸- د عام نه خاص اخیستل

لکه کومې غونډې نه ډېر خلک راغلي وي او څوک ووايي:
پښتنو، تاجکانو، ازبکانو، هزاره وو، نورستانيانو او پشه يانو په غونډه کې ګډون کړی ؤ.
نو دلته د هر قوم ټول افراد مراد نه دي بلکه هغه خاص خلک دي چې په غونډه کې يې ګډون کړی ؤ.

۹- د خاص نه عام اخیستل

لکه «بېټنيان» چې د بېټ نيکه اولاد دی او بيټ د يوه خاص سړي نوم دی چې د پښتنو د يوې قبيلې نيکه ؤ خو دلته ترې عام واخيستل شول.

۱۰- د تېرې زمانې له مخې

کله کله يو چاته د تېرې زمانې له مخې نوم اخيستل کېږي لکه چې يو څوک په تېر وخت کې په کوم حکومتي منصب پاتې شوی وي او بيا وروسته يې هغه منصب پرې ايښی وي يا متقاعد وي خو په هماغه نامه يادېږي لکه

قاضي، جنرال، مدير، معلم او داسې نور.

۱۱- د راتلونکې زمانې له مخې

د راتلونکې په اعتبار هم کله کله يو څوک يادېږي لکه د طب پوهنځي محصل ته چې ډاکتر ووايې نو هغه لا ډاکتر شوی نه وي خو راتلونکي وخت کې د بريالیتوب او فراغت په صورت کې ډاکتر ګڼل کېږي؛ د همدې راتلونکې په اعتبار ورته ډاکتر ويل لغوي مفرد مرسل مجاز دی.

۱۲- د ظرف نه مظروف اخيستل

ظرف لوښي ته ويل کېږي او مظروف هغه شي ته ويل کېږي چې د لوښي کې پروت دی يا ورپورې نښتی دی کله کله ظرف ياد شي خو مراد ورڅخه مظروف وي لکه: وياله بهېږي. وياله ظرف دی او اوبه پکې مظروف دی نو وياله خو نه بهېږي مراد ترې اوبه دي چې بهېږي.

يا څوک ووايي: سر مې لنډ کړ. او مراد يې د سر ويښتان وي نو سر ظرف دی او ويښتان پرې مظروف دی او د سر د لنډولو نه مراد د ويښتانو لنډول دي.

۱۳- د مظروف نه ظرف اخيستل

لکه: اوبه وچې شوې. اوبه خو نه وچيږي خو مراد ترې د مځکې، وياليې او يا بل ظرف وچېدل دي.

۱٤- د بدل اړيکي

کله کله يو د کلمه يا لفظ استعمال شي او مراد ترې بل لفظ وي لکه: ځونځ مې خلاص کړ يا لمونځ مې ختم کړ او د دې ختمېدو نه مراد د لمانځه ادا کول وي.

۱۵- د عوض اړيکي

لکه: پېسې مې وخوړې پېسې خو نه خوړل کيږي بلکه مراد ترې هغه شی دی چې په پېسو اخيستل شوی وي.

۱٦- د گواندېتوب اړيکي

لکه: افغانستان د پاکستان سره خبرې وکړې.

افغانستان او پاکستان هېوادونه دي او خبرې نه شي کولای؛ مراد ترې د افغانستان او پاکستان ځینې مسؤل اشخاص دي.

۱۷- اشتقاقي اړیکي

کله کله یوه صیغه یاده شي او مراد ترې بله صیغه وي لکه چې مصدر یاد شي او مراد ترې اسم مفعول وي لکه:

دا د الله پېدایښت دی. مراد ترې د الله تعالی پېدا کړای شوي شیان دي.

یا: تورېښکی ستر دی یعنی مستور دی. او داسې نور.

دا ټول د لغوي مفرد مرسل مجاز ډولونه دي.

مجاز کې ایجاز وي نو له همدې امله د بلاغت یو ارزښتناک بنسټ دی که مونږ ووایو:

۱- جلال آباد کې یوه لویه غونډه وشوه دې غونډې په افغانستان کې هر ډول بهرنی لاسوهنه وغندله. یا:

۲- جلال آباد کې یوه لویه غونډه وشوه د دې غونډې ټولو ګډون کوونکو په افغانستان کې هر ډول بهرنی لاسوهنه وغندله.

په لومړنیو جملو کې غندونکې غونډه شوه او په دویم ډول جملو کې غندونکي د غونډې ټول ګډون کوونکي شول.

اول عبارت کې د غونډې غندنه مجاز دی او په دوهم عبارت کې د ګډون کوونکو غندنه حقیقت دی؛ د مجاز عبارت د حقیقت د عبارت په نسبت لنډ

دی او ایجاز پکې دې نو ځکه بليغ دی.

استعاره

استعاره په لغت کې د عاريت (امانت) طلب ته ويل کېږي. خو هغه امانت چې د څه وخت لپاره ترې ګټه اخيستل کېږي. عربي کې امانت هغه ته ويل کېږي چې چا سره د ساتنې لپاره کېښودل کېږي او استعمال يې نه شي کېدای او عاريت هغه ته وېل کېږي چې د استعمال او ګټې اخيستلو لپاره وي لکه له چا څخه کتاب د مطالعې لپاره واخلې يا جامې د اغوستلو لپاره واخلې او بيا يې په ټاکلي وخت بيرته ورکړې.

په اصطلاح کې استعاره هغه لفظ ته ويل کېږي چې د مشابهت (ورته والي) له أمله د اصلي وضع شوې معنا نه پرته په بله معنا استعمال شوی وي.

د مرسل مجاز سره د استعارې توپير دا شو چې: په مرسل مجاز کې لامل د مشابهت نه پرته نور اړيکي وي لکه مخکې چې تېر شول او په استعاره کې اړيکي مشابهت وي.

او د تشبيه سره يې توپير دا دی چې په استعارې کې يوازې مشبه به يادېږي او د مشبه يادونه پکې نه کېږي همدارنګه د تشبيه برخيز او لامل هم نه يادېږي. او په تشبيه کې د دواړو يا ټولو يادونه کېږي. استعاره د تشبيه نه ډېره بليغه وي.

د بېلګې په توګه که څوک ووايي: ما په پوهنتون کې د زمري غونډې سړی ولید.

دا تشبيه شوه «زمری» مشبه به، «غونډې» د تشبيه برخيز، او «سړی» مشبه دی.

خو که ووايي: زمری مې ولید. او مراد يې زړه ور سړی وي نو دا استعاره شوه د زمري نوم يې د زړه ور سړي لپاره عاريةً واخيست او پرې ياد يې کړ.

د استعارې بنسټونه

استعاره درې بنسټونه لري:

۱- مستعارمنه: يعنې له چا نه چې اخيستنه شوې (چې مشبه به دی).

۲- مستعار له: يعنې د چا لپاره چې اخيستنه شوې (چې مشبه دی).

۳- مستعار: يعنی هغه نقل شوی او اخيستل شوی لفظ.

«مستعار منه» او «مستعار له» د استعارې دواړه خواوې بلل کېږي

د بېلګې په توګه:

نن مې په کلي کې درياب وليد
د جنت لوري ته مې باب وليد

دلته د سخي انسان لپاره د «درياب» لفظ د استعارې په توګه را اخيستل شوی دی او د سخاوت کار ته د جنت باب (دروازه) استعاره شوی دی او مشبه

به ياد شوى او د تشبيه نور اركان غورځېدلي دي. دا استعاره شوه.

په دې کې د استعارې بنستونه دا دي:

(۱)

درياب: مستعار منه.

سخي انسان: مستعار له (چې محذوف دى).

درياب: مستعار.

(۲)

د جنت باب: مستعار منه.

سخاوت: مستعار له.

باب: مستعار.

د استعارې لومړى وېش

په لومړي وېش استعاره په درې ډوله ده:

۱- تصريحي (څرګنده).

۲- کنايي (پټه).

۳- خيالي (په اند کې).

۱- تصريحي استعاره

که په خبرو کې يوازې مشبه به ياد کړای شي دې ته تصريحي (څرګنده) استعاره ويل کېږي او تحقيقي استعاره هم بلل کېږي.

لکه:

ســـتوروونه پرخـــه په ګـــلاب وريږي
کـــه مـــرغلرې پـــه بخـــمل دي تـبـتـــې

په دې شعر کې شاعر د استعارې په توګه د سترګو لپاره ستوري او د اوښکو لپاره پرخه او د أننګو لپاره ګلاب را أخيستی او بيا يې په بخمل باندې د تيتو او خپرو مرغلرو سره تشبيه ورکړې ده چې د اوښکو لپاره يې مرغلرې او د اننګو لپاره يې بخمل استعاره کړي دي.

په دې ټولو کې مشبه غورځېدلی او يوازې مشبه به ياد شوی دی، دې ته تصريحي يا تحقيقي استعاره ويل کېږي.

۲ - ۳ - کنايي او خيالي استعاره

که په خبرو کې مشبه به وغورځېږي او يواځې مشبه ياد شي خو مشبه به ته داسې اشاره وشي چې تشبيه ترې لازمېږي يعنې د مشبه به څه لوازم ياد کړای شي. دې ته « کنايي استعاره » ويل کېږي او « مکنيه استعاره » هم بلل کېږي؛ د کنايي استعارې په ترڅ کې خيالي استعاره هم ښکاره کېږي ځکه چې خيالي استعاره اصلاً د کنايي استعارې قرينه او نخښه وي.

لکه:

سور زما وطن ؤ د غېرت له حرارته

داړې د غليم شولې اختـه په ځړيکو ځړيکو

دلته د غليم تشبيه د يوه بدځناور سره ورکول شوې ده خو مشبه به، چې بد ځناور دی، غورځېدلی دی؛ د مشبه به لوازم، چې « داړې » دي، يادې شوې دي نو دا کنايي يا مکنيه استعاره شوه او د دې په ترڅ کې خيالي استعاره هم ښکاره شوه او هغه دا چې شاعر په خپل خيال کې د غليم ته يو سپي يا بد ځناور جوړ کړی دی او د وطن ته يو سور گرم شی؛ سپي يا بد ځناور چې کله په ډېر گرم شي داړې ښخې کړي نو د ډېر برېښ نه يې په غابښونو کې د دردونو ځړيکې شي او په کوړنج کوړنج هغه گرم شی پرېږدي او وتښتي.

شاعر هم وايي چې زما وطن زما د وگړو د غېرت له امله ډېر گرم ؤ او کله

چې غلیم ورته وبلوسېده او یرغل یې پرې وکړ، د سختې دردوونکې ماتې سره مخ شو او وتښتېد.

د استعارې دوهم وېش

تحقیقي استعاره په دوه ډوله ده:

۱- حسي.

۲- عقلي.

۱- تحقیقي حسي استعاره

حسي استعاره هغه ده چې د مستعار له درک په حواسو کېدای شي لکه:

د بې زړه په هکله ووایې: ګیدړ دی.

دلته مستعار له بې زړه دی او محسوس دی دا حسي استعاره شو.

۲- تحیقي عقلي استعاره

عقلي استعاره هغه ده چې د مستعار له درک عقلا کېدای شي. لکه د محمود اخلاق چې د مرغلرو سره مشابه کړې او بیا مشبه چې اخلاق دي، حذف

کړي او مشبه به چې مرغلري دي، یاده کړي او وو ایی:

محمود په مرغلرو کې پټ دی. نو مستعار له چې سه اخلاق دي په حواسو نه درک کیږي خو په عقل یې درک کېدای شي.

د استعارې دریم وېش

استعاره د مستعار په اعتبار په درې ډوله ده:

۱- اصلیه.

۲- تصریحي تبعیه.

۳- کنایي تبعیه.

۱- أصلیه

اصلیه هغه استعاره ده چې مستعار جامد نوم یا مصدر وي لکه ښکلي مخ لپاره چې سپوږمۍ استعاره کړي یا وهلو ته وژل استعا[illegible] کړي.

أصلیې ته ځکه أصلیه ویل کیږي چې په مفهوم کې مستقله وي او د بل شي تابع نه وي.

۲- تصریحي تبعیه

تصریحي تبعیه هغه استعاره ده چې مستعار فعل وي لکه: حال وايي چې هغه به راشي.

دلته د حال ویلو نه مطلب د هغه څرګند قرائن او ښښې دي د څرګندو ښښو لپاره «حال وايي» استعاره شو او وايي فعل دی. نو دا تصریحي تبعیه استعاره شوه.

۳- کنايي تبعیه

دا هغه استعاره ده چې مستعار مشتق نوم وي لکه:

په خولې باندې غندنه د بې ننګو علامه ده
غندونکی یم په توره د عمل مېدان ته ځم

دلته «غندونکی» اسم فاعل دی او د «وژونکي» د پاره مستعار دی. او تبعيې ته ځکه تبعیه ویل کېږي چې په مفهوم کې د مصدر تابع وي.

د استعارې څلورم ويش

د دواړو اړخونو (مستعار منه او مستعار له) په اعتبار مصرحه يا تصريحي استعاره په دوه ډوله ده:

١- عناديه.

٢- وفاقيه.

١- عناديه

دا هغه استعاره ده چې دواړه خوا وې يې په يوه شي کې نه شي يوځای کېدای لکه بې لارې شخص ته چې د مړ لفظ استعاره شي نو مرگ او بې لاري په يوه شخص کې نه يو ځای کېږي ځکه چې بې لاري د ژوندي په هکله ويل کېږي خو دلته د استعارې په ډول بې لارې ته مړ وويل شو او دا عناديه استعاره ده.

٢- وفاقيه

دا هغه استعاره ده چې دواړه خوا وې په يوه شي کې يو ځای کېدای شي لکه: ژوند او هدايت دواړه په يوه شخص کې يو ځای کېدای شي، که هدايت

موندونکي شخص ته ژوندی وویل شي او دا ژوند د هدایت لپاره استعاره شي دا وفاقیه استعاره ده.

د استعارې پنځم وېش

عنادي استعاره په دوه ډوله ده:

١ - تملیحیه.

٢ - تهکّمیه.

١ - تملیحیه

دا هغه استعاره ده چې مستعار د خپلې معنا په ضد استعمال شي لکه بې زړه سړي ته چې د زمري لفظ مستعار کړې.

٢ - تهکّمیه

دا هغه استعاره ده چې د ټوکې او استهزاء په توګه مستعار د خپلې معنا په خلاف استعمال شي. لکه:

یو چا ته د وهلو په وخت کې ووایې چې:

اوس به خوشحال شې یا: اوس به درته خوند درکړي. حال دا چې په وهلو انسان خفه کېږي خو دلته د استهزاء په توګه د خفګان لپاره خوشحالي او خوند مستعار یاد شوي دي.

د استعارې شپږم ویش

د استعارې د دواړو خواو (مستعار منه او مستعار له) د مشترک مفهوم په اعتبار استعاره په دوه ډوله ده:

۱- عامیه مبتذله.

۲- خاصیه.

۱- عامیه مبتذله

دا هغه استعاره ده چې هر څوک پرې پوهېږي او زیاتې څېړنې او پلټنې ته اړتیا نه پېښېږي لکه: د خبر لوڅ انسان په هکله ووایې: طوطي دی.

دې ډول استعارې ته «عامیه» هم ویل کېږي او «مبتذله» هم بلل کېږي.

په دې کې د دواړو خواوو مشترک مفهوم (ورته والی) ډېر څرګند دی چې ډېرې خبرې کول دي.

۲- خاصیه غریبه (نا اشنا)

دا هغه استعاره ده چې هرڅوک پرې نه شي پوهېدای او خاص خاص وګړي پرې پوهېږي چې د ادبي ذوق څښتنان وي. لکه د رسول الله صلی الله علیه و سلم د هدایاتو او ښو اخلاقو په هکله دا شعر:

تل پخه خوږه مېوه ده، نه، مه، ولې، انکار نشته
اوړی ژمی ورته یو دی، د موسم انتظار نشته

په دې کې شاعر د رسول الله صلی الله علیه وسلم اخلاق، لارښوونې، عدل، انصاف او د ژوند نظام د مېوې سره مشابه کړل او مشبه یې حذف کړ یوائې مشبه به یې د استعارې په توګه یاد کړ بیا یې د دې ټولو ګټې او ارزښتونه د خوږوالي او پوخوالي په استعاره یاد کړل. او داسې تل پاتې او بې توپېره یې و بلل چې هر وخت کې یې هر چا ته ګټې رسېږي.

دې دومره باریکو استعاروته د هر چا ذهن نه رسېږي او یوائې د ادبي ذوق څښتنان پرې پوهېږي نو ځکه ورته ځانګړې نا اشنا استعاره ویل کېږي.

د استعارې اوم وېش

دواړو خواو سره د اړیکو او مناسبتونو له مخې استعاره په درې ډوله ده:

۱- مطلقه.

۲- مرشحه.

۳- مجرده.

۱- مطلقه (یوائځې) استعاره

دا هغه استعاره ده چې د دواړو خواو (مستعار منه او مستعار له) سره د اړیکو او مناسبت لرونکو الفاظو یادونه پکې نه وي. لکه:

زمری راغی. او مراد ترې بهادر انسان وي.

یوائځې ځکه بلل کېږي چې د دواړو خواوو اړیکي لرونکي الفاظ ورسره نه وي یاد شوي.

۲- مرشحه (ځواکمنه) استعاره

دا هغه استعاره ده چې د مستعار منه (مشبه به) سره اړیکي او مناسبت لرونکی څه لفظ یا الفاظ پکې یاد شوي وي. لکه:

ریښتیا را ونیسه دا ډېره د گټې سودا ده.

دلته د ویلو لپاره را نیول (اخیستل) استعاره شول او ددې را نیولو سره مناسبت لرونکي الفاظ گټه او سودا ده.

ځواکمنه ځکه بلل کېږي چې په مناسبو الفاظو يې ملاتړ شوی وي.

۳- مجرده (لغړه) استعاره

دا هغه استعاره ده چې د مستعار له (مشبه) سره مناسبت لرونکي الفاظ ورسره راغلي وي. لکه د عدل او إنصاف د نظام په هکله دا شعر:

شپه تېره شوه څرګند شو نن سبا د تو پيرونو
اوس بېلې سمې لارې شوې له کندو ګړنګونو

په دې شعر کې د ظلم او نابرابريو دور ته د شپې استعاره او د عدل او انصاف دور ته د سبا استعاره استعمال شوه او بيا د عدل او انصاف- چې مستعار له دی- سره اړيکي لرونکي الفاظ سمې لیارې يادې شوې او د ظلم- چې مستعار له دی- سره اړيکي لرونکي الفاظ ياد شول چې: کندې او ګړنګونه دي.

لغړه استعاره له دې امله بلل کېږي چې زياته مبالغه پکې نه وي.

تمثيلي (د متل) استعاره

دا هغه ترکيب يا خبرې دي چې د ورته والي له أمله په اصلي معنا کې نه وي استعمال شوې او داسې نښه وي چې اصلي معنا ترې اخيستل کېدای نه

شي. لکه:

«ترکانې د بېزو کار نه دی»

دا متل په هغه ځای کې ویل کېږي چې څوک داسې یو کار ته ځان وړاندې کړي چې د وس او استعداد نه یې پوره نه وي.

د دې متل د جوړېدو اصلي کیسه داسې وه چې یوه ترکاڼ په غره کې لرګي وهل د ورځې په اخر کې یو لرګی داسې پاتې شوی دی چې په منځ باندې د چولو او دوه ځایه کولو لپاره یې پکې پانې تک وهلي دي څه چاود پکې شوی دی او نوریې پرې ایښې دی یوه بیزو راغلې ده او په لرګي ناسته ده په پانو یې زورونه کړي دي کله چې پانې وتلي دي چاود سره ورغلی دی او د بیزو د بدن څه پوستکی پکې نښتی دی سبا چې ترکاڼ راغلی او د بیزو حال یې لیدلی دی پوه شوی چې بیزو پخپله په ځان کړي دي نو پانې یې ببر ته ډ ک وهلي دي او بیزو خلاصه شوې ده په دې وخت کې ترکاڼ ویلي دي چې:

«ترکانې د بیزو کار نه دی» نو دا متل پاتې شو. اوس اصلي معنا ترې نه شي اخیستل کېدای خو لکه مخکې مو چې وویل په مناسب ځای کې د استعارې په ډول ویل کېږي او دې ته تمثیلي یا د متل استعاره ویل کېږي؛ د پښتو ټول متلونه تمثیلي استعارې دي؛ کله کله د متل نه پرته هم تمثیلي استعاره را تلای شي لکه:

له هغه باغ نه به څنګه مېوه واخلې
چې ته بوټې نالـوې بل يې اوباسي

دا هغه ځای کې ويل کېږي چې يو، تعميري او بل تخريبي کار ونه کوي.

تمثيلي استعاره د متل يا بېلګې نه اخيستل شوې وي.

مرکب مرسل مجاز

دا هغـه جـمله يا کـلام دی چې د مـشـابهت نه پرته د ځـينو اړيکو لـه أمله قصداً په اصلي معنا کې نه وي استعمال شوی خو داسې قرينه او نښه وي چې اصلي معنی ترې نه شي اخيستل کېدای. لکه:

زما په تا تونبي چې يرغل کوي زما جنګ ته دې تيار شي.

دلته «جنګ ته دې تيار شي» جـمله ده نو مـرکب شو اوامر دی خو مراد ترې خبر دی چې داسې راځې: «جنګ ته تيارېږي».

کنايه

کنايه په لغت کې پټولو او بدلولو ته ويل کېږي چې د تصريح او ډاګيزې خلاف ده او په اصطلاح کې هغه لفظ دی چې د اصلي معنا نه پرته بله معنا ترې اخيستل کېږي؛ د اصلي معنا اخيستل هم کېدای شي ځکه چې داسې قرينه نه وي چې د اصلي معنا اخيستل منع کړي او د مجاز سره يې توپير هم همدا وروستني دوه قيدونه دي چې د اصلي معنا اخيستلو جواز او د داسې قرينې نشتوالی دی چې د اصلي معنا اخيستلو مانع شي. لکه يو څوک وايي:

«ما هم څه د کدوانو پاڼې نه دي لوستي»

مطلب دا چې زه هم پوهېږم خو اصلي معنا هم اخيستل کېدای شي چې: کتابونه مې لوستي دي او د کدوانو پاڼې مې نه دي لوستي.

د کنايې لومړی وېش

د هغې معنا په اعتبار چې اشاره ورته کېږي کنايه په درې ډوله ده:

۱- د صفت نه کنايه.

۲- د موصوف نه کنايه.

۳- د نسبت نه کنايه.

۱- د صفت نه کنايه

دا هغه کنايه ده چې د يوه شي ځانګړتيا (صفت) ته پرې اشاره کېږي لکه د ځوانۍ، مروت، سړېتوب ښښتن او مېلمه دوست انسان په هکله وايې:

«لوی دسترخوان لري»

چې د مېلمه دوستۍ او نورو ښو ځانګړتياوو نه کنايه ده، خو اصلي معنا هم اخيستل کېدای شي چې ريښتيا يې د سترخوان لوی وي.

لوی دسترخوان ډېرې ډوډۍ او خوړو لپاره وي او ډېرې ډوډۍ او خواړه د ډېرو وګړو لپاره وي.

۲- د موصوف نه کنایه

دا هغه کنایه ده چې موصوف ته پکې اشاره وي.

لکه بخیل انسان ته چې د خپل مال څوکیدار ووایې، یا قندهار ته د انارو وطن ووایې.

۳- د نسب نه کنایه

دا هغه کنایه ده چې نسبت ترې مراد وي لکه: توره په اصل غوڅه کوي.

دا د اوچت نسب نه کنایه ده.

د کنایې دوهم وېش

د صفت نه کنایه په دوه ډوله ده:

۱- نږدې (قریبه).

۲- لیرې (بعیده).

۱ - نږدې کنایه

دا هغه کنایه ده چې له يوې معنا نه بلې ته انتقال پکې بې واسطې شوى وي. لکه «جنګړه کې»، «کنځلماري» او «بد اخلاقه» ښځې ته چې «ژبه وره» ووایې.

۲ - لیرې کنایه

دا هغه کنایه ده چې له يوې معنا نه بلې ته انتقال پکې په یوه یا ډېرو واسطو سره وي. لکه:

«د ګل نواز د کور ایرې ډیرې دي»

د ایرو ډېروالی د اور په ډېروالي دلالت کوي او د اور ډېر والی د ډېرو خوړو په پخولو دلالت کوي او د ډېرو خوړو پخول په ډېرو مېلمنو دلالت کوي نو دا د مېلمه دوستۍ نه کنایه شوه.

د کنايې دريم وېش

د لوازمو او سياق په اعتبار کنايه په څلور ډوله ده:

۱- تعريض.

۲- تلويح.

۳- رمز.

٤- إيما ء.

۱- تعريض

تعريض په لغت کې د ډاګيزې خبرې خلاف ته ويل کېږي، او په اصطلاح کې هغه کنايه ده چې يوه خبره وشي او د خبرې سياق (چلښت) او ترخ کې بلې معنا او خبرې ته اشاره وشي. لکه د دوه مخي او منافق سړي په مخکې چا ته ووايې:

«سړی هغه دی چې مخامخ او پسې شا يو ډول وي او يوه خبره کوي»

دې کې هغه دوه مخي منافق ته اشاره وشوه چې ګنې ته سړی نه يې. دا تعريض شو.

يا لکه يو سړي ته چا پوښتنه وکړه چې تر ټولو ښه او لايق سړی څوک دی ؟

هغه ورته وويل: يره د ځان ستاينه ښه کار نه دی. يعنی زه يم.

بيا يې ترې پوښتنه وکړه چې تر ټولو بد او خراب سړی څوک دی؟

هغه ورته وويل: يره ستا د ښمني هم په سر نه شم اخيستلای. مطلب دا شو چې ته يې.

۲- تلويح

تلويح په لغت کې يو پړق يا څرک ته ويل کيږي او په اصطلاح کې هغه کنايه ده چې د تعريض نه پرته واسطې او لوازم ولري لکه چې د غريب او مسکين متکبر په هکله وايې:

«د خپلې شړۍ سره سمې پښې نه غزوي »

نو د شړۍ سره سمې پښې غزول په خپلې برخې صبر او د خپل اقتصاد او حيثيت سره سم چلېدل دي او د تکبر لويي او بې اندۍ لوازم د دې خلاف دي.

۳- رمز (پټه اشاره)

رمز په لغت کې پټې اشارې ته ويل کيږي لکه يو نږدې ته په وروځې، سترګې يا شونډې اشاره وکړې.

او په اصطلاح کې هغه کنايه ده چې د تعريض نه پرته پکې لږې او پټې داسې اشارې وي چې له هغې څخه داسې بربښي چې کنايه ده خو مطلب يې ښکاره نه وي. لکه:

«د سورګل زړه ډېر سخت دی»

دا دبې رحمۍ او سختۍ نه کنايه ده.

٤- إيماء (ښکاره اشاره)

إيماء په لغت کې اشارې ته ويل کېږي او په اصطلاح کې هغه کنايه ده چې د تعريض نه پرته پکې لږې او پټې اشارې وي خو مطلب يې ښکاره وي لکه:

په نړۍ کې چې د وېش کاروان روان ؤ
د ننګ بار د افغانانو شو په برخه

دا د افغانانو د ننګياليتوب نه کنايه ده او ښکاره ده.

محاكات

محاكات په لغت كې يو تر بله كيسو او خبرو كولو ته ويل كېږي او په شعري اصطلاح كې محاكات د شاعر هغه لفظي انځور گرۍ ته ويل كېږي چې شاعر يو مفهوم، مراد، كيفيت او پېښه د شعر په ځواك داسې مصور كړي چې تصوير يې په زړه پورې، راښكونكى او اغېزناك وي، په محاكات كې د تشبيهاتو، استعارو او كنايو استعمال زيات رول لري چې د سالم ذوق او صحيح استعمال پورې اړه لري. بېلگه يې دا ده:

عبدالحميد بابا وايي:

لكه سر د پسه په اور غاښونه سپين كا
ما له نن له ډېره غمه خندا راغله

يا لكه دا:

دې دنيا سره زه داسې نا بلديم
لكه ليرې كليوال چې ښار ته لاړ شي

بديع

د بديع لغوي معنا:

بديع په لغت کې هغه مختَرَع او نوي ته ويل کېږي چې مخکنی بنسټ او بېلګه و نه لري.

الله تعالی فرمايي:

« قل ما کنت بدعا من الرسل » ورته ووايه زه پېغمبرانو کې نوی او بې مثاله پېغمبر نه يم[۱] يعنی له ما مخکې هم پېغمبران تېر شوي دي.

او الله تعالی فرمايي:

« بديع السماوات و الارض » « الله بې مثاله د اسمانونو او مځکې پېدا کوونکی دی »[۲] مطلب دا چې الله تعالی داسې اسمانونه او مځکه پيدا کړي دي چې مخکې يې مثال نه ؤ.

او الله فرمايي:

« ورهبانية ابتدعوها ما کتبنا ها عليهم » « او (نصارا وو) ګوشه نشينی

۱- سورة الاحقاف: ۹.

۲- سورة البقرة: ۱۱۷. سورة الأنعام: ۱۰۱.

او پيري له ځانه اختراع کړې وه مونږ پرې نه وه فرض کړې »(١) .

اسلام کې بدعت هغه کار بلل کېږي چې د ثواب او عبادت په شکل کې داسې نوی وي چې د رسول الله صلی الله علیه و سلم په زمانه کې نه وي شوی، دا ډول کار په اسلام کې حرام بلل کېږي.

رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمايي: « کل محدثة بدعة و کل بدعة ضلالة »(٢)

« دين کې هر نوی کار بدعت دی او هر بدعت بې لاري ده. »

د بديع اصطلاحي معنا :

په اصطلاح کې بديع هغه علم ته ويل کېږي چې د خبرو ښکلا پرې پېژندل کېږي، خوند، ارزښت او رونق يې زياتېږي او د کلام په مراد لفظي او معنوي دلالت پرې څرګندېږي.

هره خبره دوه ډوله ښکلا لري چې يوه ذاتي او بله عرَضي ده. ذاتي ښکلا د معانيو او بيان په علم څرګندېږي چې مخکې تېر شول او عرَضي (ورپېښه) ښکلا د بديع په علم څرګندېږي چې مونږ يې په راتلونکيو کرښو او مخونو کې څېړو. د بديع ښکلا هغه وخت څرګندېږي چې نابېره او بې تکلفه وي؛ تکلف او کولمې را ايستل په هر کار کې ښه نه برېښي.

١- سورة الحديد: ٢٧.

١- بخاري او مسلم.

د بديع ډولونه

د بديع ښکلا وې په دوه ډوله دي:

١- لفظي ښکلا وې.

٢- معنوي ښکلاوې.

١- لفظي ښکلاوې (صنايع)

١- جناس

د دوه لفظونو په تلفظ کې يو والي او معنا کې جلا والي ته جناس ويل کېږي؛ تجنيس، تجانس او مجانسه هم بلل کېږي. او دا په دوه ډوله دي:

١- لفظي جناس.

٢- معنوي جناس.

د لفظي جناس ډولونه

۱ - تام (پوره) جناس

دا هغه جناس دی چې دوه لفظونه په هر څه کې یو شان وي. لکه د تورو په نوعې، شمېر، هیأت (حرکاتو او سکناتو) او ترتیب کې. دا بیا په دوه ډوله دی:

الف- مماثل جناس.

ب- مستوفي جناس.

الف- مماثل جناس

که دواړه لفظونه له یوې نوعې څخه وو لکه:

د وه اسمونه، دوه فعلونه او دوه توري، نو دا مماثل جناس بلل کېږي لکه:

لېږ زما په لور نظر کړه
غم په لور رانه جلا کړه

اول «لور» نه مطلب طرف او خوا ده، او دوهم «لور» نه درېبلو «لور» دی.

ب- مستوفي جناس

که دوه لفظونه د مختلفو نوعونه وي لکه:

اسم او فعل نو دا مستوفي جناس بلل کېږي. لکه (غالبا) دولت لوانی چې وایي:

کسي هغه کسي چې د یار کسي پرې کسي
ورک شه هغه کسي چې بې یاره کسي کسي

دلته د دواړو نیم بیتیو اخري «کسي» فعل دی چې د «گوري» په معنا دی او نور اسمونه دي چې د سترگو کسي دي.

۲- نیمگړی جناس

دوه لفظونه چې ترتیب، نوعې، شمېر او هیأت نه په یوه یا ډېرو کې سره بدل وي نیمگړی جناس بلل کېږي، خو په دې شرط چې توپیر به په یوه توري کې وي. او دا په درې ډوله دی:

۱- مردوف.

۲- مکتنف.

۳- یوستوی مطرف.

۱ - مردوف جناس

دا هغه جناس دی چې د يوه لفظ په اول کې د بل نه يو حرف زيات وي. لکه:

تاچې روګدی کړ خپل ځان په ښه عادت
نو حاصل دې کړ بې شکه سعادت

دلته په « سعادت » کې له « عادت » نه يو توری (سين) زيات دی چې په سر کې راغلی دی.

۲ - مکتنف جناس

دا هغه جناس دی چې د يوه لفظ په منځ کې يو حرف زيات وي لکه:

سور په وينو مې کفن
سر مې کښېښود په وطن

دلته د « سور » او « سر » په منځ کې د « و » په زياتوالي توپير راغلی دی چې د « سور » په منځ کې دی.

۳- يو ستوى مطرف جناس

دا هغه جناس دى چې د يو د لفظ په اخر کې يو حرف زيات وي لکه:

خير او شر مې کړ جلا
شرم عار مې پر دښمن

دلته د «شر» او «شرم» ترمنځ په «م» سره توپير راغلى دى چې د «شرم» په اخر کې دى.

مذيل جناس

دا هغه جناس دى چې په پاى کې يې دوه يا زيات توروکې اختلاف وي. لکه:

تل د دوه وو منځ کې خير او سوله غواړه
شه منځګړى د اخلاص او ديانت

دلته منځ او منځګړي کې مذيل جناس دى.

غبرګ مطرف جناس

دا هغه جناس دی چې په اول کې یې دوه یا زیاتو تورو کې اختلاف وي.

لکه:

د کابل او ننګرهار

د زابل او قندهار

د ننګرهار او قندهار ترمنځ غبرګ مطرف جناس دی.

مضارع جناس

دا هغه جناس دی چې د دوه لفظونو په اول، منځ یا پای کې په دوه داسې تورو کې اختلاف وي چې په مخرج کې سره نږدې وي. لکه:

که څوک نه شي انسانانو ته قصاب
پرې اسان به شي د خوبدو حساب

دلته د قصاب او حساب ترمنځ مضارع جناس دی.

لاحق جناس

دا هغه جناس دی چې په اول منځ یا پای کې د دوه لفظونو په دوه، د[illegible]ې توروکې اختلاف وي چې په مخرج کې سره لیرې وي. لکه:

تلاوت کوه په مینه د قرآن
سخاوت کوه هر کله په کثرت

دلته د تلاوت او سخاوت ترمینځ لاحق جناس دی.

محرف جناس

دا هغه جناس دی چې دوه لفظونه په لیکلو کې سره ورته وي او په حرکاتو او سُکناتو کې یې توپیر وي. لکه:

د شکور شکور کې ډوډۍ وي که سوکړ ک
د مبلمه مخکې یې ږدي په احترام

اول «شکور» کې د شین زور دی چې د شخص نوم دی او دوهم «شکور» کې شین ساکن دی او واو اوږد دی هغه د لوخو یا مزرونه جوړ پلن لوښي ته ویل کیږي چې ډوډۍ او سوکړ کان پکې ایښودل کیږي.

مصحف جناس

دا هغــه جناس دی چې دوه لفظونه داســې سـره ورته وي چې کــه نقطې (ټکي) ترې لیرې کړې هیڅ تـوپیر یې نه کېږي او که ټکي ورته وي نو توپیر یې څرګندوي لکه:

څنګه انصاف او عدالت به وي دا

چې چرته شروي زما سر ته راځي

د شر او سر ترمنځ په ټکو کې توپیر دی که د شر نه ټکي لیرې شي نو سر به شي او یا د سر سین باندې درې ټکي وکړې نو شر به شي.

مرکب جناس

دا هغه جـناس دی چـې دوه لـفـظونـه سـره ورتـه وي خـو یـو مفــرد وي او بل مرکب وي.

او دا په درې ډوله دی:

۱- مرفو.

۲- مقرون.

۳- مفروق.

۱ - مرفو جناس

دا هغه جناس دی چې يوې خواته مرکب وي خو يو ځای وي او بلې خواته مفرد وي. لکه:

اورومرو، کوه کوم کار
د ورور سرد، اوسه همکار

دلته د «کوم کار» او «همکار» ترمنځ مرفو جناس دی.

۲ - مقرون جناس

دا هغه جناس دی چې دواړه خواوې په ليکلو او تلفظ کې يو شان وي او په معنا کې جلا وي. لکه:

چې په توره او أدب يې کړو خوشحال
ننګيالی ؤ توريالی ختټک خوشحال

دلته اول «خوشحال» نه مطلب خوښ او دوهم خوشحال ختټک دی.

۳- مفروق جناس

دا هغه جناس دی چې دواړه خواوې په تلفظ کې يو شان وي او په ليکلو کې جلا وي. لکه:

مه پاتې کېږه ځه لا
لاړې ته ور کړه ځلا

دلته د «ځه لا» او د «ځلا» ترمنځ مفروق جناس دی.

قلب يا مقلوب جناس

دا هغه جناس دی چې توري يې يو شان وي خو د تورو ترتيب سره بدل وي.
او دا په درې ډوله دی:

۱- چپه.
۲- رد او بدل.
۳- مستوي.

۱ - چپه جناس

دا هغه مقلوب جناس دی چې د یوې خوا لفظ پوره سرچپه کړې نو د بلې خوا لفظ ترې جوړېږي. لکه:

ای وطنـــه تـــا ضـــــــــرور ابـادوم
پټ په زړه کې ستـــا د مـــینې تپ لرم

پټ چې سرچپه کړې تپ شو چې زخم ته ویل کېږي.

۲ - رد او بدل جناس

دا هغه مقلوب جناس دی چې د دوه لفظونو توري په نوعې او شمېر کې سره برابر وي خو په ترتیب کې رد او بدل وي. لکه:

چې په راتګ مې ستا لېمه د رانده شول
ستـــا د ډوډۍ مـېله مې نه ده په کـار

«لېمه» او مېله» په تورو کې یو شان دي او په ترتیب کې بدل دي.

۳- مستوي (برابر) جناس

دا هغه مقلوب جناس دی چې یو لفظ د دواړو خواوو نه یو شان لوستل کېږي که له ښي خوانه ولوستل شي او که له چپې خوانه ولوستل شي یو ډول وي. لکه:

ننگ او غیرت مې لا تت شوي نه دي
د وطن درد مې زړه کې ځړیکې وهي

په دې شعر کې «تت» او «درد» د دواړو خواوونه یو شان لوستل کېږي دا مستوي جناس دی او دا ډول جناس تر ټولو ځواکمن بلل کېږي.

۲- تصحیف

تصحیف دې ته ویل کېږي چې دوه یا ډېر لفظونه سره داسې ورته وي چې ټکي ترې لیرې کړې نو یو ډول لیکل کېږي لکه:

سور او شور، یا: توره، بوره، نوره.

یا: سکور، شکور، منیر، منبر، شپه، شنه، شته.

۳- سجعه

سجعه د دوه فاصلو يووالي ته ويل کېږي او فاصله په نثر کې داسې ده لکه په شعر کې قافيه. سجعه زياتُه په نثر کې وي د شعر په حشوې کې کله کله راځي، سجعه د دوه فقرو د اخري لفظونو همغږۍ ته ويل کېږي. او دا په درې ډوله ده:

۱- مطرف.

۲- مرصع.

۳- متوازي.

مطرفه سجعه

دا هغه سجعه ده چې دواړه فاصلې په وزن کې مختلفې وي او په قافيې کې سره برابرې وي. لکه:

افغانستان نه ديوه شخص د پلار دی او نه د چا ځانګړی ابتکار دی بلکه دا د ټولو افغانانو شريک ديار دی.

دلته «پلار» «ابتکار» او «ديار» په وزن کې مختلف دي او قافيې کې سره يو دي.

مرصعه سجعه

دا هغه سجعه د دچې د دوه يا ډېرو فقرو لفظونه په وزن او قافيې کې يو شان وي.

لکه: سوله او يورنګي ثواب دی، فساد او دوه رنګي عذاب دی. دلته «ثواب» او «عذاب» په يو وزن او يوې قافيې دي.

متوازي سجعه

دا هغه سجعه د دچې دوه يا ډېرې فقرې په فاصلو کې يو شان وي او مخکنيو لفظونو کې توپير ولري. لکه د سليمان ماکو د تذکرة الأوليا ء دا عبارت:

وايم حمد او سپاس د لوی خاوند او درود پر محمد مصطفی صلی الله عليه و سلم چې بادار د کونينو، او رحمت د ثقلينو،...

په وياله داغستان اوسېږم، او په دې مځکو پايېږم،... مراقد د اولياوو او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل(۱).

۱- «تذکرة الاولياء» د سليمان ماکو: ۱.

٤- ازدواج (جوړه)

د دوه جوختو او ګاونډيو لفظونو ورته والی ازدواج بلل کېږي. لکه:

مخې شمخې لري.

دلته «مخې» او «شمخې» سره ورته دي په «شمخو» کې د «شين» توری زيات دی که شين وغورځېږي نو دواړه کټ مټ او يو شی کېږي او که «شين» وي نو سره ورته او جوخت دي.

٥- تشريع (سپړل او اوبدل)

تشريع دې ته ويل کېږي چې په شعر کې دوه يا درې قافيې وي که يوه يا دوه قافيې له شعر نه وغورځېږي نو هم شعر ته کوم تاوان نه پېښېږي او شعر برابر راځي لکه دا لاندې شعر چې په درې ډوله سپړل کېدای او اوبدل کېدای شي:

(۱) څه ناورين مونږ په کور دی
تل ژړا د يتيمانو
د غليم راته پېغور دی
برملا د غدارانو

پورې شوی په مونږ اور دی
هويدا د اجـــيـــرانو
ولې دومـره خـامـوشي ده
پـه نـاتـار، د نـړيـوالـو
کـــه زمـــونږه بې وسي ده
انتظار د ښــه احــوالو
تپل شوی په مونږ جنگ دی
ناروا خـپلو منځـو کـې
اتفـاق راځـخـه ړنگ دی
شـــو پنا په کـړاووکـې
د دښـمـن راته نيـرنگ دی
شـا په شـا په مـرکـو کـې
اصـــالت ته مـــو خطر دی
د اغـــيـــارو په لمســـون
دی ملت تـه مـــوضـــرر دی
د خـونخـوارو په شـبـخـون

له دې شعر نه که وروستی قافيه لېرې کړو نو شعر بيا هم برابر راځي او داسې يې لولو:

(۲) څه ناورين زمونږ په کور دی تل ژړا
د غليم راته پيغور دی برملا
پورې شوی په مونږ اور دی هو يدا
ولې دومره خاموشي ده په ناتار
که زمونږ د بې وسي ده انتظار
تپل شوی په مونږ جنگ دی ناروا
اتفاق راڅخه رنگ دی شو پنا
د دښمن راته نيرنگ دی شا په شا
اصالت ته مو خطر دی د اغيارو
دی ملت ته مو ضرر دی د خونخوارو

او که وروستی دواړه قافيې ورڅخه وغورځوو بيا هم شعر جوړ دی او داسې يې لولو:

(۳) څه ناورين زمونږ په کور دی
د غليم راته پيغور دی
پورې شوی په مونږ اور دی
ولې دومره خاموشي ده
که زمونږه بې وسي ده
تپل شوی په مونږ جنگ دی

اتفـــاق راڅـــــه ړنګ دی
د دښـــمن را تـه نيــرنـګ دی
اصـــالـت تـه مـــو خطـر دی
دې ملـت تـه مــــو ضــــرر دی

٦- ترافق (همزولي بيتونه)

دوه يا ډېر داسې بيتونه راوړل چې که نيم بيتي يې مخکې وروسته شي هيڅ تاوان نه پېښوي، ټولې يو شان لوستل کېږي او شعر برابر راځي.

بېلګه يې داده:

د بد خــوي وي هر يو کـــار د حـــرامي
بې شـــرمي وي هر کـــردار د حـــرامي
شـــــرارت وي په ديار د حــــرامي
دوه مـــخي وي تل روزګـــار د حـــرامي
د دوکـــې وي هر اقـــرار د حـــرامي
په درواغـــو وي ټينګار د حـــرامي
بې حـــيـــا بې ادب چار د حـــرامي
ستـرګـې ځـيـرې ترڅـتـار د حرامي[1]

۱- حتار: دمقعد کړی.

دا گـرد عـمـر وي داغـدار د حـرامي
وي نـاوړه ابتـکـار د حـــــرامـي

۷- موازنه (پرتلیز تول)

د دوه فاصلو په وزن کې یووالی او په قافیو کې توپیر موازنه بلل کېږي.

لکه: اسلام ومنئ، احسان مه هېروئ.

دلته «اسلام» او «احسان» په وزن کې یو شان دي خو په قافیه کې بدل دي.

۸- ترصیع

د وزن یووالی او د وروستۍ برخې یووالی یا نږدې والی ترصیع بلل کېږي.

لکه: لوګري کښتونه ربېي او ملګري حسدونه ربېي.

دلته «لوګري» او «ملګري» کې او «کښتونه» او «حسدونه» کې ترصیع ده.

۹- لزوم مالا یلزم

لزوم مالا یلزم (د هغه څه لازم گڼل چې لازم نه وي) دې ته ویل کېږي چې په شعر یا نثر کې لیکوال په ځان داسې څه لازم وګڼي چې اړتیا ورته نه وي خو

که بې تکلفه وي نو ښکلا ګڼل کېږي. لکه ځينې د قافيې پر «روي» توري سربېره نور هم يو شان راوړي، ځينې داسې شعر وايي چې هر بيت په کوم توري پېل شوی وي په هماغه توري ختمېږي، ځينې داسې شعر وايي چې يو بيت په کوم توري ختم شي د بل بيت په هماغه توري پيل کېږي يا داسې نور چې د ځينو بېلګې يې دا دي:

۱۰ - دوه اړخيز

دا هغه صنعت دی چې د بيت پيل او پای په يوه توري وي لکه:

تا چې روږدی کړ خپل ځان په ښه عادت
نو حاصل دی کړ بې شکه سعادت
تل د دوه وومنځ کې خېر او سوله غواړه
شه منځګړی د اخلاص او ديانت
تلاوت کوه په مينه د قرآن
سخاوت کوه هر کله په کثرت

دلته د هر بيت په پيل او پای کې د «ت» توری دی.

۱۱- واز

کله شاعر دا التزام کوي چې په ټول شعر کې شفوي (د شونډو) توري نه وي چې مونږ يې «واز» بولو. بېلګه يې دا ده:

هغه چا چې کړی کار د عدالت
تل ياديږي د هغه دا لياقت
عدل ښه دی د هر چا سره چې کړه شي
د عادل عدل ګڼه شي د رايت
چې له عدل نه انکار کړي انسان نه دی
عدل هر کله دی ښه انسانيت
سياست کې عدالت ښه سعادت دی
عادل هر کله لايق د سيادت
هر قاضي چې عدل نه کړي غټ جاهل دی
عدالت کې څرګنديږي ديانت
عدل هر چار کې هر چا لره ښادي ده
عدل دی ديانتدار سره زينت

۱۲- لغړ (غير منقوطه)

کله شاعر دا التزام کوي چې ټول شعر کې د ټکو والا توري نه راوړي او مونږ يې په لغړ نوموو. لکه:

علم حلم او عمل سره همکار کړه
حسد مه کړه هر مهال د عدل کار کړه

و هر دول هم الم لره دوا ده
د اسلام عمل هر کار او هر کردار کړه

د الله او د رسول لاره ده سمه
ګمراهي سره همدا همدم سهار کړه

يا:

سم کړه کردار، مکړه وسواس
وکړه چوار، د لوړ احساس
عدل کوه، د هر مهال
مکړه دعوه، د هر کمال

۱۳- قبیح او ملیح (برگ)

قبیح او ملیح هغه شعر دی چې یو نیم بیتی یې ډېر ناوړه او د کنځلو په څېر وي او بل نیم بیتی دومره ښه وي چې د لومړي نیم بیتي معنا هم ورسره سمه شي. بېلگه یې دا ده:

ستا د مور سره یې وکړم
ښه نېکي او احسانونه

نورې ډېرې بېلگې لري چې لیکل یې مناسب نه گڼم.

۱٤- پوخلی (منقوطه)

هغه شعر چې ټول توري یې د ټکو والا وي «پوخلی» بلل کېږي لکه:

جبین چې تیټ شي
غېږ یې تېتېږي
ښې یې شي شخې
غېږ یې تښتېږي

یا لکه:

چې بخت يې تت شي ښې چينې تپې شي
نغښتې يې نخښې پښتنې پټې شي

۱۵- پاسنی (فوقانيه)

هغه شعر چې د لاندې ټکو والا توري پکی نه وي او ټول يا اکثر يې د پاسنيو ټکو والا توري وي «فوقانيه» بلل کيږي چې مونږ يې «پاسنی» بولو. لکه:

دا ځـه رنګه ناتار شـو
ژړا مـو انتظار شـو
د أمـن لاره ورکـه
ژوندون مو ټول انګار شو
سـودا مـو ګـډه وډه
د ظلم مـو روزګـار شـو
دردونـه کـړاوونـه
خطا راځـخـه وار شـو

۱۶- لاندینی (تحتانیه)

هغه شعر چې د پاسه ټکو والا توري و نه لري او ټول یا اکثر توري یې د لاندینیو ټکو والا وي «تحتانیه» بلل کېږي چې مونږ یې «لاندینی» بولو. لکه:

دا ولې یوې وسه
دا ولې یو برباد
بې سوچه بې باکي ده
هېر کړي مو امجاد
له کوره هم بې کوره
یو لیري له هېواد
احساس راسره کم دی
یو ځکه نا مراد

۱۷ - تضمين

په شعر کې د بل شاعر کلام راوړل، حواله ورکول او ورته اشاره کول تضمين بلل کيږي. لکه:

چې خوشحال يې وه په ننګ تړلې توره
زه هماغه ننګيالی پښتون افغان يم

په دی شعر کې د خوشحال ختک دې شعر ته اشاره ده چې:

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګيالی د زمانې خوشحال ختک يم

۱۸ - ذوالقافيتين (دوه قافيېز)

هغه شعر چې دوه قافيې ولري ذوالقافيتين (دوه قافيېز) بلل کيږي لکه:

د سيالانو په مخ پورې د غدار در
غلامی نه به تل تيټ وي شرمسار سر

د خوښی او سرلوری ژوند يې نصيب وي
له فساد څخه چې ولري کنار نر

هېڅ یې بوله په تولنه کې منفور دی
چا چې وکتمل په ظلم او ازار زر

د هغه بزگر مېوې غلې وي دېرې
چې په مځکه باندې کړي د ابتکار کر

د مظلوم او د یتیم په مخ چې بند وي
دی ضرور د ماتولو سزاوار ور

چې د ژوند موخه یې کور کالي ډوډۍ وي
په موگي کتې وښو کړي افتخار خر

۱۹- ذوالقوافي (باراني)

ذوالقوافي هغه شعر دی چې له دوه وو څخه زیاتې قافیې ولري چې مونږ یې «باراني» بولو ځکه چې د قافیو باران پکښې وي او که د قافیو تر منځ ردیفونه هم ولري نو بیا «ذوالقوافي مع الحواجب» بلل کېږي. بېلگه یې دا ده:

چا د شرم ورکې د لیلا نه جلباب لرې کړ
چا د ژوند سفر کې له حیا نه شباب لرې کړ
ورک شو خوشامندونه اثر یې په خبرو کې
دې ملا منبر کې د وینانه عتاب لرې کړ

هله را معلوم شوې چې احساس کې د غدغه لرې
تا چې په شجر کې د بورا نه ګلاب لرې کړ
څرک د پېغمبر باندې نرۍ تو له روښانه شوه
رب د مکې غر کې د حرا نه تناب لرې کړ
هجر کې یو کیف دی چې په وصل کې یې نه وینم
ما چې خپل نظر کې د ښکلا نه حجاب لرې کړ

په دې شعر کې درې قافیې دي چې د اولې مصراعې د «ور»، «لیلا» او «جلباب» سره یو شان دي.

د ذوالقوافي بل ډول داسې وي چې یوه قافیه په اخر کې درې ځل غبرګه شوې وي لکه:

نه منل مو د ملا ملا ملا
شو هر څه راته بلا بلا بلا
عداوت او شقاوت مو شو نصیب
تولې مینې شوې جلا جلا جلا
بې تدبیره حرکت مو چې کاوه
اوس پیدا شو له خلا خلا خلا
را بیدار شئ چې شو تیر هغه شو هیر
راځئ اوس وکړو سلا سلا سلا

وران تیاتوبې نن ودان کــړو په همت
په خـدمت يې کـړو ځـلا ځـلا ځـلا

۲۰- تکرار (غبرگون)

په يوه نيم بيتي کې د قافيې غبرگون «تکرار» بلل کېږي. لکه:

نازولي کــې چې نه وي دافـتــاب تاب
مـېره نه دی کـه پرې راشي د شـبـاب باب

د تقليـد پر دې په سـترگو د جـمود مـود
قـيـاسي ابليس و نه کړ د سـجـود جـود

۲۱- سوال او ځواب

کوم شعر کې چې د دوه تنو مناقشه، مکالمه، مناظره او يو تر بله خبرې وي سوال او ځواب بلل کېږي. بېلگې يې په لاندې توگه دي:

(۱)

خلکو لږ غـرور شئ زه او دی په جنگ يو
هـيڅ يـو تـر بلـه قناعـت نه کــــړو
نه يو ځای کـېږو سره څنگ په څنگ يو
خـپلـو منځـو کـې رفـاقت نه کـړو

***

زه وایم ستر قدرت د یو الله دی
دی وایي روس او امریکا ورسره
زه وایم هر څه کې واکمن هغه دی
دی وایي جاریې شم بابا ورسره

***

زه وایم پرېږده چې عالم پوهوم
دی وایي مه کوه ناپوهه ښه دي
زه روح ناروغ ته دوا ورکوم
دی وایي پام کوه ناروغه ښه دي

***

زه تول جهان متبعین خوښوم
دی یې ړانده مقلدین خوښوي
زه تورته نه گورمه سپین خوښوم
دی بې تمیزه گډ رنگین خوښوي

***

زه مړه سنت ژوندي کول غواړمه
دی وایي پرېږده سر پرې مه خوږوه

زه په توحيد قربانېدل غواړمه
دی وايي خپله زندگي جوړوه

***

اوس د انصاف فېصله تاسو وکړئ
چې زه په حقه يم که دا په حقه
ښه فکر و سوچ په دې صفاتو وکړئ
چې دا مسلک به وي د چا په حقه

***

مسلم دوست څه بې انصافي نه غواړي
د چا په حق کې بې باکي نه غواړي

يا دا:

(۲)

زوی: څنگه دې رنگ زېړ دی پلاره چا څخه خفه يې ته
ولې په غوسه يې ته
پلار: رنگ مې ځکه زېړ دی زويه ته څخه خفه يمه
ځکه په غوسه يمه

تر پايه پورې اوږد سوال او ځواب دی[۱].

يا دا:

۱- د حق گونگسی: ٦۰.

(۳)

ویل یې اختر دی توکړ راوړه چې جامې وګنډو
ما ویل هغه اختر لا نه دی نن غمونه ګنډو

۲۲ - مربع (څلکوری)

دا هغه دوه بېتونه یا څلور نیم بیتي دي چې که هر نیم بیتی په څلورو کورونو وویشل شي، شپاړس (۱٦) کورونه کېږي که د دې شپاړسو کورونو هريو له ښي خوانه ولولې او که له پاسه نه يې د ښکته په لور ولولې يو ډول دوه بيتونه يا څلور مسرې لوستل کېږي.

بېلګه يې دا ده:

	(٤)	(۳)	(۲)	(۱)
(۱) ->	اور دی	د مینې	په زړه کې	د چا
(۲) ->	نسکور دی	جام یې	غم دی	په زړه کې
(۳) ->	پېغور دی	تش دی	جام یې	د مینې
(٤) ->	نور دی	پېغور دی	نسکور دی	اور دی

۲۳- تلمیح

په یوه شعر کې د دوه وو یا ډېرو ژبو راوړل تلمیع بلل کېږي. لکه د میرزا حنان بارکزي دا مناجات:

إلهي د هر چا قاضي الحاجات یې
په قضا په کرم حل المشکلات یې

نا امیدي ده ستا له دره څخه کفر
د هر چا د غم کافي المهمات یې

ته ارحم الراحمین یې رحم وکړه
عفوه کړونی د همه و خطایات یې

څه قدرت لرم چې پورته کښته وایم
ته خالق د اوو مځکو سماوات یې

بې بدی بل عمل نه راڅخه کېږي
ته خبر په واړو سر و خفیات یې

خپل حاجت زه له تا غواړم ذوالجلاله
دا په دا چې ته مجیب الدعوات یې

ستا له دره هیڅ سړی نا امېد نه ځي
زه هم نه ځم ته واهب العطایات یې
کار زما غریب په خپل فضل پوره کړه
لاس مې ونیسه رفیع الدرجات یې

(ترپایه)

۲٤ - توشیح

توشیح هغه شعر ته ویل کېږي چې د بیتونو یا د لومړیو مسرو د سر توري راټول او سره یو ځای کړې نو د هغې نه یو بیت، یو مسره، کوم نوم او یا جمله جوړه شي. لکه:

۱/م مولود چې په مکه کې هویدا شو محمد
تیار و د جهالت لره سبا شو محمد

۲/ح حرانه را څرگنده شوه سپوږمۍ د رحمتونو
تروږمۍ د فسادونو ته رڼا شو محمد

۳/م مظلوم کره خوښي شوه د یتیم اوښکې شوې وچې
سمون لره، بدلون لره پیدا شو محمد

٤/د د ظلم غلبې وې د ستم توري پردې وې
تورتم د گمراهۍ ته رهنما شو محمد

۵/ر رحمت شو بې توپیره برابر گرد دې نړۍ ته
انسان لپاره زېری په ریښتیا شو محمد

۶/س سود و نه وو ظلمونه وو نړۍ ټوله بېماره
ذې گرد و کړاوونو ته دوا شو محمد

۷/و وروري او همدردي او عدالت وو نړېدلي
دې لوړو ارزښتونو ته ځلا شو محمد

۸/ل لمسون ؤ بې باکي وه بې لاري حق تلفي وه
دې ټولو بد رنگیو ته ښکلا شو محمد

۹/ا الفت شو محبت شو لیاقت شو صداقت شو
بېمارو پرگنو ته مسیحا شو محمد

۱۰/ل له ټولو خطرونو بې پروا عالي جرأت ؤ
په بدر او أحُد کې برملا شو محمد

۱۱/ل لا ربنود و پېغمبر ؤ همېشه د حق په خوا ؤ
له ټولو برباديو نه جلا شو محمد

۱۲/هـ هلاک به مسلم دوسته مخالف د محمد وي
هر چا لره قدوه او مقتدا شو محمد
صلی الله علیه و سلم

د دې شعر د هر بیت د اول نیم بیتي د سر توري چې یو ځای کړې نو «محمد رسول الله» ترې جوړېږي. یا د «غندنه» تر عنوان لاندې شعر وگوری

هغه هم د توشيح د صنعت په دود ليکل شوی دی.

د شعر د يوه بيت ويش

څرنګه چې راتلونکي ځينې عنوانونه د شعر د بيت ويش پورې اړه لري نو بايد ويې پېژنو. د شعر هر بيت دوه مسرې (مصراعې) يا نيم بيتي لري چې دواړه د شعر په دود داسې ويشل کېږي:

هر بيت پنځه برخې لري:

۱- صدر.

۲- عروض.

۳- ابتدا.

٤- عجز.

٥- حشو.

۱- صدر: د لومړي نيم بيتي لومړۍ برخې ته ويل کېږي.

۲- عروض: د لومړي نيم بيتي وروستۍ برخې ته ويل کېږي.

۳- ابتدا: د دوهم نيم بيتي لومړۍ برخې ته ويل کېږي.

٤- عجز: د دوهم نيم بيتي وروستۍ برخې ته ويل کېږي.

٥- حشو: د دواړو نيم بيتيو منځنيو برخو ته ويل کېږي.

لکه:

۱- راځئ	چې یو شو افغانانو	ورونو
صدر	حشو	عروض
۲- وکړو	په مینه افغاني	تفاهم
ابتدا	حشو	عجز

۲۵- رد العجز

د غبرګون، تجنیس، اشتقاق او مشابه اشتقاق په حیث چې د دوهم نیم بیتي وروستۍ برخه (عجز) د بیت د نورو څلورو برخو نه په هره یوه کې تکرار شي «رد العجز» بلل کیږي او دا په څلور ډوله دی:

۱- رد العجز علی الصدر.

۲- رد العجز علی العروض.

۳- رد العجز علی الإبتداء.

٤- رد العجز علی الحشو.

او هریو یې بیا په څلور ډوله دی:

۱- د غبرګون په ډول.

۲- د تجنیس په ډول.

۳- د اشتقاق په ډول.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول.

چې په دې ترتيب د «رد العجز» ډولونه (۱٦) شپاړس کېږي او رد العجز على الحشو دواړو نيم بيتيو کې کېږي چې څلور ورسره نور زياتېږي او د رد العجز ټول ډولونه (۲۰) شلو ته رسېږي چې تفصيل يې په دې ډول دی:

رد العجز على الصدر (په سيني د لنډې غبرگون)

عجز د عجېزې نه دی او عجيزه لنډې (د ملا لاندينی اخري برخې) ته ويل کېږي او صدر سينې او لومړی برخې ته ويل کېږي، په شعري اصطلاح کې عجز او صدر مخکې وپېژندل شول.

رد العجز على الصدر دې ته ويل کېږي چې د شعر د لومړی مصراعې (مسرې) لومړی برخه د دوهمې مصراعې وروستی برخې سره په لاندې څلورو ډولونو يو شان راشي:

۱- د غبرگون په ډول لکه:

ژوندی مـــړ دی هغـــه څـــوک

چې يـاد نـه شي مـــــــړ ژونـدی

دلتـه اول ژوندی او دوهم ژوندی په لفظ او معنا کې يو دي او يو د بيت په سر او بل په اخر کې راغلي دي.

۲- د تجنیس په ډول لکه:

ډنګر شه دی نه چاغ شوی په حرام

حرام خور وي همېشه لکه ډنګر

دلته اول ډنګر د خوار په معنا دی او دوهم ډنګر د څاروي په معنا او یو د
بیت په سر او بل په اخر کې راغلي دي.

۳- د اشتقاق په ډول لکه:

شرافت په همدردۍ وي د انسان

په ټولنه کې خواخوږی وي شریف

دلته شرافت او شریف د یوه اشتقاق اړیکي لري خو یو مصدر دی او بل
سم فاعل دی او د بیت په سر او اخر کې راغلي دي.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول لکه:

زمانه د هغه چا ده

چې وي مخکې څوک زمانه

دلته اول «زمانه» یوه کلمه ده، د وخت په معنا ده او دوهمه «زمانه» دوه
کلمې دی «زما» او «نه» یعني «زما څخه» دواړه سره ورته دي او یوه په صدر
و بله په عجز کې راغلي دي.

رد العجز على العروض

(په څنډې د لنډې غبرگون)

عجز او عروض مو مخکې وپېژندل او رد العجز على العروض دې ته ويل کېږي چې د لومړۍ مصراعې وروستۍ برخه د دوهمې مسرې وروستۍ برخې سره په لاندې څلورو ډولونو يو شان وي:

۱- د غبرگون په ډول لکه:

کـېمرود تصور کې تصويرونه جوړوم
نړۍ ته نـن بدل غـونـدې رنگونه جوړوم

جوړوم په عروض او عجز کې غبر گ شوي دي.

۲- د تجنيس په ډول لکه:

د جنت او د هغـه مـخکې مـوره ده
چې له حـرصـه يې حـرامـونه مـوره ده

دلتـه د اولې مـصراعـې «مـوره» د مـخکې جگه مـوره ده او د دوهمې مصراعې په عجز کې «مۆره» د گېډې درد (پيـنغ) دی.

۳- د اشتقاق په ډول لکه:

خپل پردی به برابر گڼي منصف
د بل حق کې بې باکي نه دی انصاف

دلته منصف او انصاف په اشتقاق کې سره شريک دي او يو په عروض کې او بل په عجز کې راغلي دي.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول لکه:

چې پېدا شوې نا خبر سبا بېگانه
اوس نو ولې له الله شوې بېگانه

دلته يو «بېگانه» په عروض کې او بل په عجز کې راغلي دي او په اشتقاق کې سره ورته ښکاري خو د واړه جلا معنا لري اول دوه کلمې دی «بېگا» او «نه» يعنې «له بېگا څخه» او دوهم يوه کلمه ده چې «بېگانه» پردي او نابلد ته ويل کېږي.

رد العجز على الإبتداء

(په پیل د لنډې غبرگون)

مخکې مو عجز او ابتدا پېژندلي دي؛ رد العجز على الإبتدا دې ته ويل کېږي چې د دوهمې مسرې لومړۍ برخه د هغې وروستۍ سره په لاندې څلورو ډولونو يو شان وي:

۱- د غبرگون په ډول لکه:

کنځلمــــاره ژبــه وي ترخــــه
خــوږه ژبـه پـه هر وخت کــې وي خـــوږه

دلته په ابتدا او عجز دواړو کې خوږه په يوه لفظ او معنا غبرگه شوې ده.

۲- د تجنيس په ډول لکه:

مېړني د ننگ مېدان ته په خوښۍ ځي
سـرکـې ځي هغـه چې ولري افـغـان سـر

دلتـه پــه ابتدا کې سـر د مخکې پــه معنا دی او په عجز کې د بدن د سر په معنا دی.

۳- د اشتقاق په ډول لکه:

له دې ډېرو امــيــرانو مـــې تويـه
خــلافت لپـــاره يو وي خليــفـــه

دلته خلافت او خليفه په اشتقاق کې سره شريک دي؛ يو په ابتدا او بل په عجز کې راغلي دي.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول لکه:

خــپل وطن چې ورانوې د بل پـه لمســه
غــلامي دې مـبـارک شـه ای غليـمــه

دلته «غلامي» او غليمه» په اشتقاق کې سره مشابه ښکاري او دي جلا.

رد العجز علی الحشو

(په ډکون د لنډې غبرگون)

عجز او حشو مو مخکې وپېژندل؛ رد العجز علی الحشو دې ته ویل کېږي چې د واړو مسرو نه د کومې منځنۍ برخه د دوهمې وروستۍ سره په لاندې څلورو ډولونو یو شان وي:

۱- د غبرگون په ډول:

الف- د اولې مصراعې د حشوې سره د عجز غبرگون لکه:

ځوان هغه چې په ازمېښت کې بریالی شي
شکر دا چې بریالی شوم په ازمېښت کې

دلته «ازمېښت کې» د اولې مصراعې په حشوې کې د بیت د عجز سره غبرگه شوې ده.

ب- د دوهمې مصراعې د حشوې سره د عجز غبرگون لکه:

چې قدم اخلي متین په دیانت
تل کوي به پرمختگ کې پرمختگ

دلته «پرمختګ» د ودهمې مصراعې په حشوې او عجز کې سره غبرګ شوي دي.

۲- د تجنیس په ډول:

الف- د اولې مصراعې د حشوې سره د عجز تجنیس لکه:

مېړني توره په لاس مېدان ته وځي
کړي د ننګ او د ایمان لپاره توره

دلته په اولې مصراعې کې توره د اوسپنې توره ده او عجز کې توره د مړانې، غیرت او فتحې په معنا ده.

ب- د دوهمې مصراعې د حشوې سره د عجز تجنیس لکه:

تر هغه به لانړۍ کې، څوک ظالم وي او أظلم
چې د پلار سر يې قلم کړي، زوی نه وايې خلې قلم

دلته د دوهمې مصراعې په حشوې کې قلم د غوڅ په معنا دی او په عجز کې د لیکلو قلم دی.

۳- د اشتقاق په ډول:

الف- په اشتقاق کې د اولې مصراعې د حشوې سره د عجز ګډون لکه:

د ظاهر دین له باطنه سره یو کړه
چې د دې دواړو یووالی دینداري ده

دلته دین او دینداري په اشتقاق کې سره شریک دي او په حشوې او عجز

کې يو ځای راغلي دي.

ب- په اشتقاق کې د دوهمې مصراعې د حشوې او عجز ګډون لکه:

دا د پښتو او د اسلام دښمنان
غواړي پښتون نه شي جلا پښتو

دلته «پښتون» او «پښتو» په اشتقاق کې سره ګډ دي او د دوهمې مصراعې په حشوې او عجز کې راغلي دي.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول:

الف- د اولې مصراعې د حشوې او عجز ګډون لکه:

مړانه مو د تورو شوه ښکاره نړۍ ته
تا توبې نن ودان کړو په کتاب قلم او تورو

دلته په اولې مصراعې کې د «تورو» نه مطلب د جنګ توري دي چې په ځرګند واو دي او د عجز د «تورو» نه مطلب حروف دي چې په اوږد واو دي.

ب- د دوهمې مصراعې د حشوې او عجز ګډون لکه:

راځئ چې د ورورۍ خبرې ښې وکړو او سپينې
اباده کړو دا مينه مونږ په سولې او په مينې

دلته د دوهمې مصراعې په حشوې او عجز کې «مېنه» کور دی او «مينه» محبت دی چې دواړه سره ورته ښکاري خو اشتقاق کې سره جلا دي.

۲۶- مالا يستحيل بالإنعكاس

(هغه چې نه چپه کېږي)

دا د مقلوب مستوي جناس غوندې دی چې داسې الفاظ راوړل شي چې له ښي او چپې خوا يو ډول لوستل کېږي. لکه:

ننگ او غېرت مې لا تت شوي نه دي
د وطن درد مې زړه کې ځريکې وهي

دلته «تت» او «درد» د ښي او چپ لورنه يو ډول لوستل کېږي.

۲۷- موار به

موار به دې ته ويل کېږي چې شاعر داسې لفظونه راوړي چې د تورو يا ټکو په کمولو يا زياتولو معنا بدله کړي او د مؤاخذې نه. بچ شي يا د اصلاح او يا د بل کوم مقصد لپاره دا کار وکړي. لکه:

ما يو پاړ کی داسې ويلای ؤ:

نشـــتــه څـــه په کـــور د پښـــتنو د تکلف په نوم
تـش يوه ډالی له مــــينـې د کـــــه ولوله لري
رنگ يې د اخــلاص په هر کلي کـې خـپـره تنده ده
وس.کـې يو سـوکړ ک او د ترخـو چايو پيـالـه لري

دلته د اول بيت د دوهمې مصراعې په سر کې «تش» د «فقط» په معنا راغلی ؤ چې ډېرو لوستونکيو ترې اسمي معنا أخيسته چې د «ډک» ضد ده او ځينو ډالی صفت گڼلو نو له همدې أمله يې معنا بدلېده او ښه نه برېښېده نو ما د «تش» د «ت» او «ش» ټکي وغورځول او «ت» نه مې «ب» جوړه کړه نو «تش» نه «بس» جوړ شو او د مؤاخذې او بدلو، لوستو نه بچ شو بيا هر چا صحيح لوسته نو داسې شو:

نشـــتــه څـــه په کـــور د پښـــتنو د تکلف پـه نوم
بـس يوه ډالی لـه مــــينـې ډ کـــــه ولوله لري
(ترپايه)

۲۸- إطراد

په شعر کې د چا نوم او د هغه د پلار او نيکه نوم بې تکلفه په ترتيب راوړل اطراد بلل کېږي. لکه:

د سخا په کار کې تېز لکه درياب دی
سالم زوی د عبدالله زوی د ګلاب دی

۲۹- تسميط (پېيل)

تسميط دې ته ويل کېږي چې شاعر يو بيت په څلورو برخو ووېشي: درې برخې يوه سجعه وي او قافيه بله سجعه وي. لکه:

روان په سمه لار، د علم طلبګار، د بدونه بې زار، رېښتونی مسلمان
حاصل دی شه مراد، ورورې او اتحاد، دښمن سره جهاد، ځان پوه کړه په قرآن

۳۰- انسجام او سهولت (اسان او بدل)

انسجام يا سهولت د الفاظو او معانيو اسانۍ او ښه تناسب ته ويل کېږي.

لکه د عبدالرحمن بابا دا شعر:

په ښه خوي له بدخواهانو بې پروا يم
په نرمۍ لکه اوبه د اور سزايم

وهر چاته په خپل شکل څرګندېږم
آينې غوندې بې روي و بې ريايم

۳۱- إکتفاء (بسنه)

«اکتفاء» دې ته ویل کېږي چې شاعر د یوه بیت نه داسې لفظ وغورځوي چې د بیت د نورو الفاظو او چلښت نه څرګندېږي او عقل پرې دلالت کوي لکه:

پوچ ویل او سپک ویل احمق کوي
ژبه هغه ژبه چې د حق کوي

دلته د دوهم نیم بیتي نه د «وینا» کلمه غورځېدلې ده چې په اصل کې داسې دی:

ژبه هغه ژبه چې د حق کوي وینا

د شعري ضرورت له أمله د «وینا» کلمه وغورځېده عقل او چلښت په دې دلالت کوي چې دا کلمه حذف شوې ده.

۲- معنوي ښکلاوې (صنایع)

۱- توریه

«توریه» مصدر دی په لغت کې پټولو ته ویل کېږي او په اصطلاح کې توریه دې ته ویل کېږي چې څوک په خبرو کې داسې کلمه راوړي چې دوه معنا وې ولري: یوه نږدې وي او د لفظ نه هم څرګنده وي خو دا معنا د متکلم مراد نه

وي؛ بله معنا ليرې وي او لفظي دلالت يې هم پټ وي خو د متکلم مراد وي. نو اورېدونکی دا ګومان وکړي چې د متکلم مراد هغه نږدې معنا ده، خو داسې باريکه قرينه وي چې ذهين او تيز اندی په دې پوهېږي چې د متکلم مراد هغه ليرې معنا ده.

د توريې ډولونه

توريه په څلور ډوله ده:

۱- مجرده.

۲- مرشحه.

۳- مبينه.

٤- مهيأه.

الف- مجرده (لغړه) توريه

دا هغه توريه ده چې يوې خوا (نږدې يا ليرى معنا) ته هم څه قرينه نه وي لکه:

غـــمـــونه ډېر دي هم دردونه ډېر دي
خـــو اوسني غـــمـــونه هېـــرېږي

دلته غمونه ډېر دي او قرينه يوې خواته هم نشته خود شاعر د حال، سياق او سباق او تاريخ نه ثرګندېدای شي چې د مينې يادوي او که نور.

ب- مرشحه (ځواکمنه) توريه

دا هغه توريه ده چې قرينه د نږدې معنا خواته وي خو د متکلم مراد لېرې معنا وي. لکه: نا اشنا سړي ته څوک وښايې چې دا زما ورور دی، دلته ذهن ته د نسب ورورولي راځي چې نږدې معنا ده خود متکلم مراد د دين ورور ولي وي چې لېرې معنا ده.

ج- مبينه (ثرګنده) توريه

دا هغه توريه ده چې قرينه د ليرې معنا خواته وي او د متکلم مراد هم ليرې معناوي. لکه:

زمـا دا زړه تـباهـوبـی هـم وګوری
لږ خو يې وپوښتی، پرې څه تېرېږي

دلته د زړه نږدې معنا هغه زړه دی چې د غوښې دی او په سينه کې دی خو د شاعر مراد افغانستان دی ځکه چې افغانستان علامه اقبال د اسيا زړه بللی دی او دا لېرې معنا ده خو تباهوبی کلمه او د افغانستان اوسنی دردناک حالت

هغه قرينې دي چې د ادبي ذوق څښتن پرې پوهېږي چې د زړه نه د شاعر مراد افغانستان دی.

د- مهيأه (تياره) توريه

دا هغه توريه ده چې مخکې يا وروسته ورسره داسې لفظ وي چې توريه ترې برېښي؛ که هغه لفظ وغورځېږي بيا توريه نه څرګندېږي.

لکه يو سړی د ليرې ځای نه کندهار ته روان وي او څوک يې وپوښتي چې چېرته ځې؟ هغه ووايي: د انارو ښار ته ځم. نو د ښار نږدې معنا نږدې ښار دی خو د انارو قيد داسې قرينه ده چې دا ترې څرګندېږي چې د متکلم مراد د کندهار ښار دی ځکه چې کندهار په انارو شهرت لري.

۲- استخدام

«استخدام» دې ته ويل کېږي چې په خبرو کې داسې لفظ راوړل شي چې دوه معنا وې ولري اول ترې يوه معنا واخيستل شي او بيا داسې څه ضمير، اشاره او قرينه راوړل شي چې دوهمه معنا هم ترې واخيستل شي لکه:

وايي ږ نګريمه څربېږمه نه
وايم پټمي ته دې بوزم په ديکو

دلته اول نیم بیتي کې ډنګر د خوار په معنا دی او دوهم کې د طنز په ډول دغه حیوان صفته انسان نه په هماغه اشارې او قرینې ځناور ډنګر اخیستل شوی دی.

۳- افتنان

«افتنان» دې ته ویل کېږي چې دوه مختلف فنونه سره یوځای راوړي لکه مدحه او هجوه، تعزیت او مبارکي، رټنه او شاباسی او داسې نور لکه:

په قربانیو دې رحمت وایمه
په خیانتونو دې لعنت وایمه

٤- استطراد

«استطراد» دې ته ویل کېږي چې متکلم یوه موضوع پیل کړي وي له هغې نه بلې ته ووځي خود دواړو موضوع ګانو ترمنځ څه مناسبت وي بیا بیرته اولې موضوع ته راوګرځي او خبره پرې پوره کړي. لکه:

میړني د جنګ میدان ته په خوښۍ ځي
سر کې ځي هغه چې ولري افغان سر
زلفې ډول او سینګار د نجونو بویه
شخ له ننګه زیږ په زغرو وي د ځوان سر

٥ - مقابله

« مقابله » دې ته ويل کېږي چې دوه يا ډېر لفظونه ياد شي بيا د هغې په ترتيب د هغې په عکس او خلاف د مقابلو معناوو الفاظ راوړل شي. لکه:

صداقت او امانت کې مروت وي
په دروغو او خيانت کې رذالت وي

٦ - طباق

« طباق » په لغت کې جوختولو او پيوستولو ته ويل کېږي چې « ايهام التضاد » هم بلل کېږي په اصطلاح کې په يوه ځای د دوه مقابلو لفظونو راوړلو ته طباق ويل کېږي. لکه:

که ژړا که مو خندا ده
که مو درد که مو دوا ده
ټول شريک دي واړه يو يو
که خوښي که واويلا ده

دلته « ژړا او خندا » ، « درد او دوا » او « خوښي او واويلا » يو د بل خلاف

او مقابل دي.

۷- إرصاد

«ارصاد» دې ته ویل کېږي چې دیوې فقرې یا دیوې قافیې نه مخکې داسې لفظ راوړل شي چې وروستنۍ فقره یا قافیه ترې څرګندېږي خو د مخکنیو فقرو یا قافیو تسلسل به معلوم وي لکه:

په درملو بـه ستـون نه شي
چې نیـولی اجل څوک وي

په دې شعر کې مخکې را روانې قافیې: ابخل، غل، احول، ارذل او مل دي، که دا بیت څوک داسې ووايي:

په درملو به ستـون نه شي
چې نیـولی... څـوک وي

نو مخکې قافیې چې چاته معلومې وي د دې بیت خالي ځای په «اجل» ډکوي چې د مخکې عبارت نه څرګندېږي.

۸- مراعاة النظير

د «مراعاة النظير» نور نومونه هم شته لکه: تناسب، توفيق، ائتلاف، تلفيق او ايهام التناسب. مراعات النظير دې ته ويل کېږي چې دوه يا ډېر داسې لفظونه سره يو ځای کړې چې تضاد، ونه لري بلکه سره ورته وي او يا څه مناسبت سره ولري. لکه:

اوربدل او ليدل، ويل او کول سره توپير لري.

مرعاة النظير دا هم دی چې د يو کلام پيل او پای سره ورته وي لکه: مسلمانان سره ورونه دي بايد چې يو تر بله اتفاق اتحاد، همدردي او تعاون ولري او دا ځکه چې د يوه دين تابع دي. دې ډول ته «تشابه الاطراف» هم ويل کېږي.

۹- عقلي استدلال

کلامي او عقلي استدلال دې ته ويل کېږي چې په خبرو کې سريزه کېښودل شي او هغه د پايلې لپاره داسې غوښ دليل شي چې انکار ترې نه شي کېدای لکه:

د گردې نړۍ هريو څيز جلا ځانگړتيا وې لري چې د نورو سره يې توپير څرگندوي، نو د دې لپاره چې يو شی ښه وپېژنو او د نورو سره يې توپير وکړو بايد ځانگړتيا وې يې مشخصې او وپېژنو.

۱۰- إدماج

ادماج دې ته ويل کېږي چې خبره د يوې معنا لپاره پېل شوې وي خو په ترڅ کې يې يوه بله معنا هم پرته وي. لکه:

د اسلام پر دين گروهمن
زه پښتون يمه هوډمن
مال او سر به پرې ښندم
پرې به يون کړمه پتمن

دلته د پخې عقيدې خبره ده او د پښتون څخه د ژبې او غيرت دواړه معنا وې اخيستل کېږي.

۱۱ - حسن التعليل

حسن التعليل دې ته ويل کېږي چې اديب د مدعا لپاره د هغې معروف او مشهور لامل را نه وړي بلکه يو بل داسې باريک ادبي لامل راوړي چې د اديب په باريکپوهنې، ذهانت او ذکاوت دلالت کوي. لکه:

په فطرت کې اند په خپله ژبه کېږي
زه به تل د خپلې ژبې ترجمان يم
د قرآن پوهه په خپله ژبه ښه شي
زه پښتو ته ژباړونکی د قرآن يم

دلته په خپله ژبه کې فکر کول او قرآن پوهنه د حسن التعليل څخه دي.

۱۲ - مشاکله

د مشاکلې ښکلا دې ته ويل کېږي چې د څه ملګرتيا له امله ديوه لفظ سره داسې معنا ياده شي چې په عامو وختونو کې ورسره نه لګېږي. لکه:

ويل يې اختر دی تو کر راوړه چې جامې وګنډو
ما ويل هغه اختر لا نشته نن غمونه ګنډو

دلته د غمونو ګنډل په عامو خبرو کې نه ویل کیږي خو د جامو ګنډلو له امله د غم په وخت کې ویل شوي دي.

۱۳ - تجرید

د تجرید ښکلا دې ته ویل کیږي چې د یوه موصوف د صفت نه د مبالغې په توګه د هغه په څېر بل موصوف را اوباسي. لکه یو څوک د ښه دوست د دوستۍ په صفت کې ووايي:

هغه داسې خوږ، مخلص او همدرد دوست دی چې د هغه د دوستۍ له امله به نور ډېر کرد دوستان پېدا کړې.

۱٤ - لف او نشر (نغښتل او شیندل)

لف په لغت کې رانغښتلو ته ویل کیږي او نشر خپرولو او شیندلو ته. او په اصطلاح کې دې ته ویل کیږي چې په خبرو کې اول ګڼ لفظونه راوړل شي بیا په هماغه شمیر نور داسې لفظونه راوړل شي چې د مخکنیو هریوه سره دوروستني یوه اړیکي وي او دا په درې ډوله دی:

الف- مرتب لف او نشر.

ب- غیر مرتب لف او نشر.

ج- معکوس لف او نشر.

الف- مرتب لف او نشر

مرتب لف او نشر دې ته ويل کيږي چې د لومړۍ فقرې د لفظونو په ترتيب د وروستنۍ فقرې لفظونه راوړل شي چې د وروستنۍ فقرې لومړی لفظ د لومړۍ فقرې د لومړي لفظ سره مناسبت ولري دوهم د دوهم او تر اخره همدا ترتيب مراعات شوی وي. لکه:

شپه او ورځ د دې لپاره دي چې پکې ارام او کار وکړو.

په اولې فقرې کې شپه او ورځ راوړل شول او په دوهمې کې ارام او کار ياد شول نو د دوهمې فقرې اول لفظ چې «ارام» دی د اولې فقرې د اول لفظ: «شپې» سره مناسب دی او دوهم لفظ چې «کار» دی د دوهم لفظ: «ورځ» سره مناسب دی.يا لکه: نيک خوی، سخا، مينه، ايمانداري او رښتيا هغه لوړ انساني ارزښتونه دي چې بشري ټولنه جوړوي.

او بد خوی، بخل، کينه، بد ديانتي او دروغ هغه ناوړه کارونه دي چې بشري ټولنه ړنگوي. په دې کې هم د اولې فقرې او دوهمې فقرې متناسبې کلمې يو د بل په ترتيب راغلي دي.

ب- غیر مرتب لف او نشر

غیر مرتب لف او نشر د مرتب په خلاف دی یعنې د اولې فقرې د لفظونو په شمېر د دوهمې فقرې لفظونه هم وي خو د اولې په ترتیب نه وي بلکه ګډوډ وي. لکه مخکنۍ دوهمه بېلګه چې داسې ووایو:

نیک خوي، سخا، مینه، ایمانداري او رېښتیا هغه لوړ انساني ارزښتونه دي چې بشري ټولنه جوړوي. او بخل، کینه، درواغ، بد دیانتی او بد خوی هغه ناوړه کارونه دي چې بشري ټولنه ړنګوي. د دې دواړو فقرو لفظونه په شمېر او مناسبت کې یو کچ دي خو ترتیب کې سره ګډوډ دي.

ج- معکوس لف او نشر

معکوس په لغت کې سرچپه ته ویل کیږي او په اصطلاح کې هغه لف او نشر دی چې د اولې فقرې لفظونو سره مناسب لفظونه په دوهمې فقرې کې د اولې د ترتیب سرچپه راوړې لکه مخکنی مثال چې داسې ووایو:

نیک خوي، سخا، مینه، ایمانداري او رېښتیا هغه لوړ انساني ارزښتونه دي چې بشري ټولنه جوړوي او درواغ، بد دیانتي، کینه، بخل او بد خوي هغه

ناوړه کارونه دي چې بشري ټولنه ړنګوي.

په دې کې د دوهمې فقرې اخري لفظ د لومړۍ فقرې د لومړي لفظ سره مناسب دی او نور ټول په همدې ترتیب سر چپه دي.

۱۵ - مزاوجه

مزاوجه دې ته ویل کیږي چې دوه داسې فقرې راوړل شي چې یوه شرط وي او بله جزا وي او په دواړو کې دوه ډوله معناوې وي چې په شرط کې یوه راشي نو په جزاء کې په هماغه ترتیب هغه بله معنا راځي لکه:

که ستا له سترګو اوښکې سپینې څاڅي
زما له زړه نه در ته وینې څاڅي

دلته دوه معناوې دي یو د اوښکو څڅېدل دي او بل د وینې څڅېدل دي اولې د شرط فقرې کې اوښکې وڅڅېدې او دوهمې د جزاء فقرې کې وینه وڅڅېده.

۱٦- جمعه

جمعه په لغت کې یوځای کولو ته ویل کیږي او د بدیع په اصطلاح کې هغه ده چې متکلم ګڼ شیان د یو حکم لاندې راوړي لکه:

غلا، زنا، چغلي، درواغ، غیبت، کینه او خیانت ټول شیطاني کارونه دي.

یا: ورورولي، یووالی، همدردي او ښندنه د بریالیتوب ضمانت ورکوي.

۱۷- تفریق

تفریق په لغت کې جلا کولو ته ویل کیږي او د بدیع په اصطلاح کې دې ته ویل کیږي چې دوه یو ډول کارونه یا څیزونه وي خو د دواړو حکم جلا جلا وي. لکه:

هغه دوه سرونه کله برابر دي
چې یو ډک وي له غیرته بل دیوث وي

دواړه سرونه دي خو یو غیرتي دی او بل دیوث دی نو حکمونه یې جلا جلا شول.

۱۸ - تقسيم

تقسيم په لغت کې وېش ته ويل کېږي او د بديع په اصطلاح کې دې ته ويل کېږي چې ګڼ څيزونه ياد شي بيا په هر يوه باندې خپل مناسب تړاکلي الفاظ ووېشل شي لکه:

روس او امريکا دواړو ماتې خوړلې ده. روسانو ښکاره مادي ماتې وخوړه او امريکا د معنوي او اخلاقي ماتې سره مخ ده.

۱۹ - تفريق سره جمع

جمع او تفريق دې ته ويل کېږي چې متکلم دوه څيزونو ته يو حکم ورکړي خو لاملونه يې جلا جلا وي. لکه:

ستا مخ کې هم لمبې دي زما زړه کې هم لمبې دي
هلته ده ښکلا بله او دلته مينه جل وهي

۲۰- جمعې سره تقسيم

جمعې سره تقسيم دې ته ويل کېږي چې متکلم دوه يا ډېر څيزونه يو حکم لاندې راوړي بيا هغه جمع تقسيم کړي يا اول تقسيم وکړي بيا جمع. لکه:

زه او ته يو انسانان يو، ختمه وينه مو يوه ده
ته ميښين گرځه بې غمه، زه احساس نه غمزده يم

۲۱- مغايره

مغايره دې ته ويل کېږي چې يو ځل يې مدحه وکړې او بيا يې ذم (بدي) بيان کړې يا د دې سرچپه وکړې. لکه:

ملا ستا له گيرې جار شم، د دين لوړه مناره يې
خو چې دين باندې خوراک کړې، د شيطان ډلې سره يې

۲۲ - مبالغه

مبالغه د وصف په ښه والي یا بدوالي کې داسې تجاوز ته ویل کیږي چې د بر لیرې یا نه کېدونکی ګڼل کیږي. او دا په درې ډوله ده:

الف- تبلیغ.

ب- إغراق.

ج- غلو.

الف- تبلیغ:

تبلیغ هغه مبالغې ته ویل کیږي چې د ښه یا بد صفت کمیت (زیاتوالی یا کمښت) په عقل یا عادت کې ممکن وي لکه:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته

په هندوستان و پر تخار او پر کابل نسته

بل په زابل نسته، له ما اتل نسته

(پټه خزانه امیر کروړ)

ب- إغراق:

هغه مبالغې ته ویل کیږي چې د ښه یا بد صفت کمیت (زیاتوالی یا کمښت) په عقل کې ممکن وي او عادت کې مستحیل (نه کېدونکی وي).

لکه خوشحال ختک چې وايي:

لا تر اوسه يې ماغزه په قرار نه دي
چا چې ماسره وهلی سر په ځنګ دی

ج- غلو:

هغه مبالغې ته ويل کيږي چې د ښه يا بد صفت کميت (زياتوالی يا کمښت) په عقل او عادت کې مستحيل (نه کېدونکی) وي.

لکه خوشحال ختک چې وايي:

د خوشحال سره که کښېني يو څو کاله
دا دغره ختک به واړه شاعران شي

لمړنی دواړه (تبليغ او اغراق) منلې مبالغې بلل کيږي او وروستی (غلو) مردوده مبالغه بلل کيږي.

۲۳- د غندنې په رنګ کې ستاينه

«تأکيد المدح بما يشبه الذم» دې ته ويل کيږي چې د غندنې په رنګ کې د چا ستاينه او لمانځنه وکړې. لکه:

نوريې ټول خويونه ښه دي
خو په هر چا نيک ګومان دی

بـل يې هـروخت او نـاوخـــــتـــــه
هرڅـوک نـاست پـه دسـتـرخـوان دی

په دې کې د «خو» نه وروسته دوه کارونه ښه و نه ګڼل شول چې يو نيک ګوماني او بل مبلمه دوستي ده حال دا چې دا دواړه لا ښه خويونه دي، نو دا د غندنې په رنګ کې ستاينه او لمانځنه شوه.

۲٤- د ستاينې په رنګ کې غندنه

«تأکيد الذم بما يشبه المدح» دې ته ويل کېږي چې د ستاينې په رنګ کې د چا غندنه وکړې. لکه؛

ډېـر فـــاضـل او هـمـت نـاک دی
دســـتـــرخـــوان درتـه څنډي

پـه کـاسـو کـې چې څـه مـومي
خــپلې خولې کـــې يې منډي

۲۵ - القول بالموجب

«قول بالموجب» دې ته ويل کېږي چې د چا خبره د هغه د مراد په خلاف حمل کړي يا څوک يو چاته يا کوم شي ته څه صفت ثابت کړي يا په کوم صفت څه حکم مرتب کړي، اوربدونکی د هغه په هکله هيڅ و نه وايي خو د هغه صفت ثبوت بل چا ته نقل کړي. لکه:

وايي سړی يم د جرګو مرکو
وايم ريښتيا خو د درواغو دوکو

يا لکه:

امريکا وايي: موږ بشر دوستان يو.

موږ وايو: بشردوستان هغه څوک دي چې د ټولې بشري ټولنې خېر غواړي او د بشر په خلاف د سيسې او توطئې نه جوړوي.

۲۶ - توجيه يا محتمل الضدين

توجيه دې ته ويل کېږي چې داسې يوه خبره وکړي چې دوه مفهومه ترې اخيستل کېدای شي او دواړه يو د بل ضد وي لکه چوکړ (په يوه ستر ګه ړوند) ته چې ووايي:

الله دی دواړه سترګې سره برابرې کړه.

دا دوه خواوې لري چې چوکړه سترګه یې روغه شي او دواړه په روغوالي کې سره برابرې شي دايې يوه خوا ده. چې روغه يې هم چوکړه شي او دواړه په ړوند والي کې سره برابرې شي دايې بله خواده.

۲۷- إستتباع

«إستتباع» دې ته ويل کيږي چې ديوه شي داسې وصف وي چې بل پورې يې هم ونښلوې يا يو شی په دوه ډوله يا دول. لکه:

په سترګو مې ليدلي داسې خلک چې بې لاروي
پردی مال داسې خوري لکه دا مال يې چې د پلار وي

۲۸- سلب او أيجاب

«سلب او ايجاب» دې ته ويل کيږي چې يوه شي ته داسې صفت ثابت کړي چې د ټولو خلکو نه يې نفې کړې او د هغه ستاينه يا غندنه پرې وکړې. ستاينه لکه:

ټول فضيلتونه چې په تاکې يو ځای شوي دي
نورو کې هيڅ نشته ما چې تاکې کوم ليدلي دي

غندنه لکه:

چې د بل په مـــال بخـيــل وي
له هغـــه بـه ابخل څـــوک وي! ؟

۲۹ - د حکمت چار

«د حکمت چار» دې ته ويل کېږي چې چا سره خبرې کوې داسې چار ولوبوې چې هغه يې سوچ هم نه کاوه او هغه داسې چې:

۱ - پوښتنې ته يې ځواب و نه وايې او داسې ځواب ورکړې چې هغه يې پوښتنه نه وي کړې.

لکه يوه استاذ راته کيسه کوله چې يو ښکلی شاګرد مې وپوښته چې ستا څو ورونه دي؟ هغه وويل: لويه خور نه لرم. زه د هغه کشر شاګرد ذکاوت او ځواب ته ډېر حيران شوم. ځکه چې ما غوښتل که لويه خور يې وي چې زه يې په نکاح واخلم.

۲ - د چا خبره داسې لور ته واړوې چې د هغه مراد نه وي او په دې يې پوه کړې چې داسې بايد ووايې.

لکه چې ډاکټر نه ناروغ پوښتنه وکړي چې څه خورم؟

هغه ورته په ځواب کې ووايي: بادي ترشي مه خوره!

مطلب دا چې د خوراک څيزونه ډېر دي بايد د نه خوراک او پرهيز پوښتنه

دې کړې وای.

۳۰- إبداع

یوې خبرې کې چې د بدیع ډېر ډولونه وي «ابداع» بلل کېږي لکه په دې لاندې عبارت کې:

پښتانه یو غیرتي، جنګیالی، توریالی او ننګیالی قوم دی، مېلمه دوستي، ښندنه، دینداري، اسلام دوستي او احسان نه هېرول هغه وصفونه دي چې پښتانه پرې ویاړي، غم، ښادي، سوله، جنګ، دوستي او دښمني، مبارکي او تعزیت... په ټولنیزه توګه او ثابتو بنسټونو کوي، پښتانه په خپل کور کې د دوست او دښمن یو ډول احترام کوي، د پښتنو دیوه شخص سره چې چا دوستي وکړه او یا یې پناه واخیسته ټول کهول او ټبر یې دوستي کوي او پنا ورکوي، د پښتنو دوستي او دښمني ښکاره او څرګنده وي. او پټې توطئې او دسیسې نه جوړوي، جرګه د پښتنو د قدر وړ عادت او بنسټ دی چې لویې او وړې شخړې او لانجې پرې پای ته رسوي او حل کوي یې، خو کاش چې خپلمنځي دښمنۍ او ضد پکښې نه وای.

پښتانه د یوې خبرې او په خپل عهد او ژمنې کلک ولاړ خلک دي. له دښمن نه تېښته، په شا تېپ، د ژمنې ماتول، د چا حیا ته سپک کتل، طمعه او د غیرت خلاف کارونه هغه ناوړه اعمال دي چې

ښېښتانه يې غندي او عيب يې بولي.

په دې جملو کې د بديع لاندې ډولونه دي چې لوستونکي يې بايد د مخکنيو لوستل شويو او راتلونکيو بحثونو په بنسټ را او باسي:

۱- تقسيم.

۲- جمع.

۳- ترصيع.

٤- مرتب لف او نشر.

٥- قول بالموجب.

٦- مزاوجه.

۷- تجريد.

۸- مراعاة النظير.

۹- استتباع.

۱۰- انسجام او سهولت.

۱۱- موازنه.

۱۲- مغايره.

۱۳- عقلي استدلال.

۱٤- طباق.

۱٥- افتنان.

۱٦- مالا يستحيل بالإنعكاس.

۱۷- رجوع.

۳۱- عكس او بدلون

كله چې مخكې وروسته كړې او وروسته مخكې كړې عكس بلل كيږي لكه: د حكيمانو نصيحتونه د نصيحتونو حكيمان دي.

يا لكه: كه تا ويل چې زه يم او ما ويل چې زه يم نه به ته يې نه به زه يم
كه ما ويل چې ته يې او تا ويل چې ته يې هم به ته يې هم به زه يم

۳۲- رجوع

رجوع په لغت كې واپس كېدلو ته ويل كيږي او د بديع په اصطلاح كې: يوه خبره كول او بيا د قوي دليل له امله د هغې نه واپس گرځېدل رجوع بلل كيږي لكه:

چا سره هېڅكله ښېگړه نه كړم
يره كوم يې پرېږده څه به وشي

۳۳- سنجيده ټوکه

سنجيده ټوکه هغه ټوکه ده چې څرګنده ټوکه وي خو په حقيقت کې يې مراد رښتيا وي.

لکه يو ګوډ يا ړانده ته ووايې: په جنت کې به ګوډان او ړانده نه وي.

دا خو څرګنده ټوکه ده خو حقيقت کې رښتيا دي ځکه چې جنت کې به الله تعالى ګوډان او ړانده هم روغ کړي.

۳٤- تفريع

تفريع په لغت کې يو شی د بل فرعې او څانګې جوړولو ته ويل کېږي او د بديع په اصطلاح کې دې ته ويل کېږي چې يوه شي لپاره يو حکم ثابت کړې بيا د څه اړيکو له امله هماغه حکم بل شي ته هم ثابت کړې. لکه:

په زړه کې ګرانه ده ستا مينه ګرانه
هم راته ګرانه ده ستا وينه ګرانه

۳۵- تجاهل العارف (ناګاري)

د رتنې، زیاتې ستاینې، زیاتې غندنې او تعجب له أمله ځان ناګاره کول او داسې پوښتنه کول چې پرې پوه وي، تجاهل العارف بلل کیږي. بېلګه یې دا ده: (۱)

چې وایي ښه او په عمل کې نشته
د واعظ خله کې پاتې څه اثر دی

د خرد واورې د خوراک سره څه
همېشه ګل په لوبو څه خبر دی

یا دا:

په غلیم چې غوږځنګونه کړي دا څوک دی!؟
په دښمن چې تاړاکونه کړي دا څوک دی!؟

دا چې سریې په خپل لاس کې دی نیولی
شپه او ورځ چې یرغلونه کړي دا څوک دی!؟

د هدف په لوري یون کړي نه تمېږي
چې په غرو رغو مزلونه کړي دا څوک دی!؟

۱- ناګاري د معانیو د بحث یو څېرکی هم دی (۱۰٤) م مخ وګورئ.

۳٦- معما یا لُغز (اړ)

لغز او معما دې ته ویل کېږي چې په شعر کې یو پټ مطلب نغښتی وي او هغه حل طلب وي پښتو کې اړ هم بلل کېږي. چې فارسي کښې ورته چیستان وایي. لکه:

یو مرغه داسې موجود دی په جهان کې
چې یې ذکر دی راغلی په قرآن کې
نه وزر لري نه الوزي هوا ته
نه څه خوري نه یې خوله وازه وي و چاته
په اوبو باندې دا پایي هر ساعت
بې اوبو هېڅ شي ته نه لري حاجت
پاکې صافې اوبه نه څښي که یې ګورې
یا به شنې وي یا به سرې وي یا به تورې
د دنیا په هره ژبه ښه پوهېږي
نه ارام کړي او نه خوب نه ستړی کېږي
مبصر دی په دنیا کړي تبصرې
راته وایه معلومات که ته لرې

په دنیا کې هر یو کار په دې روان دی
په یو آن د هرې ژبې ترجمان دی

که څه پلورې دا یې پلورې لوی تجار دی
که څه اخلې ده سره دي دوکاندار دی

نوي عصر کې جهان ورته محتاج دی
فیلسوف دی د پوهانو د سر تاج دی

نه ژوندی دی نه یې روح سره تماس دی
دا د هر چا د فکرونو انعکاس دی

مسلم دوسته دا یو دومره لوی نعمت دی
رب له لورې د پروورې پرې عزت دی

ځینې وخت معما او اړ د تورو د حذف، مخکې کولو او وروسته کولو نه جوړېږي لکه:

د ک خم د اوبو واړوه یو شاځکی ترینه توی کړه
مدهوش نه چې هوش لرې کړې دا نوم مې د جانان دی

«خم» چې واړوې «مخ» شو او شاځکی د «خ» تکی دی نو تکی چې ترې لرې کړې «مح» شو او «مدهوش» نه چې «هوش» لرې کړې «مد» پاتې شو نو «مح» سره چې «مد» یوځای کړې «محمد» شو.

ځینې اړونه او معماوې د ابجدو په حساب جوړېږي ددې لپاره د ابجدو د تورو قیمتونه یا شمیر باید وپېژنو.

د ابجدو حساب او د تورو ابجدي ارزښت

ابجدي کلمې	توری	ارزښت	توری	ارزښت	توری	ارزښت	توری	ارزښت
اَبْجَدْ	الف	١	ب	٢	ج	٣	د	٤
هَوَّزْ	هـ	٥	و	٦	ز	٧		
حُطِّیْ	ح	٨	ط	٩	ی	١٠		
کَلِمَنْ	ک	٢٠	ل	٣٠	م	٤٠	ن	٥٠
سَعْفَصْ	س	٦٠	ع	٧٠	ف	٨٠	ص	٩٠
قَرْشَتْ	ق	١٠٠	ر	٢٠٠	ش	٣٠٠	ت	٤٠٠
ثَخَّذْ	ث	٥٠٠	خ	٦٠٠	ذ	٧٠٠		
ضَظَّغْ	ض	٨٠٠	ظ	٩٠٠	غ	١٠٠٠		

د ابجد واړونه

په پښتنو شاعرانو کې دا هم رواج و چې له يوه نوم، تاريخ او يا بل مطلب څخه به يې د ابجدو په حساب معما يا اړ جوړ کړ، لکه علي خان وايي:

معما مې ده د اسم اوه سوه

لا يو کم دی که ذوه واره ورله لام لاړ

د علي خان نوم نه د ابجدو په حساب په دې ترتيب (۷٦۱) جوړېږي:

ع= ۷۰

ل= ۳۰

ی= ۱۰

خ= ٦۰۰

الف= ۱

ن= ۵۰

۷٦۱

نو اوه سوه (۷۰۰) سره چې د لام شمير (۳۰) دوه ځل جمع شي (۷٦۰) کېږي «لا يو کم» نو (۱) چې ورسره جمع شي (۷٦۱) شو.

له دې جملې څخه د ميرزا حنان بارکزي دا شعر هم دی چې معما ته ورته

دی او د ابجدو په حساب دی:

په عـــــدد دود أبجـــــد بـه درتـه وايـم
يو خـو شـيـزه برابر دي په حـــساب
که کشمش دی که نخود په حساب يو دي(۱)
هم بنګي او ملحـــــد يو دي په دا باب
د دراز او د بې عـــقل عـــدد يو دی(۲)
هم کـاکل او ګـژدم يو مکړه عـتـاب(۳)
د عـدوّ او د سګ يو رنګه عـــدد دی(٤)
خـواجـه سـرا او خـرسـيـاه سـره تناب(٥)
هم صـهـبـا او پيـاله مـی په يوه رنګ دي(٦)
قلعـــه برج هم برابر په دا حـــساب
په حـساب کې دغـه لوک او مـايه يو دي(۷)
هم دغـه رنګ برابر سـهـو حـسـاب(۸)

۱- کشمش: واړه انګور. نخود: چڼې.
۲- دراز: لوړ اوږد.
۳- کاکل: د جنکو د تندي وېښتان. ګژدم: لړم.
٤- عدو: دښمن. سګ: سپی.
٥- خواجه‌سرا: ايجړا (نرښځی). خرسياه: تورخر.
٦- صهبا: د انګور و شراب. پياله‌مي: د شرابو پياله.
۷- لوک: رذيل خلک. مايه: ببر اوښ.
۸- د ميرزا حنان بارکزي ديوان: ۲۳۲ - ۲۳۳.

ددې شعر د حل جدول دادی:

کشمش	ک=۲۰	ش=۳۰۰	م=۴۰	ش=۳۰۰	=۶۶۰			
نخود	ن=۵۰	خ=۶۰۰	و=۶	د=۴	=۶۶۰			
بنگي	ب=۲	ن=۵۰	گ=۲۰	ی=۱۰	=۸۲			
ملحد	م=۴۰	ل=۳۰	ح=۸	د۴	=۸۲			
دراز	د=۴	ر=۲۰۰	الف=۱	ز=۷		=۲۱۲		
بې عقل	ب=۲	ی=۱۰	ع=۷۰	ق=۱۰۰	ل=۳۰	۲۱۲		
کاکل	ک=۲۰	الف=۱	ک=۲۰	ل=۳۰	=۷۱			
گږدم	گ=۲۰	ږ=۷	د=۴	م=۴۰	=۷۱			
عدوّ	ع=۷۰	د=۴	و=۶	=۸۰				
سگ	س=۶۰	گ=۲۰		=۸۰				
خواجه‌سرا	خ=۶۰۰	و=۶	الف=۱	ج=۳	ه=۵	س=۶۰	ر=۲۰۰	الف=۱
خرسیاه	خ=۶۰۰	ر=۲۰۰	س=۶۰	ی=۱۰	الف=۱	ه=۵	=۶۷۶	=۶۷۶
صهبا	ص=۹۰	ه=۵	ب=۲	الف=۱				=۹۸
پیاله مې	پ=۲	ي=۱۰	الف=۱	ل=۳۰	ه=۵	م=۴۰	ی=۱۰	=۹۸
قلعه	ق=۱۰۰	ل=۳۰	ع=۷۰	ه=۵	=۲۰۵			
برج	ب=۲	ر=۲۰۰	ج=۳		=۲۰۵			
لوک	ل=۳۰	و=۶	ک=۲۰		=۵۶			
مایه	م=۴۰	الف=۱	ی=۱۰	ه=۵	=۵۶			
سهو	س=۶۰	ه=۵	و=۶		=۷۱			
حساب	ح=۸	س=۶۰	الف=۱	ب=۲	=۷۱			

ځینې نور اړونه او لغزونه داسې وي چې د یوه شي ځینې اوصاف په داسې ډول وایي چې سړی پرې تېر وځي لکه:

مـــا لیـــدلې د انګـور یوه دانه وه
چې په حجم هندوانې غـونډې درنه وه

د انګور هره دانه د هندوانې په اندازه وي خو هغـه هندوانه چې ګل په سر تازه را ټوکېدلې وي او د انګور د دانې په اندازه وي.

ځینې ولسي لغزونه هم شته چې د ونې یې بولي. بېلګه یې دا ده:

د ورځې ګرځي ګرځي د شپې راشي یوه پوله ازغي په ځان را واړوي.

ځواب یې «سترګې او بانه» دی.

یا دا:

د ورځې ګرځي ګرځي د شپې راشي د یوې روپۍ ځای ونیسي.

ځواب یې «امسا» دی.

دې ډول لغزونو یا دونو ته ټکونه هم ویل کېږي.

۳۷- تلميح

کومې کيسې، پېښې، شعر يا متل ته اشارې کولو ته تلميح ويل کيږي لکه:

د ميوند ماتې په يو شعر فتحه و مندله
ملاله پېغله په تاريخ کې له چا نه هېريږي

په دې کې د ميوند په جنگ کې د ملالې مشهورې پېښې ته اشاره ده.

۳۸- تخلص

«تخلص» دې ته ويل کيږي چې د پيل شوې موضوع نه بلې خواته ووځې خو د واړه موضوع گانې داسې سره سلېخ او وپېې چې لوستونکی يا اورېدونکی په وتلو پوه نه شي.

بېلگه يې وروسته را روان «حمد» دی چې د «حمد» نه د اسلام ستاينې ته وتلی دی خو د مخکې سره څرگند پېيل او تړاو لري.

۳۹- براعة الإستهلال (په زړه پورې پيل)

د يوه كتاب، مضمون او شعر په سريزې او مطلع كې داسې باريكې اشارې كول چې د راتلونكي كتاب، مضمون او د شعر محتوا ترې څرګنده شي، «براعة الإستهلال» بلل كيږي؛ «براعة المطلع» او «حسن الإبتداء» هم ورته ويل كيږي.

لكه «د زړه انځور» د كتاب دا سريزه:

«انسان د نورو ځناورونه دوه ډوله توپير لري:

۱- بدني جوړښت.

۲- معنوي ارزښتونه.

په معنوي توپيرونو كې يو ارزښتناك توپير دا دى چې انسان په خبرو د خپلو غوښتنو څرګند تعبير كولاى شي؛ ژبه د زړه ترجماني او انځورګري كوي. تعبيرونه، ترجماني او انځورګري هم سره توپير لري؛ تر ټولو ښه او اغېزناك تعبير هغه پېيلې خبرې دي چې د انسان عواطفو، جذباتو او ولولو ته ټكان وركړي، راوېښ پاروي او د بدلون او نوښت ښكارندوى شي.»

له دې سريزې نه په ډاګه څرګندېږي چې د كتاب راتلونكې موضوع شعر دى.

٤٠- براعة الطلب (په زړه پورې غوښتنه)

«براعة الطلب» دې ته ويل کېږي چې شاعر يا متکلم خپله غوښتنه او د زړه خبره په داسې ډول وکړي چې ډاګيزه نه وي خو د باريکو اشارو نه څرګندېږي. لکه:

که ته يې نه وايې زه ښه پوهېږم
ستر ګو دې زړه نه څه پېغام راوړی

يا لکه يو څوک د چا نه خپل زوی ته د هغه لور غواړي په مرکه ورشي او ورته ووايي:

«دوستي او خپلوي چې څومره زياتېږي هغومره خوند کوي، مونږ ستا سوله ښوخويونو څخه ډېر اغيزمن يو، زما زوی عبدالله زلمی شوی دی، په دولسم ټولګي کې زده کړه کوي شکر دی خپلو مسؤليتونو ته ښه پاملرنه کوي، زه غواړم چې زمونږ او ستاسو دوستي په خپلوۍ بدله شي او د هغه د راتلونکي ژوند پريکړه ستاسو ترغاړې کړم.»

د دې نه دا څرګندېږي چې د مخاطب نه د خپل زوی عبدالله لپاره لور غواړي.

٤١- براعة المقطع (په زړه پورې پای)

«براعة المقطع» چې «حسن الإنتهاء» او «حسن الختام» هم بلل کېږي دې ته ويل کېږي چې د کتاب او مضمون پای يا د شعر مقطع کې داسې الفاظ راوړل شي چې ډير خوږه، په زړه پورې، د ښه معنا او ښکلي سبک درلودونکي او د پای څرگندوونکي وي. لکه «د زړه انځور» د کتاب دا پای:

دا چې مې وکښښ، د زړه انځور
د اند په ځغاسته په نيلي سپور

له ربه غواړم لاس په دعا
چې ماته راکړي، توفيق هم نور

چې ورپوره شي، د پښتنو
په ماييې پاتې، لا هم دی پور

دامې ارمان دی، دامې هيله
چې راته پاتې نه شي پېغور

مسلم دوست وايي، ماته هروخت
دا تسلي ده، د زړه تکور

٤٢- حاضر جوابي

حاضر جوابي يوې نابېره مناسبې خبرې يا يو چا ته په ډېرې چالاکۍ او ظريفانه انداز کې مناسب ځواب ورکولو ته ويل کېږي او دا هغه څوک کولای شي چې ډېر تېز ذهن ولري ښېلګې يې دا دي:

ملا غلام الرحمن «جرار» چې په ملا وزر هم مشهور ؤ او د ننګرهار د للمې اوسېدونکی ؤ چا ورته وويل: دا رښتيا ده چې په للمه کې په لس روپۍ... (باد اچول) دي؟ هغه ورته وويل: بده بې پېټي مزدوري ده کوې يې نه؟

يا لکه:

الفت صاحب د څو شاعرانو او اديبانو سره روان ؤ يو ځاي کې يې دوه خره وليدل چې يو د بل څټ ګراوه، چا وويل: په خرو کې هم الفت شته. الفت ورته وويل: هو لکه زه چې په تاسو کې يم.

يا لکه:

ماته چا وويل: ابراهيم عليه السلام چې کله پسه حلال کړ غوښه يې چا و خوړه؟

ما ورته وويل: زه هغه وخت ورسره نه وم.

۴۳- طنز

طنز په تولنه کې په يوه شخص، کار، اړخ، طرز العمل، هيئت او حالت په توکوتوکو کې تنقيد کولو ته ويل کېږي طنز په داسې توکو تصوير کشي کوي چې ښکاره د خندا او حقيقت کې د افسوس وړ وي.

بېلگه يې داده:

فضل د مولا دی اوس پښــو ته برابر شومه
شکر چې رهبر شومه
دېريم خوش نصيبه له دنيانه چې خبر شومه
شکر چې رهبر شومه
دا څنگه زندگي وه نه مې مال ؤ نه مې هال ؤ
هرچاته به مې سوال ؤ
په څه تکليف نيولی مې کابل کې امامت ؤ
ټول ژوند مې په ذلت ؤ
سپې توکرې دوه دی، وې وظيفه به مې خوراک ؤ
د مړو مې پوښاک ؤ
چې مړی به مې ولمباوه سخات ته به اوتر شومه
شکر چې رهبر شومه

***

په کوربه چې گنده شو بيا هغه ماته ليلام ؤ
همدغه مې انعام ؤ
که سپي به ؤختلی يا به پاتې شوله چانه
قربان به شو له مانه
خواري وه غريبي وه محتاجي وه بد قسمت ؤ
هر څه ته مې حاجت ؤ
چې مړي به رنگي شو بيا به بدونه بد تر شومه
شکر چې رهبر شومه

***

روسانو ته دې خبر وي راته بخت يې کړ بېدار اوس
هجرت مې شو په کار اوس
هغوی چې شهيدان شو رب دې وبخښي چې مړه شول
زمونږ لپاره ښه شول
جهاد ؤ که هجرت ؤ څه عجيبه خزانه وه
بې مثله ترانه وه
روانه گوزاره شوه په خوندونو باندې سر شومه
شکر چې رهبر شومه

***

دا اوږد شعر دی مونږ د بېلګې په توګه په همدې بسنه کوو نور په «د زړه انځور» کې وګورئ.

٤٤- مزاحیه

مزاح په لغت کې ټوکې ته ویل کېږي او په اصطلاح کې هم د خوښۍ او خندولو لپاره یوې خبرې ته مزاح ویل کېږي مزاحیه صنعت هم د ادب یوه برخه ده خوښه هغه دی چې ریښتیا وي. بېلګه یې دا ده:

زمــا جــانان خــو شــهــزاده دی
چا حرامیانو پرې تارکول مږلي دینه

یا دا:

***

زمــا لیـلـی داســـې ډولي ده
لکه د مــیـښـې نه چې ویاسـې ښکرونه

یا دا:

ټټی ده که ډېران دی او که خوله د نسواري ده
یو رنګه مرداري ده
چې خر کله په شنو شي یا د شنو غویي په داره
یا کوږ که چرګه څاره

٤٥- شعري غلاوې

لکه څرنګه چې د ادب په مېدان کې پياوړي اديبان شته ادبي غله هم شته چې د نورو مضامين، شعر، نثر او نور ادبي اصناف ځان ته منسوبوي.

که يو څوک د چا عبارت، مضمون، شعر يا نثر رانقل کړي او د منقول عنه (له چا نه چې را نقل شوی) نوم واخلي يا يې اثر ته حواله ورکړي دا کومه بده خبره نه ده بلکه د ادبي سلسلې يوه کړۍ ده. همدارنګه هغه عامې تشبيه، استعارې، کنايې، مجازونه... چې زيات مشهور دي او هر څوک يې پېژني او عام اديبان يې استعمالوي، د هغوی استعمال هم غلا نه ګڼل کېږي همدارنګه د چا په اقتفا، وزن، سجعې او څپونوی شعر ليکل هم غلا نه ده.

ادبي غلاوې په درې ډوله دي:

۱- نسخ يا انتحال.

۲- مسخ يا إغاره.

۳- سلخ يا إلمام.

نسخه

«نسخه» چې «انتحال» هم بلل کېږي په درې ډوله ده:

۱- کټ مټ.

۲- ورته.

۳- سرچپه.

۱- کټ مټ

دا هغه غلا ده چې ادبي غل بې له کوم لفظي او معنوي بدلون او توپير څخه د بل چا أدبي صنف کټ مټ را واخلي او خپل ځان ته يې منسوب کړي، دا ډول غلا سوچه او ډاگيزه ده. بېلگه يې دا ده:

حسن خط د ببداری و مخ ته ورکړ
چې ښکاره شو په غدارو دنگار خط
ستا د شونډو مهره څوک واخلي دلبره
چې ترې پريوت چار پېره لکه ښامار خط

دا شعر محمد امان کټ مټ د عبدالقادر خټک له دېوان څخه اخیستی او ځان ته یې منسوب کړی دی. (۱)

۲- ورته

ورته دې ته ویل کېږي چې کټ مټ لفظونه رانه وړي خو د هغه مرادف او ورته لفظونه راوړي لکه د عبدالرحمن بابا دا بیت:

په ښه خوی له بدخواهانو بې پروا یم
په نرمی لکه اوبه د اور سزا یم

چې عبدالقادر خان خټک داسې راوړی دی:

له هغوی مې څه اندوه چې په خوی اور وي
په خپل خوی کې سوړ او نرم تر اوبه یم

خو دا هم کېدای شي چې عبدالرحمن بابا له عبدالقادر خان نه نقل کړی وی ځکه چې دواړه همزولي وو.

۳- سرچپه

سرچپه دې ته ویل کېږي چې د شعر کومه معنا وي د هغې خلاف او ضد معنا په هماغه طرز راوړي لکه عبدالحمید چې وایي:

۱- د پښتو اشعارو ډولونه (ربښتین).

لکه سر د پسه په اور غاښونه سپين کا
ماله نن له ډېره غمه خندا راغله

علي خان دا شعر داسې سرچپه کړی دی:

لکه وڅاڅي شونډې د اور له تاوه
هسې ماله نن له غمه ژړا راغله

د دې شعر طرز د عبدالحميد بابا د شعر دی خو خندايې په ژړا بدله کړې ده او د پسه د سر د غاښو سپينوالی يې د شونډو په څڅېدو بدل کړي دي.

مسخه

مسخه چې اغازه هم بلل کېږي دې ته ويل کېږي چې په شعر کې څه بدلون راوړي او دا په درې ډوله دی:

۱ - ممدوح.
۲ - مساوي.
۳ - مذموم.

۱ - ممدوح (ستايل شوی)

ممدوح هغه مسخه بدلون دی چې شاعر د بل چا شعر کې داسې بدلون وکړي

چې نقل له اصل نه ښه برېښي؛ داسې بدلون نه یوائې دا چې بد نه دی بلکه ستایل کېږي او ښه ګڼل کېږي بېلګه یې هغه ده چې مخکې د نسخې یا انتحال په دوهم ډول (ورته) کې تېر شو که عبدالرحمن بابا د عبدالقادر خان ختک نه نقل کړی وي نو د عبدالرحمن دا نقل د مسخې ممدوح ډول دی ځکه چې د عبدالقادر خان له شعر نه ډېر ښه دی.

۲- مساوي

دا هغه مسخه بدلون دی چې نقل د اصل نه ښه هم نه وي او ناوړه هم نه وي بلکه دواړه برابر وي دا ډول بدلون نه د ستایلو وړ وي او نه د غندلو خو فضیلت او ښه والی اصل ته حاصل وي.

لکه د قلندر افریدي دا شعر:

چې پرې غم غلطاوه شي هغه درې دي
یو قلم دویم بیاض دریم اشعار

چې د عبدالقادر ختک د دې شعر څخه یې نقل کړی دی:

چې پرې غم غلطوم درې مې محرم دي
یو قلم دویم کتاب دریم اشعار خپل

۳- مذموم

«مذموم» هغه مسخه بدلون ته ويل کېږي چې نقل له اصل څخه ناوړه او بې کاره وي دا بد ګڼل کېږي او غندل کېږي. لکه د رضواني دا شعر:

ستا په سپين تندي ای جانه دا شين خال دی
کــــه اذان تـه د ســــحـــــر ولاړ بلال دی

چې د عبدالحميد بابا له دې شعر څخه نقل شوی دی:

دا په وچولي تورخـــال زمـــا د يار دی
کـــــه اذان لره خـــــتلی دی بـلال

دلته نقل له اصل نه بې کاره دی.

سلخه

«سلخه» چې «إلمام» هم بلل کېږي دې ته ويل کېږي چې شاعر د بل چا د شعر يوائې معنا را واخلي. دا هم په درې ډوله ده:

۱- ممدوح.
۲- مساوي.
۳- مذموم.

۱- ممدوح

دا هغــه إلمام بدلون دی چې نقل له اصل نه زيات بليغ وي. دا ډول نقل ستايل کېږي او ښه ګڼل کېږي. لکه د عبدالعظيم دا شعر:

اوس زمـــونږ د زمـــانې نه برکت لاړ
د هر چا د زړه نه مــهــر و مــحــبت لاړ

چې دا خون ګدا له دې شعر نه يې اخيستی دی:

له جــهــانه مــهــر و مــينه مــحــبت لاړ
له هر چا نه اخلاص صدق مــحــبت لاړ

دلته نقل له اصل ښخه ښه دی.

۲- مساوي

دا هغه إلمام بدلون دی چې نقل له اصل ښخه نه ښه وي او نه بد بلکه دواړه سره برابر وي. لکه د ميرزا حنان بارکزي دا شعر:

عمر درومي په شتاب
دم قدم دی په حساب

چې د عبدالرحمن بابا د دی شعر نه يې نقل کړی دی:

دلته دم او قدم دواړه په حساب دي
پل غلط له لارې مه ږده بې حسابه

دا دواړه سره برابر ښکاريږي، اگر چې که ټول اړخونه يې وڅېړو د عبدالرحمن بابا شعر پرې ډېر ښه دی خو د روانۍ او د يوې معنا د اشتراک له مخې يې سره مساوي بولو.

۳- مذموم

دا هغه إلمام بدلون دی چې نقل له اصل څخه بې کاره، بې خونده او ناوړه وي؛ دا ډول بدلون غندل کېږي او بد گڼل کېږي.

لکه د ميرزا حنان دا شعر:

پر مخ دې راغی، کرار کرار خط
رخسار دې لاندې، کړ وار په وار خط

دښمن هسې چارې، پر دښمن نه که
لکه چې وکړې، ستا په رخسار خط

داسې برېښي چې ميرزا حنان د عبدالحميد بابا دې شعر نه نقل کړی

دی چې:

خط په مخ د صنم راغی
که سپوږمۍ شوه په هاله کې

داېي غاښ په خوله کې زېب کا
که ژاله شوه په لاله کې

او دا ځکه چې ميرزا حنان خپله وايي:

د حميد د خوش نظمۍ په زراعت کې
دا حنان يې دی د شعر خوشه چين

خو دلته يې خوشه چيني لږه بې خونده ده.

٤٦- توارد

« توارد » دې ته ويل کېږي چې د شاعر تخيل، ذهن او اند په تصادفي توګه هغې خواته لاړ شي چې د بل شاعر خيال هم هماغه خواته تللی وي او د دواړو شعر يو مطلب ښکاره کړي؛ دا هغه وخت کېږي چې يو د بل شعر نه وي ليدلی خو افکار يې سره ورته وي او يا د غه يوه شعر کې سره ورته وي.

دا ډول شعر غلا کې نه راځي او نه غندل کېږي بلکه د ستاينې او تقدير وړ دی.

٤٧ - اقتباس

«اقتباس» دې ته ويل کېږي چې په شعر يا نثر کې د قرآن کريم يا حديث الفاظ داسې وېبيل شي چې څرگند نه برېښي دا هم روا او د ستاينې وړ دی لکه:

مسلمان په مسلمان لري حرمت
که يې وينه ده که مال دی که يې پت

دا شعر د دې حديث مضمون دی چې:

«کل المسلم على المسلم حرام، دمه و ماله و عرضه»

«ټول مسلمان په بل مسلمان حرمت لري، که د هغه وينه ده که يې مال دی او که عزت»

٤٨ - عقد

«عقد» نثر په نظم او شعر بدلولو ته ويل کېږي لکه د چا کتاب يا مضمون د ځينو الفاظو په زياتولو او کمولو سره په شعر واړوي. دا هم ښه کار او د ستاينې وړ دی.

٤٩- حل

«حل» نظم او شعر په نثر بدلولو ته ویل کېږي لکه د چا شعر راواخلې، په نثر یې واړوې او یو مضمون یا کتاب ترې جوړ کړې دا کار هم ښه دی او د ستاینې او تقدیر وړ دی.

٥٠- تضمین

«تضمین» دې ته ویل کېږي چې شاعر د خپل شعر په ترڅ کې د بل چا پوره یا نیمګړی شعر راوړي خو که مشهور نه وي نوم اخیستل یا ورته اشاره کول ضروري ګڼل کېږي او که د شاعرانو او ادیبانو ترمنځ مشهور وي نو بیا که نوم وانه خیستل شي یا ورته اشاره و نه شي نو باک نه کوي لکه د مطیع الله دا شعر:

د مکې په طواف خر نه حاجي کېږي
دا وینا د اولیا ده سودا نه ده

چې د عبدالرحمن بابا دا شعر یې تضمین کړی دی:

د مکې په بزرګۍ کې هېڅ شک نشته
ولې خر به حاجي نه شي په طواف

د پښتو شعر ډولونه

په لومړي ویش پښتو هم د نورو ژبو په څېر دوه ډوله شعرونه لري:

۱- عروضي او دېواني.

۲- ملي او ولسي.

او هر شعر دوه ډوله وي:

۱- د محتوا او موضوع له مخې.

۲- د جوړښت او هیئت له مخې.

لومړی: عروضي او ديواني شعر

«عروضي» يا «ديواني» هغه شعر دی چې د ځانګړيو منل شوو شعري قوانينو په بنسټونو جوړ شوی وي.

اګر چې دا ډول اصطلاحات د عربي ژبې نه اخيستل شوي دي خو ځينې بنسټونه داسې وي چې د ټولو ژبو سره شريک وي او بې له دې چې د بلې ژبې سره پرتله شي د ژبو د فطري طبيعت د يو والي له امله سره يو ډول وي او بې تکلفه په يوه قالب کې سره راټلای شي؛ هغه بنسټونه ترې مستثنا دي چې د يوې ژبې ځانګړتيا بلل کيږي او هغه په تکلف د نورو ژبو سره برابرول ښه نه بريښي.

د پښتو ژبې د عروضي او ديواني شعر ډولونه په لاندې ډول دي:

۱ - د موضوع او محتوا له مخې

حمد

«حمد» په لغت کې ستايلو ته ويل کېږي او په اصطلاح کې د الله تعالی د لوی والي، قدرت او صفاتو پر له پسې ستايلو ته حمد ويل کېږي. د جوړښت له مخې حمد کوم ځانګړی هيئت نه لري په هر جوړښت کې چې ښه څرګند، بليغ او ښکلی بريښي هغه ورسره مناسب دی. بېلګه يې دا ده:

د هغه ښتن په نوم مې دا کلام دی
چې د شعر راته کړی يې الهام دی

محمد يې استولی پېغمبر دی
د قرآن په نوم ورکړي يې پېغام دی

کائنات يې پيدا کړي دي پنا ته
پنا نه لري هغه علی الدوام دی

ښکمرغي او هدايت همه رانغاړي
غوره دين يې رالېږلی د اسلام دی

هر زمان او هر مکان کې وهر چاته
د ژوندون طرز العمل ته يو نظام دی

په انسان یې دي بې شمېره احسانونه
چې د عقل یې ورکړی لوی انعام دی

د خپل دوست او هم دښمن روزي رسان دی
د کرم سیوری یې هر چا باندی عام دی

پاک رسول یې ؤ کتاب عملي کړی
دا لامل دی چې هغه ته احترام دی

چې د رب حکم چا نه دی پلی کړی
لعنتي دی رسوا شوی او بدنام دی

چې الله رانه راضي شي په دارینو
مسلم دوست وایي همدا زما مرام دی

مناجات

مناجات په لغت کې پټې جرګې او د راز خبرو ته ویل کیږي او په اصطلاح کې الله تعالی ته د بنده عاجزي، خواري او احتیاج وړاندې کول او له هغه جل جلاله څخه د خپلو اړتیاوو د پوره کولو غوښتنه، بلنه، دعاء، سپارښتنه او زاري کول مناجات بلل کیږي په جوړښت کې کوم خاص هیئت نه لري په کوم کې چې ښه برېښي هماغه یې جوړښت او قالب دی. لکه:

زمونږه ربه ای زمونږ د امیدونو ربه
د کائناتو د پیدا او درازونو ربه
د مخلوقاتو د بقا او د پنا څښتنه
ای د نړۍ د هر زوال او ارتقا څښتنه
د لویې مځکې اسمانونو او خلا څښتنه
په هر یو کار د خپلې خوښې او رضا څښتنه
ای د أجرامو او ذرومالیکولونو ربه
د کائناتو د پیدا او د رازونو ربه

***

د اضطراب او تزلزل او د بدلون خالقه
د اطمينان او د قرار او د سکون خالقه
ای د جنګونو د ورانيو او شبخون خالقه
د روغې جوړې او د سولې او سمون خالقه
د انبيا وو فرښتو او کتابونو ربه
د کائناتو د پېدا او د رازونو ربه
ای په اندونو انديښنو زمونږ په کړو خبره
په دې غميزو او زخمونو اوز ګړوو خبره
زمونږ په ستونزو کړاوونو او دردو خبره
د زمانې په ناروا کړو وړو خبره
په حال مو رحم وکړه ای د رحمتونو ربه
د کائناتو د پېدا او د رازونو ربه

***

مونږ ګناهګار يو ته رحمان يې هم رحيم مالکه
مونږ خطاکار يو ته غفور يې هم کريم مالکه
که مونږه سر غړوو ته هم يې حليم مالکه
مونږ بنده ګان يو ته الله يې ای عظيم مالکه
ای مهربانه شه راتېر له ګناهونو ربه
د کائناتو د پېدا او د رازونو ربه

***

نېکي مو نشته خو تا يو ګنهو توحېد دې منو
قرآن منو، قيامت منو، وعدا و وعيد دې منو
ستا ټول صفات منو يرتا منو حميد دې منو
حاکميت يواځې ستا منو مجيد دې منو
چارې موسمې کړه د ژوند او د مرګونو ربه
د کائناتو د پېدا او د رازونو ربه

نعت

«نعت» په لغت کې صفت ته ویل کیږي چې ستایل وي او که غندل وي. او په اصطلاح کې د محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم د شخصیت، اخلاقو او کړو وړو ستایلو ته نعت ویل کیږي. کوم ځانګړی جوړښت نه لري کوم هیئت چې ورسره مناسب ؤ هماغه یې جوړښت دی. بېلګه یې دا ده:

مــولود چې په مکه کــې هویدا شــو مــحــمــد
تیــارو د جــهــالت لره سـبــا شــو مــحــمــد
حِرانه را څرگنده شوه سپوږمــی د رحــمــتــونو
تـږږمــی د فــســادونو ته رڼا شــو مــحــمــد
مظلوم کره خوښي شوه د یتیم اوښکې شوې وچې
ســمــون لره، بدلون لره پیــدا شــو مــحــمــد
د ظلم غـلبــې وې د ســتــم توري پردې وې
تورتم د گــمــراهی ته رهنمــا شــو مــحــمــد
رحــمــت شــو بې توپیــره برابر گــردې نړۍ ته
انســان لپــاره زېری په ریښــتــیــا شــو مــحــمــد

سـوداګرو ته قدرونه پرته ژوند ګذاره
دي ګرد وکړ او ونوته دوا شو محمد

وروري او همدردي او عدالت ونږيدلي
دي لوړ وارزښتونو ته ځلا شو محمد

لمسون ؤ بې باکي وه بې لاري حق تلفي وه
دي تولو بدرنګيو ته ښکلا شو محمد

الفت شو محبت شو لياقت شو صداقت شو
بيمارو پرګنو ته مسيحا شو محمد

له تولو خطرونو بې پروا عالي جرأت ؤ
په بدر او أُحُد کې بر ملا شو محمد

لا رښود ؤ پيغمبر ؤ همېشه د حق په خوا ؤ
له تولو بر باديو نه جلا شو محمد

هلاک به مسلم دوسته مخالف د محمد وي
هر چا لره قدوه او مقتدا شو محمد

صلى الله عليه و سلم

مرثیه (ویرنه)

مرثیه د مړه انسان یاد، ستاینې، او د غم ښکاره کولو ته ویل کیږي. جوړښت کې کوم ځانګړی هیئت نه لري کوم چې مناسب وګڼل شو په هماغه هیئت کې جوړیږي. بېلګه یې دا ده:

د حاجي امیرخان لور «بي بي زینب» د خپل ورور: «شاه محمود» په مړینه دا ویرنه ویلې ده: (۱)

بېغ سو چې ورور تېر له دنیا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا
زړه مې په ویر کې مبتلا سونا
چې شاه محمود له ما جلا سونا

***

داروڼ جهان را ته تورتم دئ نا
زړه د بېلتون په تبغ کړم دئ نا
هوتک غمجن په دې ماتم دئ نا
د پاچاهۍ تاج مو برهم دئ نا

۱- پټه خزانه: ۱۸۸.

چې شاه محمود تېر له دنيا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا

***

ځوان ؤ مېړه د توري جنګ ؤنا
ولاړ د کام په نام و ننګ ؤنا
دښمن له ده په وينو رنګ ؤنا
پر ميدان شېر و يا پلنګ ؤنا
افسوس چې مرګ د ده په خوا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا

مدحه (ستاینه)

«مدحه» ستایلو او د ښو خویونو او کړو وړو یادولو ته ویل کېږي. بیلګه یې دا ده:

ښکارندوی(۱) د محمد سام شنسباني(۲) په مدحه کې وایي:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه(۳)

د دې مطلع نه وروسته د پسرلي په هکله ګڼ بیتونه وایي او بیا وایي:

نه به چوڼې په ستا یه د جنډیو موږسي(٤)
نه به مورسم د سلطان په صفتونه
د شنسب د کهاله ختلی لمردی(۵)
د پسرلي په دود ودان له ده رغونه

۱- «ښکارندوی» د احمد زوی دی او د غور پلازمېنې: «فیروز کوه» کې د غوري حکمرانانو یو لوړ رتبه مامور ؤ. یو عالم، ادیب او شاعر ؤ.
۲- محمد سام شنسباني د غوري حاکمانو څخه یو مشهور حاکم ؤ چې په سلطان محمد سام یادېده؛ شنسباني د هغه نیکه: «شنسب» ته نسبت دی.
۳- لونل: شیندل.
٤- چوڼې: بلبلې. جنډی: ګل.
۵- شنسب بن خدنک د غوري بادشاهانو نیکه ؤ چې د علی رضی الله عنه په خلافت کې یې د هغه په لاس ایمان راوړی ؤ او د هغه له پلوه سر لښکر هم ګمارل شوی ؤ. کهاله: د کهول څخه دی چې کورنۍ ته ویل کېږي.

له ښندو اورويې درست ايواد زرغـون کـړ (۱)
له قـصـداره تـر ديبله يې يو نـونـه (۲)

په زابل چې د بري پرنيلې سپـورسي (۳)
په لاهور يې د مـېـړانې گـوزارونـه

نه يې څـوک مخ ته دري د ميـر څـمنو (٤)
نه يې توري تـه ټـينگـېږي کلک ډالونـه

د اسـلام د دين شـهـاب د نړۍ لمر دی (٥)
تورسـتـهـان يې کـړ رڼا په جـهـادونـه (٦)

هره پلا چې دی پر هـندو سند يرغل کـا
رڼوي توره نړۍ پـه شـهـابونـه (۷)

نور هم شته خو مونږ په همدې د بېلگې په توگه بسنه کوو.

۱- ايواد: هېواد، وطن.
۲- قصدار يا قـسدار يا قزدار: د هند او سيستان ترمنځ د بلوچستان په څنډو کې د يوه ځای نوم دی.
ديبل: د هندوستان د بحر په غاړه د سند بندرگاه وه. يون: په غور ځنگ تللو ته ويل کېږي.
۳- نيلی: اس
٤- مير څمن: دښمن.
٥- شهاب: لمبه، رڼا.
٦- ستهان، ستان: ظرف، مملکت، ځای، ټاټوبی.
۷- پټه خزانه: ٥٤.

هجو (غندنه)

«هجو» د یو قوم، کورنۍ، کور یا شخص غندنې او د هغوي د ناوړه کړو یادونې ته ویل کېږي.

بېلګه یې دا ده:

میرځمن سره مې کړې وه دوستي
نه وفا وه نه حیا وه نه راستي
ینګرانو سره مه کوئ یاري
ما لیدلې ده په دوی کې غداري
رود تېښتې به داګوري هر ساعت
بې غیرت دی پکې نشته لیاقت
صبر مه کوه په کړو د میر ځمن
له ارذالو سره نه ګرځي پتمن
ما لیدلې د هغه سره نېکي
سر تر پایه ده بدي او بې باکي
د رذیل نه توقع د شرافت
که چا کړې ثمره یې ندامت

ویاړنه

په خپل دین، قوم، ژبه، نیکونو، تورې، مړانې، زړورتیا او نورو اوچتو صفتونو ویاړ کولو ته ویاړنه ویل کېږي.

بېلګه یې دا ده:

امیر کروړ (۱) وایي:

زه یم زمری پردې نړۍ له ما اتل نسته (۲)
په هندوستان او پر تخار او پر کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي بربښنا په میرڅمنو باندې (۳)
په ژوبله یو نم یرغالم پر تښتېدونو باندې (٤)
په ماتېدونو باندې
له ما اتل نسته

۱- امیر کروړ د امیر پولاد سوري غوري زوی ؤ په (۱۳۹) هـ.ق کې د غور په مندېش کې امیر شو؛ امیر کروړ ډېر غښتلی اتل ؤ أبوالعباس سفاح چې کله د بني أمیه سره جګړې کولې او ابو مسلم یې ملګری ؤ امیر کروړ جهان پهلوان هم د هغوی په مرسته کې ډېرې فتحې کړې وې او مړانه یې ښودلې وه چې د خپلو فتوحاتو او تورې په هکله یې همدا پورتنۍ ویاړنه ویلې وه.
۲- اتل: پهلوان.
۳- من: دسنسکریتي ژبې اریایي کلمه ده چې زړه ته ویل کېږي او په پخوانۍ پښتو کې د ارادې په معنا استعمال شوې ده چې دلته یې هم معنا «اراده» ده.
٤- یرغالم: د یرغل مفرد متکلم کلمه ده یعنې حمله او هجوم کوم.

زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ او په ویاړ (۱)
د آس له سوو مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ (۲)
کـــــړم ایوادونه اوجـــــاړ (۳)
لـه مـــا اتل نـســـتـــه

زمـا د توري تر شپـول لاندې دي هرات و جـروم (٤)
غـرج و بامیـان و تخـار بولي نوم زمـا په اودوم (٥)
زه پـــــــــــــــېژندویم پـه روم (٦)
لـه مـــا اتل نـســـتـــه

پر مـروزمـا غـشی لوني ډاري دښن راځـــــه (۷)
د هریوا لرود پرغـڼو ځــمـه تبـتي پلن راځـــه (۸)
رېـي زړن راځـــــــــــه (۹)
لـه مـــا اتل نـســـتـــه

۱- بریو: د «بري» جمع ده، فتح او کامراني. هسک: اسمان. نمنځ: نمانځنه یا لمانځنه. ویاړ: افتخار.
۲- سوو: سومانو. لتاړ: دړې وړې شیندلي، ګډوډ.
۳- اوجاړ: ویجاړ، ړنګ.
٤- جروم: د ګرم نه دی د افغانستان جنوبي برخه.
٥- اودوم: زهر، چاره.
٦- پېژندو: مشهور.
۷- لوني: شیندي. ډاري: وېرېږي. دښن: دښمن.
۸- پلن: پلی یا غښتلی.
۹- زړن: زړور.

حماسي شعر

حماست په لغت کې سختوالي، شدت او زړورتيا ته ويل کېږي او په شعري اصطلاح کې حماسي هغو شعرونو ته ويل کېږي چې موضوع يې جنګ، مړانه، ښندنه، زړورتيا، ننګ، غيرت، توره او وياړونه وي. وياړنه د حماسي شعر يوه برخه ده او توپير يې دا دی چې «وياړنې» کې يوازې افتخاري اړخونه وي او په حماسي کې مخکني ټول ډولونه او اړخونه وي؛ سربېره پر دې په جنګ تېزول او ولولې راپارول هم په حماسي شعرونو کې ګڼل کېږي؛ د «وياړنې» او «حماسي» شعر منځ کې تناسب د عموم خصوص مطلق دی هره وياړنه حماسه ده او هر حماسي شعر وياړنه نه ده.

بېلګه يې د خوشحال ختک دا شعر دی:

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګيالی د زمانې خوشحال ختک يم

يا لکه دا شعر:

چې خوشحال يې وه په ننګ تړلې توره
زه هماغه ننګيالی پښتون افغان يم

ټول جهان مې غږ د توري اوریدلی
و هر چاته زه د لمرغوندې عیان یم

معما، طنز او مزاح هم د موضوع له مخې ډولونو کې راځي چې مخکې د بدیع ډولونو کې تېر شو.

۲ - د جوړښت له مخې

د عروضي او دهواني شعر دوهم ویش د جوړښت له مخې دی چې لاندې ډولونه لري:

۱ - غزل، نسیب او تشبیب

« غزل » مصدر دی د غزل یغزل نه؛ په لغت کې د ځوانو هلکانو او جنکو خبرو، د محبوب د ګړوستاینې او د دوه وو مینو (محب او محبوب) تر منځ کړو وړو، خبرو او ښځو سره لوبو ته ویل کېږي. تغازُل یو تر بله د مینې خبرو ته ویل کېږي او تَغَزّل په تکلف سره غزل ویلو ته ویل کېږي، « غزل »، « نسیب » او « تشبیب » سره نږدې دي، نسیب د مینې حال او تشبیب په ډاګیزه توګه د محبوب او د هغه د صفاتو یادونې ته ویل کېږي او کله کله درې واړه یو د بل په ځای استعمالېږي.

او په اصطلاح کې غزل د شعر هغه ډول دی چې سر تر پایه یو وزن او یوه قافیه ولري که ردیف ولري نو هم د ټولو یو ردیف وي او که نه نو قافیه او وزن خو به ارو مرو یو وي په یو بیت کې دوه مسرې وي او د ټولو بیتونو د دوهمې مسرې قافیې یو شان وي د غزل اول بیت ته مطلع ویل کېږي چې په لغت کې د ختلو او ښکاره کېدو ځای ته ویل کېږي شاعر هم له همدې لارې نه راخېژي او راښکاره کېږي د مطلع د دواړو مسرو قافیه به یوه وي او د نورو ټولو دوهمه مسره د مطلع په قافیې او وزن ویل کېږي.

آخري مسرې ته مقطع ویل کېږي چې په لغت کې د غوڅېدو ځای ته ویل کېږي شاعر هم خپل شعر په همدې مسرې غوڅوي په مقطع کې اکثر شاعر خپل نوم یا تخلص یادوي خو اوسني شاعران یې ضروري نه ګڼي.

غزل لږ تر لږه پنځه بیتونه او زیات یې پنځلس بیتونه وي او که له دې لږ څه زیات شي هم بد نه برېښي.

په غزل کې د یوې موضوع تسلسل ضرور نه وي او اکثر هر بیت یوه ځانګړې موضوع وي خو کله کله یو لنډ مطلب هم په څو بیتونو کې راوړل کېږي او د قصیدې سره یې توپیر همدا دی چې په قصیده کې اوږده موضوع پر له پسې څرګندېږي او په غزل کې داسې نه وي.

د غزل لپاره ځانګړې موضوع نشته، شاعر کولای شي چې هر مطلب پکې را ونغاړي او یا ډېر مطالب پکې ځای کړي. بېلګه یې دا ده:

د هغه احساس له غره نه هم اوچت دی
چې دردمند په غم فغان د خپل ملت دی

ژوند یې ژوند دی مرګ یې ژوند دی هغه نه مري
مخکې مخکې چې په کار کې د غیرت دی

د هغه نوم تاریخونو کې ځلیږي
چا چې کړې د ټولنې ښه خدمت دی

د یو خېټې څرول یې چې هدف وي
حیواني خوی کې روان په ښه شدت دی

چې د بل په غلامۍ کې ژوندی خوښ وي
مرګ یې ښه دی چې تر ټولو دون همت دی

چې د ننګ په کار کې وروسته پاتې کېږي
بې ایمان دی او بزدل دی او بې پت دی

د بند ترجیع

بند په یوه شعر کې څو همقافیه بیتونو ته ویل کېږي چې وروسته ترې قافیه بدلېږي او ترجیع راګرځېدلو ته ویل کېږي د بند ترجیع د غزل په ډول یو بند په یوه قافیه ویل کېږي چې لږ تر لږه پنځه او زیات یې لس بیتونه وي او کله له دې هم زیاتېږي؛ لومړي بند نه وروسته یو بیت ورزیاتېږي چې وزن او څپې یې د همدې بند غوندې وي خو قافیه یې بدله وي، بیا د هر بند نه وروسته همدغه بیت بیا بیا را وړل کېږي چې همدې بیت ته د بیا بیا ورګرځېدلو له امله ورته د بند ترجیع ویل کېږي د هر بند بېله او جلا قافیه وي خو د شعر وزن او څپې سر تر پایه یو ډول وي. بېلګه یې دا ده:

ته مؤمن ژوندی په دین یې زما یاره
ته ژړا فریاد کوه په څو کوکاره
استغفار توبه کوه د ځان د پاره
ته هم ځان ساته پنا غواړه له ناره
بېداري کړه په سهار کې زما دلداره
زه و تاته یو ویی کړم زما وروره

په سهار بېداري کړه اخر وګوره
یا به ته سې په جنان کې یا په اوره
چې ستا حال به په څه رنګه سي له ګوره
بېداري کړه په سهار کې زما دلداره(۱)

د بند ترکیب

بند مومخکې وپیژانده او ترکیب سپرولو او یو ځای کولو ته ویل کېږي د بند ترکیب، د بند ترجیع په څېر وي خو دومره توپیر لري چې د بند ترکیب کې د هر بند نه وروسته د جلا قافیې یو بیت ورزیاتېږي او بیا نه غبرګېږي بلکه د هر دوه بندونو منځ کې یو داسې بیت راوړل کېږي چې وزن او څپې یې د نور شعر سره یو شان وي خو قافیه یې جلا وي او ترکیب یې هم له همدې کبله بولي چې شاعر د هر بند نه وروسته د بدلې قافیې یو بیت پرې سپر وي او ورسره یو ځای کوي یې. بېلګه یې دا ده:

نن د چمن له خوانه شور اورم
په بوراګانو ظلم زور اورم
سمسور چمن کې تور کارغان ګورم
په سرو ګلونو کې زاغان ګورم

۱- پته خزانه: ١٦٤.

له ژړا ډک شین گلستان گورم
ډېر په فریاد مړاوي گلان گورم

بلبل چغېږي چې گلونه غواړم
په خپلواکۍ مین سرونه غواړم

چې بهار نه وي زه چمن څه کوم
چې اسلام نه وي زه وطن څه کوم

چې گلان نه وي زه گلشن څه کوم
چې خوښي نه وي زه خفتن څه کوم

ظالمه تا سره جهاد کوم
زه د مظلوم سره امداد کوم

مثنوي (دوه ييز)

«مثنوي» هغه شعر ته ويل کېږي چې د هر بيت دواړه نيم بيتي سره يوه قافيه وي، د ټولو بيتونو وزن او څپې سره يو ډول وي خو قافيه د هر بيت جلا جلا وي، دا ډول شعر کومه ځانګړې موضوع نه لري او هره موضوع پکې نغښتل کېدای شي؛ اکثره پکې کيسې ويل کېږي. بېلګه يې دا ده:

زده کـــړه ښـــه ده چې رڼا ده
نـــا پـــوهـــي لـــويـــه بـــلا ده
عـــلـــم هـــر چـــاتـــه د وادی
کـــه د دين کـــه د دنيـــا دی
خـــو زمـــونږ چې ترقي ده
لـــوده ګـــي او بـــې بـــاکـــي ده
په نصـــاب کـــې مـــو نقصـــان دی
پـــه تقـــليـــد بـــاندې روان دی
چې نړی کـــې فـــرســـوده شي
هغـــه مـــونږ ســـره تازه شي

نه نوښت او نه بدلون شته
نه څه فکر نه سمون شته

مثلث (دریز)

«مثلث» هغه شعر ته ویل کیږي چې لومړی بند یې درې مصراعې (مسرې) وي او درې واړه په یوه قافیه وي د نورو بندونو دوه مصراعې یې په یوه قافیه وي او دریمه یې د سر بند په قافیه وي او کله هم لومړی بیت یوه قافیه وي او دریمه مصراعه بله وي خو هر بند چې درې مصراعې وي مثلث بلل کیږي. او کله هم هر بند یوه قافیه وي؛ وزن او څپې د ټولو یو ډول وي. بیلګه یې دا ده:

روان په سمه لار
د علم طلبګار
د بدونه بې زار
ریښتونی مسلمان
حاصل دي شه مراد
وروري او اتحاد
دښمن سره جهاد
ځان یوه کړه په قرآن

مربع (څلوريز)

«څلوريز» هغه شعر ته ويل کېږي چې هر بند يې څلور نيم بيتي وي کله يو د مطلع بيت لري او کله د لومړيو څلورو مسرو يوه قافيه وي چې دوه بېتي مطلع بلل کېږي؛ د نورو بندونو درې مسرې يوه قافيه وي او څلورمه د مطلع په قافيه وي؛ سرتر پايه د شعر وزن او څپې يو ډول وي. او کله څلور واړه مسرې يو ډول قافيه لري. بيلګه يې دا ده:

(۱)

مغلوب شو په نړۍ کې د الحاد طرفداران
د ظلم تغر ټول شو چې توحيد شو راعيان
هر خوا تياره خپره وه د انکار او جهالت
ترږمۍ وه د فساد ټول و واخته په علالت
د شرک بازار ؤ ګرم خر څېده به ضلالت
رڼا شوه راخرګنده آيتونه د قرآن
د ظلم تغر ټول شو چې توحيد شو راعيان(۱)

يا لکه دا:

۱- د حق ګونګسی: ٤٦.

(۲)

بېلتــانه ناره مــې وســوه په کــور باندې
نه پوهېـږم چې به څــه وي پښې په وړاندې
له خــپلوانو به بېلېـږم په ســرو ســترګــو
دواړه ســـترګـــې مـــې په وينو دي ژړاندې
اسمـاعـيله سـتـا نارو مـې زړګى سرى کئ
بېلتــانه خـرښـبـون بيــا له تا پردى کئ
نه هېـرېږي کـه مـې بيــا نه سـتـا يادى کئ
په چړود وير به پرې سي د زړه مــراندې(۱)

يا دا:

(۳)

ګـــهـيځ رڼا د لمر خــپـره سـوه
زمـــا پر کـــور د وير ناره ســوه
د بېلتـــون ورځ توره تيــاره ســوه
بږغ ســونا څـــا په چې بېلتـــون راغى
زړه مـــې له دې ويرنې شـــين دى
پـه ژړا ژاړم څـــــه نـاوريـن دئ(۲)

۱- پټه خزانه: ۲۰.
۲- ناورين: مصيبت، غم، کړاو.

زرغون له اوښو مې سادين دئ(۱)
په نول نولېږم چې تاخون راغی(۲)

مخمس (پنځيز)

«مخمس» د مربع غوندې وي خو توپير يې دا دی چې بندونه يې پنځه مسرې لري څلور يو ډول قافيه لري او پنځمه يې بدلېږي وزن او څپې سر ترپايه يو ډول وي کله يو بيت جلا مطلع لري او کله يې نه لري او کله پنځه واړه مسرې يو ډول قافيه لري. بېلگه يې دا ده:

دې گډوډيو نه پرېشان يمه زه
ډېر و حزيونو ته حېران يمه زه
هر يو دعوه د مسلمان کوي
په خوله خبرې د ايمان کوي
بل غم يې نشته غم د ځان کوي
طرفداري ټول د شيطان کوي
له غم و فکر سرگردان يمه زه
ډېر و حزيونو ته حېران يمه زه

۱- سادين: شو دياره مځکه.
۲- نول: پرېشاني، غم. تاخون: هغه ناروغي چې وينه غورځوي. پټه خزانه: ٦٢.

مسدس (شپږیز)

«مسدس» هم د مربع او مخمس غوندې دی خو توپیر یې دا دی چې په دې کې هر بند شپږ مسرې لري چې پنځه یې یوه قافیه لري او شپږمه یې بدلیږي وزن او څپې د ټول شعر سر تر پایه یو ډول وي.

کله کله د مطلع یو جلا بیت لري او کله یې نه لري. او کله هم ټول شپږ واړه نیم بیتي یوه قافیه لري؛ د محتوا له مخې کومه ځانګړې موضوع نه لري او هر مطلب پکې بیانیدای شي. بېلګه یې دا ده:

په قربانیو دې رحمت وایمه
په خیانتونو دې لعنت وایمه

صد افرین دې په همت وایمه
ستا کارنامو ته شجاعت وایمه

په تیر جرأت دې برکت وایمه
خو په ظلمونو دې نفرت وایمه

مسبع (اوه پيز)

«مسبع» هم كله كله د مطلع يو جلا بيت لري او كله يې نه لري هر بند اوه نيم بيتي لري چې شپږ يې په يوه قافيه وي او اوم يې د مطلع په قافيه وي چې د هر بند په اخر كې بدلېږي. او كله كله اوه واړه نيم بيتي يوه قافيه وي او هر بند په همدې ترتيب وي.

او كه مطلع و نه لري د هر بند په اخر كې يوه مسره جلا راوړل كېږي چې د ټولو قافيه يو ډول وي مسبع هم سر تر پايه يو ډول وزن او څپې لري. د محتوا له مخې كومه ځانګړې موضوع نه لري او هر ډول مطالب رانغاړي.

بېلګه يې دا ده:

صداقت او امانت كې مروت وي
په دروغو او خيانت كې رذالت وي
ورور پالنه تعقل او ديانت وي
ورور وژنه، سر ترپايه جهالت وي
چې ساتلى د انسان يې كرامت وي
په عمل كې يې اخلاص او ديانت وي
د هغه برخه الفت او لياقت وي

مثمن (اته ییز)

د «مثمن» هر بند اته نیم بیتي لري چې اوه یې په یوه قافیه او اتم یې جلا قافیه لري دا هم کله یو بیت مطلع لري او کله یې نه لري د ټولو بندونو اتم نیم بیتی د مطلع په قافیه وي او که مطلع و نه لري بیا جلا قافیه لري چې د هر بند اخر کې هماغه قافیه راځي؛ او کله داسې هم وي چې اته واړه نیم بیتي یوه قافیه وي؛ سرتر پایه یو وزن او یو ډول څپې لري د محتوا له مخې ځانګړې موضوع نه لري او هر ډول مطالب پکښې رانغښتل کېږي.

بېلګه یې دا ده:

ای وطنـه تـا ضــــــــــرور ابـادوم
پټ په زړه کـې سـتـا د مـینې تپ لرم

ته مې مور یې ته مې ژوند یې تا کې مرم
ټولې ژمنې سـتـا په ننګ باندې ترم

سـتـا یادونه زه په زړه باندې لیکم
سـتا دښمن به سـتـا له پولې نه شړم

سـتـا بچي به سـتا سوکړک باندې پالم
خـړې خـاورې دې په سـروزرو منم

متسع (نهه یيز)

د «متسع» هر بند نهه نیم بیتي لري چې اته يې يوه قافیه او نهم يې جلا قافیه لري کله د مطلع يو جلا بیت لري او کله يې نه لري او کله ټول نهه نیم بیتي يوه قافیه وي د هر بند اخري نیم بیتی د مطلع په قافیه راوړل کېږي او که مطلع و نه لري بیا جلا قافیه لري چې د هر بند اخري نیم بیتي کې په همدې ډول قافیه راځي؛ سر تر پایه ټول بندونه يو ډول وزن او څپې لري؛ د محتوا له مخې کومه ځانګړې موضوع نه لري او هر ډول مطالب رانغاړي.

بېلګه يې دا ده:

کـه څوک نه شي انسانونو ته قصاب
پرې اسـان بـه شي د خـوېدو حســاب
ښــه څــر ګند دي ټول کــار ونـه د ثواب
هم ښـکاره دي د عــتــاب او د عــذاب
پـه هغــه بانديې اســانـه وي جـواب
چې و نـه لري پـه زړه کـــې اضطراب
چې لـه بده کـــاره وکـړي اجــتـناب
هـم و حق تـه هڅــه کـانـدي د صـواب
دا د عـــقـل دی نچـوړ لب او لبــاب

معشر (لسیز)

«د معشر» هر بند لس نیم بیتي لري، نهه یې په یوه قافیه وي لسم یې جلا قافیه لري چې د هر بند په اخر کې راوړل کېږي کله لس واړه نیم بیتي یوه قافیه وي او نور بندونه هم په همدې ترتیب وي، کله د مطلع یو جلا بیت لري او کله یې نه لري؛ سر تر پایه یو ډول وزن او څپې لري؛ د محتوا له مخې ځانګړې موضوع نه لري او هر ډول مطالب را نغاړي.

بېلګه یې دا ده:

راځئ چې وکړو په اخلاص د اخوت خبرې
د تېرېدنې د انصاف او عدالت خبرې
جنګونه تېر شو وروروژنې او ظلمونه شو تېر
ورانۍ مو ډېرې وکړې هم وینې زخمونه شو تېر
د بد مرغۍ تولې بېلګې او انجامونه شو تېر
تنظیم پرستې قافلې بیل مرامونه شو تېر
د بېګانه وو تملق احترامونو شو تېر
د خپل وطن دورانولو انعامونه شو تېر
د دې مظلوم ولس شلېدلي ګرېوانونه شو تېر

د نورو لمسي اوامر او الهامونه شو تېر
دا د وحشت تورې تيارې او ماښامونه شو تېر
دښمنۍ هېرې کړئ کوو د محبت خبرې
د تېرېدنې د انصاف او عدالت خبرې

رباعي (څلوريزه)

رباعي هغه شعر ته ويل کېږي چې دوه بيتونه ولري چې څلور مسرې کېږي په رباعي کې اکثر اوله دوهمه او څلورمه مسره يوه قافيه لري او دريمه مسره ازاده وي او کله کله څلور واړه مسرې يو ډول قافيه لري، د خيال تسلسل يې يو وي او په څلورمې مسرې کې زيات ټينګار وي.

بېلګه يې دا ده:

چې نظر مې اندېښنو کې را ولاړ شي
له سوچونو په غمونو کې لتاړ شي
دی دنيا سره زه داسې نابلديم
لکه ليرې کليوال چې ښار ته لاړ شي

قطعه (پاړکی)

«قطعه» هغه شعر ته ویل کېږي چې د اول بیت د دواړو مسرو قافیه سره یو شان نه وي او د شعر د ټولو بیتونو وزن، څپې او د دوهمو مسرو قافیې سره یو ډول وي؛ لږ تر لږه دوه بیته وي او زیاته هم راتلای شي. بېلګه یې دا ده:

نشته څه په کور د پښتنو د تکلف په نوم
بس یوه ډالۍ له مینې ډکه ولوله لري
رنګ یې د اخلاص په هر کلي کې خپره ټنده ده
وس کې یو سو کړک او د ترخو چایو پیاله لري

یا دا:

نصر د شیخ «حمید» لودي[1] زوی چې کله د ملتان پاچا شو نو د اسماعیلي فرقې په ګروهه[2] شو او ملحد شو د هغه د تره زوی د شیخ «حمید» وراره شیخ «رضي» ورته دا پاړکی ولیکه او ور ویې لېږه:

۱- شیخ حمید لودي د «الپتګین» او «سبکتګین» په وخت کې له: «۳۵۱» هجري ق نه تر «۳۹۰» هجري ق پورې د ملتان پاچا ؤ.
۲- ګروهه: عقیده.

د الحــــاد پـه‌لـور دې تـر پـلـل(۱)
گــــروه دې زمـــونږ وكـــوراوه(۲)
مـــــوږ رونـلـی پـه زيـارنـه(۳)
تـــا پــــه تـــورو تـــوراوه
لرغـــون ولې گـــروهـبـدلې
چـې دې گـــــــوښــی اړاوه‌ء
هغــه گــروه دې اوس آړه كـړ(٤)
چـــې پـلــــرو دې رښـــا وه
لودي ستـــا پـه‌نامـه سپک شــو
كــــه هر څــــو مـــو درناوه
نصـــره نـه مـــويې لـه كـهـــاله(٥)
لــودي نـه يـې پـه كـــــاوه(٦)
زمـــوږ رغـــاده ستـــا د گــروهـه(۷)
د ورځـلـوی پـه رغــــــــاوه(۸)

۱- ترپلل: لاړې، توپ دی کړ، وتښتېدې.
۲- گروه: عقیده. وکوراوه: باطل کړ.
۳- رونلي: رون کړی پاک کړی.
٤- آړه کړ: وادې ړاوه.
٥- كهاله: کورنۍ.
٦- كاوه: کړنه، کولو.
۷- رغا: بې زاري.
۸- ورځلوی: ورځ لوی، لویه‌ورځ، قیامت. رغاوه: بې زاری.

کله چې شیخ نصر ته د «رضي» دا پاړ کی ورسېد هغه ورته ځوابي پاړ کي کښې داسې وکښل:

د إلحـاد په تور تورن سـوم
زه لرغـون خـو ملحـد نه یم
زمـا د ښنه هسـې توراکـړي(۱)
کـه ملحـد یم د د ښنه یم
له اسـلامـه نه ترپلمـه
تورانو څـخـه په ترپله یم
گـروه مـې هغـه لرغـونی دی(۲)
اوس هم کـروړ په لرغـونه یم(۳)
د إسـلام پر هسک به ځلم
وتـورانـو تـه تـیـاره یم
د لـودي زوی سـنـتـي یـم
د حـمـیـد له لوړ کـهـاله یم
تـورانی دښـمـن چې وایـي
زه لـه گـروهـه په آړه یم
دایې تور تاسـې دروهوي(٤)
زه مـؤمن سـتـاسـې په تله یم

۱- دښنه: دښمنان. تورا: تور، تهمت، إفتراء.
۲- لرغونی: پخوانی.
۳- کروړ: سخت، محکم.
٤- دروهوي: (له دروهل نه دی) غولول.

د دښنو ويناوې مـــغـــږه(۱)
زه لودي يمـــه څـــو زه يم(۲)

بوللـه (قصيده)

«قصيده» چې پښتو کې ورته بولله ويل کېږي هغه پرله پسې شعر دی چې د موضوع تسلسل پکې رعايت شوی وي، لږ ترلږه شپاړس بيتونه لري او زيات يې پوله نه لري خو تر يوسل او پنځوسو پورې ويل شوي دي؛ قصيده مطلع او مقطع لري، د مطلع د دواړو مسرو قافيه يې يو شان وي او د نورو ټولو بيتونو د دوهمې مسرې قافيه د مطلع په څېر وي.

بېلگه يې دا ده:

غوري ښکارندوی بن احمد د پسرلي په هکله دا قصيده ويلې ده:(۳)

د پسرلي ښکلونکي بيـا کړه سينگارونه(٤)
بيـــايې ولونل په غـرونو کــښــې لالونه(٥)

۱- مغږه: مه اوره. نغوړل: اورېدل. مه نغوره: مه اوره.
۲- پټه خزانه: ۷۰- ۷٤.
۳- پټه خزانه: ۵۰.
٤- ښکلونکي: ښکلوونکي، ښايسته کوونکي.
۵- ولونل: وشيندل، خپاره کړل، وکرل.

مځکه شنه لاښونه شنې لمنې شنې سوې(۱)
طيلسان زمرد ي واغوسته غرونه
د نيسان مشاطي لاس د مچېدو دی(۲)
مرغلرو باندی وښکلل بڼونه(۳)
د غتېو لوجنډی خاندي وريدي ته(٤)
زرغونو بڼو کې ناځي زلمي جونه
لکه ناوې چې سور تيک په تندي وکا
هسې و ګاڼل غتولو سره پسولونه(٥)
مرغلرې چې اور ووخونوليه(٦)
په ځلا يې سوه رانه خپاره دښتونه
زرغونو مځکو کې ځل کا لکه ستوريه
چې پر هسک باندې ځلېږي سپين ګلونه
سپينې واورې ويلېده کاندې بهېږي
لکه اوښې د مين په ګرېوانونه

۱- لاښونه: کمرونه (واړه غرونه) مفرد يې لاښ دی.
۲- نيسان: د پسرلي مياشت ته ويل کېږی. چې د اپريل او حمل سره سمون خوري. مشاطي: له مشط نه دی چې عربي کی ګومنځ ته ويل کېږی لکه ګومنځ چې ويښتان ښکلي او منظم کوی د نيسان مياشت مځکه ښکلې کوي. مچيدو: ښکلولو.
۳- وښکلل: ښکلي کړل.
٤- غتېول اوربدی د ګلونو ډولونه دي. جنډی: ګل.
٥- وګاڼل: ښکلي کړل، ګاڼه يې ورواغوسته، و پسولل. پسولونه: ګاڼې مفرد يې «پسول» دی.
٦- وخونوليه: وخونولې و شيندلې.

هر پلورني ولې بهـانـدې خـانـدي(۱)
له خـوښـيـه سـر وهي لـه سـينګړونه(۲)
هـر پـلـو د ګـلـو وړم دی لـونـلـی(۳)
تـه وارا غـلـه لـه خـتـنـه کـاروانـونـه(٤)
د مـسـيح په پـوبه مړو ژونـدون بيا مـوند(٥)
پسـرلی مګر مـسـيح سـو په پوکړونه(٦)
له مـړو خـاورو يې آغلی ګل را ويوست(۷)
وچ ښـدیا او غـريبې کـړ له جنتـونه
سړی جاجي چې را مشت کړ را مشتګرو(۸)
ګـهـيځ چوني چې په بڼ وکـاږغـونه(۹)
په بر بڼ چې ږغ د چونيـو نغـوړېده سي(۱۰)
تـه واچندي سـره پـبـودي اشلوکـونـه(۱۱)

دا اوږده قصيده ده چې مونږ په همدې بسنه کوو.

۱- بهاندي: بهېدونکې.
۲- له خوښيه: له خوښۍ. سينګړونه: د کاږ او ډبرو مځکه.
۳- لونلی: شيندلی، خپور شوی.
٤- تهوا: ته‌بۀوايې. ختن: چين کې يو ځای دی چې په ښکلا شهرت لري.
٥- پو: دم. ٦- پوکړونه: پوکولو، دمونو.
۷- آغلی: ښکلی. راويوست: را وويست.
۸- جاجي: (خج په اول جيم) فکر کوي «جاجل» فکر کول. را مشت: ساز او سرود.
۹- ګهيځ: سبا. چوني: بلبلې يا عام مرغان.
۱۰- بربڼ: لوی باغ، بڼ باغ او بربڼ په پخوانی پښتو کې لوی باغ ته ويل کيږي. نغوړيده: اوږېده.
۱۱- چندي: شاعران. پبو: اوبدل شوي. اشلوکونه: شعرونه.

مستزاد

دا هغه شعر دی چې اول بیت یې اوږد او دوهم یې لنډ وي او د دواړو قافیه یو شان وي؛ د اوږدو بیتونو څپې او وزن سره یو وي او د لنډو بیتونو څپې او وزن سره یو وي کله دوهم، کله دریم او کله هم له دې زیاتو بیتونو نه وروسته د سر قافیه را غبرګیږي، دوهم لنډ نیم بیتی د اول اوږده نیم بیتي خوند او رنګ ور زیاتوي مستزاد کومه ځانګړې موضوع نه لري او هر مطلب پکې نغښتل کېدای شي.

بېلګه یې دا ده:

نه دین او نه غیرت لرې ملګری د دولت یې
اخته په لوی ذلت یې
رېښتیا خبره نه کړې په دروا غو چې عادت یې
اخته په لوی ذلت یې
د خیر کارونه نه کوې دښمن د مسلمان یې
ملګری د شیطان یې
روا دې په کار نه دي همېش غواړې نا رواته
اخر به شې رسوا ته
هېر کړی دې قیامت دی بې ضمیره بې همت یې
اخته په لوی ذلت یې

آزاد نظم

آزاد نظم د غربي نړۍ اختراع او ابتکار دی چې شرقي نړۍ ته يې هم سرايت کړی دی او اوس دلته هم رواج شوی دی، پښتنو شاعرانو هم اوس د دې تقليد پيل کړی دی، تر دې چې ځينې شاعران که يوائې نه وي نو اکثره شعرونه يې له همدې ډوله وي. ازاد نظم يې ځکه بولي چې د قافيې، رديف، د مسرو تر منځ د سېلابونو تناسب او نورو شعري ضوابطو او قيودو څخه ازاد وي او يوائې يو ډول آهنگ لري او څپې يې د شاعر په خوښه وي.

ازاد نظم د شاعر يو اهنگ لرونکی نثر دی چې د خيال او سوچ د طوفاني څپو د جوش نه په نابېره توگه په داسې ازادۍ سره راوځي چې د شعر په مشهورو قالبونو کې د جوړښت هېڅ اند ته پکې اړتيا نه پېښېږي؛ له همدې امله يې ځينې مسرې لنډې او ځينې اوږدې وي.

ازاد نظم يوائې د تخيل او پيغام نوم دی چې شاعر يې د سوچ او اغېزې له څپو څخه د ژبې او قلم څوکې ته لېږي.

بېلگه يې دا ده:

یوه هسکه څپه راغله
وه له وینو ډکه جوړه
په سرونو وه پسوللې
په ننگونو
په زگېرویو
په غیرت اؤ په ښندنو
راروا نه په غورځنگ وه
امېدونه ورسره وو
یو پیغام ؤ پکې نغښتی
یو انعام ؤ پکې نغښتی
په هوډونو وه پسوللې
په دردونو
تیندکونو
هجرتونو کړاوونو
ډکه پکه وه له ژمنو
ورته تینگ نه شو
په مخکې
فولادي غوندې بندونه
دغرور لوړې ماڼۍ

د هوس دنګ منارونه
ټول نسکور شول
ږنګ پر مځکه
یوه هسکه څپه راغله
ود له وینو جوړه شوې
په سرونو وه پسوللې
را روانه په غورځنګ وه
د هر څاڅکي د اعلان ؤ
چې په امر د قرآن
او په مینه د څښتن
زمونږ یون دی
پر مخ درومو
نه تمېږو
نه اودرېږو
نه وچېږو
پولې پېژنو لرو یې
او تم ځای مو هم لیدلی
نتیجه مو پېژندلې
له تور تم څخه تېرېږو

هلته لنډه لږه وړاندې مو موخه ده
د سبا روښانه څرک دی
لکه لمر دی
لا روښانه
هلته پولې دي د عدل
مونږ په منځ کې يې
تم يو
وړاندې نه ځو
او اوډ ريږو
بيا وچيږو
هلته ښه سمسور يو بڼ دی
چې په مونږ د زرغونيږي .

معریٰ (لغړ) نظم

«معریٰ» په لغت کې لغړ او بربنډ ته ویل کېږي او په اصطلاح کې د ازاد نظم په څېر د قافیې او ردیف څخه لغړ وي؛ د ازاد نظم سره دا توپیر لري چې مسرې یې سره هم وزنې او په څپو کې سره برابرې وي. کله کله یې په تصادفي توگه دوه مسرې په قافیه کې سره برابرې راشي. دا هم د ازاد نظم په څېر د غربیانو له پلوه راغلی دی.

بېلگه یې دا دہ:

دا د لفظونو شاعر
دا له معنا څخه پاک
دا د هوس گوډاگی
د تزویرونو مجنون
دا د دروغو مین
په نالیدلي لیلا
په فرضي زلفو پسې
دا جعلي لوغړن

دا د آهونو منګ کې
د فریادونو پنګ کې
او د زخمو د پاسه
او دا په وینو لتاړ(۱)
له تن جدا سرونه
او دا سپېره مخونه
له اوښکو ډکې سترګې
هیڅ ورته نه ښکارېږي!؟

دوهم: ملي شعرونه

هر قوم، ولس او ژبه ځیني ځانګړي مشخصات او جلا ځانګړ تیاوې لري؛ پښتو ژبه د شعر په مېدان کې ځینې داسې شعرونه لري چې هغه د دې ژبې مشخصاتو او ځانګړ تیاوو کې راځي چې نورې ژبې یې نه لري او دا شریک ولسي او ملي شعرونه دي.

ډولونه یې دا دي:

۱- لنډۍ.

۲- چار بیته یا بدله.

۱- لتاړ: ککړ.

٣- لوبه او بګتۍ.

٤- نارې.

٥- نيمکۍ، سروکۍ او ټيکۍ.

لنډۍ

«لنډۍ» د پښتو هغه ځانګړی (٢٢) څپيز ملي شعر دی چې لومړی نيم بيتی يې (٩) او دوهم يې (١٣) څپې وي او د غږ راښکلو او اوږدولو لپاره يې په اخر کې «مه» يا «نه» راوړل کيږي لنډۍ کومه ځانګړې موضوع نه لري او هر مطلب پکې بيانيږي. هره لنډۍ ځانګړې موضوع وي.

لنډۍ يې هم له همدې امله بولي چې په يو بيت او لنډو الفاظو کې لوی مطلب نغښتی وي؛ زياتې د تورې، مړانې، مينې، جانان بېلتون، ديدن او موزيګي په هکله ويل شوې وي.

د لنډيو ويونکی معلوم نه وي او زياتې د ښځو له خوا ويل شوې دي.

لنډۍ نور نومونه هم لري لکه: ټيکی، ټپه، مسره.

د ټپې د تسميې د لامل په هکله مختلفې رايې او توجيه ګانې وړاندې کيږي خو زما په اند ټپه ځکه ټپه بلل کيږي. چې ټپ په پښتو کې زخم ته ويل کيږي او د ټپې اغيزه دومره زياته وي چې يا زړه ټپي کوي او يا د ټپي زړه نه را وځي.

ښلگې يې دا دي:

جانان مې سر پر وطن کښېښود
په تار د زلفو به کفن ورته گنډمه

***

که په مېوند کې شهيد نه شوې
خدايگو لاليه بې ننگۍ ته دې ساتينه

***

موزيگى بيا په خندا راغى
په لمنگۍ کې چا توتان ورکړي دينه

***

د موزيگي شکېدليه کتېه
چې زه دې لنگه ټينگوم بازو دې ځينه

***

ټوټې ټوټې په تورو راشې
د بې ننگۍ اواز دې را مه شه مينه

***

توري وهه برى به مومې
که برى نه وي ځوانان تل په تورو مرينه

***

تور په رنځک سور شي په وینو
سالم په تن بې ننګه را مه شي مینه

***

ټوټې ټوټې په تورو راشي
چې پرهارونه دې ګنډم خوله درکومه

***

جانانه ښه شو چې زخمي شوې
زه به دا خپله غاړه هسکه ګرځومه

***

جانان مې جنګ کې توره وکړه
ځکه همزولې راته کوښې سموینه(۱)

***

ږغ شو پر کټ جانان یې راوړ
زړه مې په پرشو چې په شانه وي زخمونه(۲)

***

موري لنډۍ توره مې راکړه
پردین غزا ده زه خپل ځان شهیدومه

---

۱ - کوښې: پنې، پېزار.
۲ - پر: توپ.

***

کــه زه مــیـــ ،وم ځـــان به جـــار کـــړم
پښــتـــون پښـــور د بې ننگۍ نه قــبلوينه

***

د تــوريـالــيـــو خـــونـدې ژاړي
د سپــومــوزيو خـونـدې ستــرگــې تورو ـه

***

زلـمـی ولاړ تــورد تــر مـــــلا دی
غـــزاله ځي په خــپـل وطن ســر ورکـــوينه

***

سـگر د ځـــان په وينو ســـور کـــه
چې شــا وخــوا پر تــاغــا تول زرغــونه شـينه

***

هــلـک بـه ولـې تــوره نــه کـــړي
تر نيــمـــايي سنگره زه ورســره ځـمـه

***

ســـر مـــې لـه تـن ځنې جـــلا کـئ
کـــه مـــې پگړی د بې ننگۍ تړلې وينه

***

په دنیا مه نازېږئ خلکو
دنیا فاني ده په ارمان به ځنې ځونه

***

د سر دښمن مې هوښیار شه دی
زه د بې عقله په دوستۍ پښېمانه یمه
توري به نه کړو نو به څه کړو
چې مو شبدې د پښتنې رودلي دینه

***

راشه پر قبر مې اوربل کړه
که مې په مړینې په شا ووینې تېرونه

***

په تور تپوک ویشتلې راشې
د بې ننګۍ اواز دې را مه شه مینه

***

ترپ له میدانه په کار نه دی
په بدنامۍ کې سپي موزیان په تبه مړینه

په پښتو ملي او ولسي شعرونو کې د لنډيو شمېر ډېر زيات دی او د راټولولو کار يې تر اوسه لا نيمګړی پاتې دی.

د پښتو ټولنې له خوا د لنډيو يوه ټولګه په ۱۳۳٤ هـ.ل کې چاپ شوې ده؛ «سلمیٰ شاهين» د «روهي سندرې» په نامه د پښتو لنډيو يوه ټولګه په دوو ټوکو کې راټوله کړې ده چې پښتو اکاډمي چاپ کړې ده او ځينو نورو هم څه ناڅه پښتو لنډۍ راټولې کړي دي خو تر اوسه هيڅوک په دې نه دي موفق شوي چې د پښتو ټولې او يا اکثره لنډۍ راټولې کړي؛ دا ځکه چې د پښتنو په دې پلن ټاټوبي کې ګڼې پرګنۍ قبيلې او ولسونه ميشته دي؛ د هر سړي، ښځې، زلمي، پېغلې، بوډا او بوډۍ په حافظې کې داسې لنډۍ شته چې له نورو سره نشته؛ له همدې لامل له مخې پښتانه که ټول نه وي نو اکثر يې شاعران دي.

نو ځکه لنډۍ د ټولو پښتنو شريکه ملي پانګه ګڼل کېږي.

بدله یا چار بیته

«بدله» د پښتو د شعر ډېر لرغونی ډول دی چې وروستنیو په «چار بیته» نومولی دی، چاربیته د محتوا له مخې یوه موضوع په پرله پسې توگه څېړي او د جوړښت له مخې یوه مطلع لري چې کله یو بیت کله درې مسرې او کله دوه بیتونه وي او ورپسې بندونه راځي د سربند ته کسر او پېرو هم ویل کېږي لږ تر لږه څلور مسرې وي او زیاتې یې هم راتلای شي؛ زیات یې اته مسرې وي چې څلور بیتونه کېږي او چار بیته هم له همدې امله ورته ویل کېږي. د چار بېتې د هر بند په پای کې د سر بیت ته رجوع کېږي او په ډېرې چستۍ او چالاکۍ ورته راگرځي په ځانگړي انداز کې لوستل کېږي چې د اورېدو پورې اړه لري ځینې چار بیتې د مستزاد په شکل یو اوږد او یو لنډ نیم. بیتی لري، بیا د هر بند پسې د سر د کسر په ډول قافیه غبرگېږي او د سر پېرو ورسره ویل کېږي کله د پېرو او بندونو طاق نیم بیتي سره یو قافیه وي او جوخت نیم بیتي سره یوه قافیه وي، کله د پېرو دواړه نیم بېتي خپلو کې یوه قافیه نه وي خو د هر بند نه وروسته یو بیت د کسر په څېر اول نیم بیتي سره اول، او دوهم نیم بیتي سره

دوهم یوه قافیه لري.

کله د پېړو دوه نیم بیتي په یوه قافیه او دوه په بله قافیه وي او نور بندونه درې درې مسرې په یوه قافیه او څلورمه د پېړو مسره ورسره غبرګېږي.

ببلګې يې دا دي:

(۱)

په سور غر بل راته نن اور دئ
وګړیه جوړ راته پېغور دئ
پر کلي کور باندی مغل راغی
هم په غزني هم په کابل راغی

***

غښتلیو ننګ کړئ د امو وار دئ
مغل راغلی په تلوار دئ
په پښتونخوا کې يې ناتار دئ
پر کلي کور باندی مغل راغی

***

آدمرغي غښتلیو راسئ
پر ننګ ولاړ د پښتونخواسئ
توري تېرې غشي تر ملاسئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

***

زلمو پـه غـــشـــو کـــړئ وارونـه
د تـبـــرو تـورو گـــوزارونـه
ور وړانـدې کـــړئ خـــپـل تـتـــرونـه
پر کلي کـــوز بانـدې مـــغل راغـی (۱)

یا دا:

(۲)

اوښکې مـې څـاڅې پر گـریوان یو وار نظر کـه پرمـا
راســـه گـــذر کـــه پـرمـــا

***

د مـــینـې اور دې زمـا زړگـی وریت پـه انگار کـینا
ښـــــې تـارو نـار کـــــینـا (۲)
خـود بـه ویلـېږم چې مـې زړه پر تا مـفـتـون کـینا
ځـــان مـــې زبـون کـــینا
اوښکې مـې څـاڅې پر گـرېوان یو وار نظر کـه پر مـا
راســـه گـــذر کـــه پر مـــا

***

۱- پته خزانه: ۱۰.
۳- تارونار: نری وچ.

وکه نظر زما پر حال چې پروت رنځور یمه تل
په ویر ناسوریمه تل
له زړه مې څاڅي وینې سور په وینو خپل یمه تل
په اور جلبل یمه تل
اوښکې مې څاڅي پرګریوان یو وار نظر که پر ما
راسه ګذر که پر ما(۱)

یا دا:

(۳)

ښېلتون دې زور دئ تر لېمو مې سهار نم څاڅي
لکه شبنم څاڅي
دا سره یاقوت مې په لمن کې ستا په غم څاڅي
په غم الم څاڅي
ګوره لیلی باران د اوښو ستا په چم څاڅي(۲)
څنګه پر چم څاڅي(۳)

***

۱- پټه خزانه: ٦٦.
۲- چم: (په زوره کي) کلي کوڅه.
۳- چم: طرز، چل، ترتیب.

راغله لیلیٰ په شینکي خال نخا په گلوکوي
په سرو منگولوکوي
سهار چې وځي سیل کا، رنغ په بلبلوکوي
گل پسې اوربلوکوي
ملالې سترگې یې کاته په ویر ژلوکوي
زېب په کجلوکوي
د ژوبل زړه وینې په هر گړی هر دم څاځي
لکه شبنم څاځي

یا دا:

(٤)

کم بخته مکړه پر دنیا ډونگونه
که دي زړه غواړي د جنت گلونه

***

کم بخته مور یو میلمانه پر دنیا
وطن مو بل دئ اخر ځو په رشتیا
هم به ښه بدسي را معلوم په عقبا
نو له سره اورکئ په امان ځانونه

***

کم بخته مه کوه حرام چې بد دي
چې کړي حرام هغه باطن کې د ددي
اعمال يې تول په عقبا کې رد دي
په لويه ورځ به يې وي تور مخونه(۱)

لوبه او بګتۍ

لوبه او بګتۍ د ملي او ولسي شعر يو ډول دی ځينې شاعران د لوبې او بګتۍ تر منځ توپير کوي او ځينې يې نه کوي زما په رايه دواړه يو شی دي او دا هم ويلای شو چې دا دواړه د چار بيتې يو ډول دی.

لوبه د مستزاد په ډول د مطلع يو اوږد او بل لنډ نيم بيتی لري وروسته هر بند دوه يا درې او يا څلور نيم بيتي په يوه قافيه، وزن او بحر وي ورپسې بيا د مطلع په قافيه د مستزاد په ډول يو بيت راځي او مطلع ورسره غبرګيږي.

بېلګه يې دا ده:

د بې شرمۍ کوې کارونه ناروا پښتونه
شې به رسوا پښتونه
ګټلی نوم د رنه بدنام شو
ستا چې غليم ته احترام شو

۱- پټه خزانه: ۱۵۸.

ماضي دې هېره فکر خام شو
په کومه خوله یا دوې توره د بابا پښتونه
شې به رسوا پښتونه
د اروپا په لاره لاړې
د انګرېزانو سره ژاړې
د روس او چین په مینه وياړې
دا ستا د لاسه پښتانه شو د خندا پښتونه
شې به رسوا پښتونه
ورور او تربور سره په جنګ یې
په نه خبره په غورځنګ یې
وږی او تږی یې ملنګ یې
ته لاندې کېږې خلکو څیرې کړه فضا پښتونه
شې به رسوا پښتونه

غاړې یا نارې

غاړې یا نارې د پښتو شعر یو ځانګړی ډول دی او دا هغه غږونه او غږانګې دي چې د منثورو کیسو په منځ کې په اوچت اواز ویل کېږي او د ځینو قبیلو ځانګړې غاړې هم وي لکه د کاکړو غاړې، د بنوڅیو غاړې، د تیراوالو غاړې...

بېلګې یې دا دي:

(۱)

که یون دی یون دئ، مخکې ببلتون(۱)
له کسي غره څخه، ځي خرښبون دئ(۲)
که وروره وروره، خرښبون وروره
ته چې ببلتون کړې، زما ویر ته ګوره

۱- یون: ژباړه یې مخکې تېره شوه.

۲- کسي: د سلیمان غره ته د «کسي» غر ویل کېږي. خرښبون: د کسي غره د پښتنو د پلار عبدالرشید لمسی او د سړبن زوی ؤ.

چې ځـې مـرغي له، توري کـرغـې له(۱)
همـزولي پاتـه، ځـې څـه برغـې له(۲)
د خـداى د پاره، خـرښـون يـاره
چې هېـرمـونه کـړې، زمـونږ کـهـول واړه
زړه مـې رېـږي، يار مـې ښـلـېږي
ښلتـون يې اور دى، ځـان پـه سوځـېږي(۳)

(۲)

تـه د سـفـر پـه لـوري لاړې
د زېړو ګلو باغ دې چاته وسپـارنـه
ځـواب: زه د سـفـر پـه لوري لاړم
د زېړو ګلو باغ مـې خـداى ته وسپـارنـه

۱- مرغه: د کندهار په ختيځ سهيل کې د ارغستان نه د کسي غره پورې ځاى دى. کرغه: اوچه بې وښو مځکه.

۲- برغه: بې ګټې، خوشې، بې کاره.

۳- پټه خزانه: ۱۸.

نیمکۍ، سروکۍ او ټیکۍ

«نیمکۍ» د پښتو د ولسي شعر یو ډول دی چې مطلع یې یو مستزاد بیت لري چې «سروکۍ» یې بولي وروسته د هرو دوه وو بیتو منځ کې یوه لنډۍ ور اچول کېږي چې «ټیکۍ» یې بولي؛ ترتیب یې په دې ډول دی چې د سروکۍ نه وروسته د ټیکۍ یا ټپې اوله نهه څپیزه مسره ویل کېږي ورپسې د سروکۍ دوهمه نیمکۍ مسره غبرګېږي؛ بیا د ټیکۍ دوهمه دیارلس څپیزه مسره ویل کېږي بیا د سروکۍ دوهمه نیمکۍ مسره ورسره غبرګېږي بیا سروکۍ پوره ویل کېږي او په همدې ترتیب تر اخره ویل کېږي. بېلګه یې دا ده:

پګړۍ په سر که شمله نېغه زما یاره
د مینې طلبګاره
هلک به ولې توره نه که
د مینې طلبګاره
ترنیمایي سنګره زه ورسره ځمه
د مینې طلبګاره
پګړۍ په سر که شمله نېغه زما یاره
د مینې طلبګاره

کیسه، حکایت او داستان

د تېرې زمانې د تاریخي پېښو او اشخاصو یادونه او د واقعیتونو یا د خیالي او فرضي کردارونو بیانول کیسه، حکایت او داستان بلل کېږي.

چې پښتو کې په شعر کې دېرې ویل شوې دي لکه:

د مجنون او لیلا، یوسف او زلیخا، آدم خان او درخانۍ او داسې نورې چې عصام، فیاض، ملا نعمت الله، برهان او نورو لیکلي دي.

مونږ دلته د بېلګې په توګه یوه کیسه کاږو چې زرغونې[(۱)] ویلې ده:

اورېدلې مې قصه ده
چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار
بایزید چې ؤ رویدار
له حمامه راوتلئ
په کوڅه کې تېرېدلئ
ایرې خاورې چاله بامه

۱- زرغونه یوه عالمه، لیکواله او شاعره ښځه وه د ملا دین محمد کاکړ لور وه او د سعد الله خان نورزي ښځه وه د سعدي بوستان یې بشپړ پښتو ته ژباړلی ؤ او نور اثار یې هم پرې ایښي دي، ښکلی خط یې درلود. پټه خزانه: ۱۹۲- ۱۹٤.

راچې په کړلې ناپامه
مخ او سر یې سوکړ
په ایرو په خاورو خړ
بایزید په شکر کښوسو
د خپل مخ په پاک بدوسو
چې زه وړ یم د بل اور
چې په اور کې سم نسکور
له ایرو به څه بدوړمه
یا به لږ شکوه کومه
هو پوهانو ځان ایرې کړ
له لوینې یې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل
خدای ته نسي کړای کتل
لویي تل په ګفتار نه ده
لوخبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا
تکبر به دې تل ځوړ کا

نامه

« نامه » هغه د نثر یاد شعر کتاب ته ویل کېږي چې کومه ځانګړې موضوع پکښې څېړل شوې وي شعري نامه کوم ځانګړی جوړښت نه لري خو اکثره د مثنوي په هیئت ویل شوې دي.

نامه د یو کتاب شکل وي چې سر تر پایه یې بنسټېزه او محوري موضوع یوه وي او نور عناوین د همدغه محور تر شاوخوا څرخېږي په نثر او شعر دواړو کې لیکل شوې دي خو زیاته برخه یې په شعر کښې ده تر ټولو زیاته مشهوره د فردوسي شاهنامه ده چې په فارسي کې لیکل شوې ده او شپېته زره بیتونه لري.

په پښتو کې هم زیاتې نامې لیکل شوې دي لکه:

جنګ نامه، نور نامه، سکندرنامه، ظفر نامه، نادر نامه، بادشاه نامه، شمائل نامه، خوابنامه، د حافظ شاهنامه او تر ټولو زیاتې نامې خوشحال ختک لیکلي دي چې په لاندې ډول دي:

طب نامه، سواتنامه، خط نامه، فالنامه، باز نامه، ساعتنامه، فضلنامه، فراقنامه، اخلاقنامه، او دستار نامه.

بېلګې يې دا دي:

حافظ د احمد شاه ابدالي په هکله نامه ليکلې چې نوم يې «شاهنامه احمد شاه ابدالي» دی؛ هغه د حمد، نعت او د خلفا وو د مناقبو نه وروسته په ديباچه کې وايي:

ته زمـا په شـعـر کـړه ګـوش
چې بلـنـد شـــه په داهـوش

بيا څو بيته وروسته وايي:

احـمـدشـاه مـې حـال بيـان کـه
دا چې سـيـر يې د جـهـان کـه

بهـادر دی شـيـر افـګـن
تـېغ يې تـيـز شـوتر دکن

نـه يې رسـتم لـيـدلی جنګ ؤ
مـشـهـور چې پـه دا رنګ ؤ

نـه خـبـر اسـفـنديار ؤ
د بـادشـاه چې کـارزار ؤ

چې دا جنګ ؤ ځـای په ځـای
د بهـادر پـولاد خـای

مـا بيـان کـه په تفـصـيل

په خپل ځای په قال و قیل
دی سکندر کشور کشای دی
وجهان ته راهنمای دی
شو مولدیې خراسان
په مزاج ؤ عالی شان
په طالع د خسروان ؤ
د سر تاج یې په کبوان ؤ
د تخت ځای یې قندهار شو
تمام ملک پرې لاله زار شو
خوشحال خان ختک د طبنامې پېل داسې کوي:
په دارو کې چې ښه نیت وي
دارو نه وي عبادت وي
عبادت په روغ صورت شي
گنی کله عبادت شي
ما د طب په کتابونو
نظر کړی په بابونو
چې هر رنځ لره فایده ده
هلبله ده هلبله ده

که درست عمر یې څوک خورینه
هیڅ علت په نه ورځینه

هلیله شفا د تن ده
هم د مرد ده هم د زن ده

په ترتیب یې خوره هوشیاره
مصالح ورسره یاره

دېوان

«دېوان» معربه (عربي کې مستعمله فارسي) کلمه ده جمعه يې «دواوين» او «دياوين» ده.

په لغت کې راټولو شوو کاغذي پاڼو، هغه کتاب چې د لښکرنو مونه پکښې ليکلي وي او د يوه هيواد د ټولواک او پاچا دفتر ته ويل کېږي. د تسميې وجه يې دا ده چې د ايران يوه پاچا کاتبانو ته وويل چې:

د خلکو حساب ورته په درې ورځو کې ورکړي، يوه ځانګړي ځای کې يې کښېنول او هغوي په خپل کار پيل وکړ څه وخت وروسته پاچا ورښکاره شو کاتبان د ډېرې بيړې له امله داسې زر زر او چالاک خوځېدل لکه ليونيانو پاچا چې کله هغوي وليدل وې ويلې «ای ديوانه» (دا ليوني) نو د هغو کتابونو او هغه ځای نوم «ديوانه» شو عربي کې ترې «ديوان» جوړ شو اوس په عربي، پښتو، فارسي او اردو کې د دېوان کلمه مستعمله ده.

په اصطلاح کې د يو شاعر د شعرونو هغه ټولګې ته ويل کېږي چې له «الف» څخه تر «ي» پورې د ټولو قافيو شعرونه پکښې د هجا تورو په ترتيب را ټول شوي وي لکه د عبدالرحمن بابا ديوان، د عبدالحميد ديوان...

کلیات

کل په لغت کې ټول یا د ډېرو اجزاوو او افرادو مجموعې ته ویل کېږي.

«ی» د نسبت او «ة» د تأنیث ده.

او په ادبي اصطلاح کې «کلیات» د یوه لیکوال، أدیب او شاعر د ټولو نثري یا شعري لیکنو مجموعې ته ویل کېږي؛ له همدې امله کلیات د یوه لیکوال، ادیب او شاعر له مرګ نه وروسته را ټولېږي چې د هغه د ژوند ټول نثري یا شعري لیکنې پکښې ځای شي.

پښتو کې په کلیاتو زیات کار نه دی شوی په دې وروستیو کې پرې پیل شوی دی چې لا نیمګړی دی.

لکه د خوشحال کلیات، د حمزه کلیات، د الفت کلیات، د غني کلیات او داسې نور.

هایکو

«هایکو» د جاپاني شعر یو ډول دی چې د جاپان په شاعرانو کې مشهور او په زړه پورې دی.

پښتو کې لا رواج نه دی خو ځینو شاعرانو د ازمېښت په توګه پرې پیل کړی دی. د جوړښت له مخې هایکو دری مسرې لري. چې بېلګه یې دا ده:

ښاغلی نایاب وایي:

د شعر په فن باندې به نه پوهېږي
هرې مسرې سره به سر خوځوي
وایي به لویه فلسفه ده پکې

ځینې اوله او دریمه مسره لنډه او پنځه څپې او دویمه اوږده اوه څپې بولي خو ځینې یې داسې نه بولي او د څپو ځانګړی جوړښت ورته نه ټاکي.

د شاعر ډولونه

شاعر د شعر ویلو له مخې په پنځه ډوله دی:

۱- «مُفلِق» یا «خِندِیذ»: هغه شاعر ته ویل کېږي چې په شعر کې ډیر داسې بدیع صنایع، ابتکارات او عجائب منځ ته راوړي چې ډېر په زړه پورې وي، انسان ورته تعجب کوي او حېرانېږي.

۲- «شاعر»: هغه شاعر ته ویل کېږي چې د شعري قواعدو او ضوابطو موافق ښه شعرونه وایي او د مفلق درجې ته لا نه وي رسېدلی.

۳- «شویعر»: هغه شاعر گوتې ته ویل کېږي چې په شعر کې یې څه محاسن نه وي خو شاعر بلل کېږي او څه ناڅه شعري استعداد لري.

٤- «شعرور»: هغه بې کاره شاعر وتې ته ویل کېږي چې ډېر بې خونده شعرونه وایي او په اورېدلو یې انسان تنگېږي.

٥- «متشاعر»: هغه کم عقل شاعر نماوي چې په تکلف سره څه را جوړوي او د شعر بوي پکې نه وي خو گمان کوي چې شاعر یم.

پای

د الله تعالی شکر دی چې د دې کتاب د کښلووس یې راکړ او د هغه جل جلاله نه غواړم چې د پښتو ادب سره اړیکو لرونکو ښاغلو ته مې څه گټه رسولې وي او د دې میدان په ځغاسته کې نه یوازې دا چې پاتې نه یم راغلی بلکه تر ډېره د مخه شوی هم یم.

د کتاب مأخذونه په خپلو خپلو ځایونو کې لیکل شوي دي او د عربي اصطلاحاتو مأخذونه: «جواهر البلاغة»، «مطول» او «مختصر المعاني» دي هیله لرو چې لوستونکو په غور لوستی وي، ځان یې پرې پوه کړی وي او بیا یې په دې هکله څه ویلي وي، ځکه:

«څوک چې په څه نه پوهېږي د ښمني ورسره کوي»

عبدالرحیم مسلم دوست

پېښور

۱٤۲۱/۹/۱۲ هـ. سپوږمیز

۱۳۷۹/۹/۱۹ هـ. لمریز

د لیکوال لنډه پېژندنه

نوم یې عبدالرحیم مسلم دوست او د پلار نوم یې حاجي عبدالمنان (مرحوم) دی. د حاجي عبدالحنان لمسی او د غازي صوفي محمد عالم- چې په صوفي صاحب عالم گل مشهور ؤ- لمسی دی.

په ۱۳۳۸ هـ. لمریز کال د ننگرهار د کوټ صاحبانو کلي کې زیږېدلی دی؛ په خټه ستانکزی دی.

لومړنۍ زده کړه یې د کوټ لاغرجوی په لومړني ښوونځي کې کړې ده، ثانوي او عالي زده کړې یې د مزار أسدیې، د ننگرهار نجم المدارس، پېښور حدیقة العلوم، إسلامي مرکز او الجامعة الأثریه کې کړې دي.

په ۱۳۵۷ هـ. لمریز کال یې هجرت کړی دی، د «إحیاء الدعوة الاسلامیه» په نامه د یوې ادارې بنسټ یې ایښی دی، د افغانستان د «لجنة الدعوة والتعلیم» د شورا غړی دی او د لاندینیو مجلو مؤسس او خپروونکی دی:

۱- «زېری» پښتو او فارسي ژبو کې.

۲- «الإحسان» عربي ژبه کې.

۳- «دعوت» اردو ژبه کې.

د لیکوال چاپ او ناچاپ آثار

لیکنې:

۱- ضیاء التوحید. په پښتو لیکل شوی، فارسي او اردو ته ژباړل شوی دی (چاپ).

۲- اتباع الرسول. په پښتو لیکل شوی، فارسي او اردو ته ژباړل شوی دی (چاپ).

۳- دعاء النبی. په پښتو لیکل شوی، فارسي او اردو ته ژباړل شوی دی (چاپ).

٤- فقه الآثار. درې ټوکه چاپ ته تیار دی او په نور کار روان دی.

٥- خوږه ژبه (همدا اثر).

٦- شعر او قافیه (ناچاپ).

۷- گردی مېز (د طنزونو ټولگه) (ناچاپ).

۸- کشف الإبهام. (عربي، چاپ).

۹- ایضاح الأدلة. (عربي، چاپ).

۱۰- القلائد الوضیئة (عربي، ناچاپ).

۱۱- ملاک العزة و التمکین. (عربي، ناچاپ).

شعر:

۱۲- د حق گونگسی. (چاپ).

۱۳- د زړه انځور. (ناچاپ).

پښتو ته ژباړې:

۱٤- رفع الملام. (چاپ).

۱٥- د أهل سنت و الجماعت ځانگړي صفتونه. (چاپ).

۱٦- په اسلام کې دوستي او دښمني. (چاپ).

۱۷- د سلفي دعوت علمي بنسټونه. (چاپ).

۱۸- پاکې کلمې. (ناچاپ).

۱۹- سلطاني ډالۍ. (ناچاپ).